



Ibestad kirke i historisk og geografisk kontekst



KVI-3900

Elizaveta Gaguina

*Mastergradsoppgave i kunstvitenskap
Fakultet for humaniora, samfunnsvitenskap og lærerutdanning
Universitetet i Tromsø
Høsten 2011*

Forord.

Først og fremst vil jeg gjerne takke mine flotte veiledere: Elin Haugdal og Vidar Trædal. Vidar var min veileder kun en kort periode, men gav meg mulighet til å delta på befaringen av Ibestadkirken og kommenterte tekstutkastene mine senere. Dette har vært veldig nyttig for mitt arbeid. Mange takk til Elin for hennes tålmodighet, innsats og tro på meg. Hun kom alltid med gode faglige råd og passelig strenghet. Bedre veiledning og samarbeid kunne jeg ikke ha fått.

Jeg har vært veldig heldig som har hatt Elin og Vidar som veiledere. Stor takk til dere!

Jeg er også veldig takknemmelig for å få hjelp fra noen mennesker, som jeg ikke kjenner så godt personlig, men som har vært mottakelig og svært behjelpelig for mitt arbeid: Morten Alsvik – presten fra Ibestad kirke, som møtte oss under befaringen i 2009 og holdt kontakt med meg i ettertiden. En til takk skal rettes til kirkeverge Rannveig R. Jensen og Roald Pedersen fra Ibestad kommune for bilder og kirkenes grunnplan. Og ikke minst vil jeg takke Torbjørn Andersen for overføring av dokumentene til digitalt format.

En ekstra stor takk vil sendes til mine gode venner som jeg har fått mye hjelp fra: Stine Grøvdal Melsæther og Carina Trullsen for korrekturlesing og nyttige tips. Aksel Haavik og Raymond Skjørten Hansen for hjelp med kartlaggning og diverse datating. Tusen takk for hjelpen, gode råd og moralsk støtte!

Innhold.

Forord.....	3
Innhold.....	5
I. Innledning.....	7
II. Metode og forskningshistorie.....	9
• Forskningshistorie.....	13
III. Den middelalderske kirke.....	17
• Utvidelser og påbygninger.....	19
• Interiør og inventar.....	22
• Datering.....	32
• Grunnplan.....	38
• Historisk kontekst.....	41
IV. Dagens kirke.....	47
• Interiøret.....	50
• Aktører bak kirken fra 1881.....	56
• Nygotikk som kirkestil.....	57
• Nygotikk i Norge og typekirker.....	58
• Kirkearkitekturens norm i Norge og Ibestad kirke.....	63
V. Geografisk kontekst og omgivelser.....	68
• Kulturlandskap med Ibestadkirken som knutepunkt.....	69
• Nære omgivelser. Møtet med kirken før og i dag.....	76
VI. Kulturminnevern anno 1880. Kontinuitet og forandring.....	88
• Den eldre Ibestads kirke siste dager. Veien mot riving.....	88
• Kulturminnevern rundt 1880.....	91
• Verdier på spill.....	94
• Arkitekturen og kirkestedet.....	101
VII. Avslutning.....	103
Litteraturliste.....	105
Billedliste.....	108

I. Innledning.

Ibestad kirke befinner seg like utenfor bygda Hamnvik på øya Rolla i Ibestad kommune. Antakeligvis har det vært kirkeplass på Rolla siden tidlig middelalder, men det vites ikke sikkert når den første kirken ble bygget. Av flere årsaker ble den gamle påbygde kirken revet i 1880, og i stedet bygdes den nye kirken som fremdeles står i dag. I løpet av de år det har vært virksomhet på kirkestedet, kan det sies at stedet egentlig har hatt tre kirker; den første i middelalderen, deretter en ombygd kirke etter 1700-tallets idealer, og så kirken fra 1881 i nygotisk stil. I mitt arbeid konsentrerer jeg meg mest om den opprinnelige og den nye kirkebygningen, som i denne oppgaven begge har fått hvert sitt kapittel.

Gjennom innsamling av tilgjengelig materiale om disse kirkebygningene, blir formålet med denne oppgaven å se på kirkestedets utvikling og forandring. Det finnes en god del skriftlige kilder, doktoravhandlinger og masteroppgaver både fra arkeologi og kunsthistorie om andre kirker i Nord-Norge, der kirkebygningene blir betraktet både i kontekst og for seg selv. I tillegg til informasjon om den opprinnelige kirken har det blitt like viktig for meg å gi nok oppmerksomhet til den eksisterende kirken, dens arkitektonisk utforming, og til selve kirkestedet. Derfor ser jeg en del både på den historiske konteksten og på teorier rundt kirkeoppkomsten på dette stedet. I denne sammenheng møtes også min interesse for de to fagretningene kunsthistorie og arkeologi. Det er ingen som tidligere har gjort denne type arbeid om Ibestad kirke, noe som delvis kan begrunne mitt emnevalg.

I kapittelet *Metode og forskningshistorie* gir jeg informasjon om kildene som jeg har brukt i mitt arbeid. Her presenterer jeg også forfattere som har jobbet med Ibestad kirke før, og gir tittel på tekstene som jeg har brukt aktivt, i tillegg til metoder og teorier som jeg har benyttet i oppgaven min. Med dette arbeidet vil jeg bygge opp mot hovedproblemstillingen knyttet til hvorfor den gamle kirken forsvant, og hvilke kriterier man hadde som bakgrunn for av utformingen av den nye kirken. Gjennom denne drøftingen har jeg også sett på noen delspørsmål knyttet til Ibestad kirkes bygningshistorie. Spesielt er dette observasjon og analyse av kulturlandskapet, som er viktig for forståelse av kirkestedets oppkomst og nære omgivelser. Ikke minst ser jeg grundig på saken om rivingen for å drøfte elementet av kontinuitet, og forandringen som selve kirkestedet på Ibestad har gjennomgått.

Strukturen i oppgaven er enkel og baserer seg på kronologi. Kapitlet *Den middelalderske kirken* inneholder beskrivelser, dateringer, skriftlige kilder og fysiske spor fra den middelalderske kirken som ikke eksisterer lenger, samt fra dens påbygninger fra 1750-tallet.

Kapitlet *Dagens kirke* er bygd opp med samme struktur. Her beskriver jeg den nåværende bygning og dens omgivelser, basert på mitt feltarbeid på Ibestad, utført i februar 2009. I tillegg til dette gjør jeg rede for kirkelige aktører, normer og stilidealer som har vært med å bestemme hvordan den nye kirken skulle se ut. Kapitlet om den middelalderske kirken inneholder også informasjon om materialer som er gjenbrukt i den nye kirken, og som har potensial for gjennom kjemiske og dendrokronologiske dateringer å gi mer informasjon om den opprinnelige bygningen. Trolig kan slike dateringsmetoder kaste lys over den middelalderske kirkens datering og svare på noen spørsmål som jeg reiser i min tekst, men på grunn av tekniske forutsetninger har det ikke vært mulig å gjennomføre slike undersøkelser i dette arbeidet.

I kapitlet om Astafjordens landskap, *Geografisk kontekst og omgivelser*, ser jeg på selve kirkestedet og diskuterer plasseringen av kirken i landskapet. Arkitekturbeskrivelsene fra to første kapitler bruker jeg også videre i siste kapittel, *Kulturminnevern i 1880. Kontinuitet og forandring*, som sammenligner kirken som ble revet og kirken fra 1881, og vurderer verdiene som ble tillagt begge kirkebygningene.

II. Metode og forskningshistorie.

Dette arbeidet er basert på det tilgjengelige materialet om den middelalderske Ibestad kirke, kirken med påbygninger og dagens Ibestad kirke. Målet mitt i denne oppgaven er å samle det tilgjengelige materialet i et skriftlig verk, og se på begge kirkebygningene for å gi mest oppmerksomhet til arkitekturen. Jeg skal også vurdere selve kirkestedet i historisk og geografisk kontekst for å skaffe mer forståelse for to kirkebygninger som eksisterte på det samme sted. Ved å se på Ibestad kirkene fra middelalderen og fra senere tid, samt påbygninger og forandringer som har skjedd med den gamle bygningen, vil jeg skape en bygningshistorie og se på utviklingen av kirkestedet. Oppgavens sjanger nærmer seg mest en monografi. Dette på grunn av at den omhandler et avgrenset og enkelt emne - kirkestedet på Ibestad - og alle forandringene som gjelder selve kirken og stedet. Ved siden av dette gir jeg oppmerksomhet til historiske hendelser som i varierende grad har vært med på å påvirke disse forandringene.

I drøftingen av hver kirke benytter jeg også komparative metoder og sammenligner Ibestadkirken med andre kirker i Norge. Arbeidet mitt er i stor grad basert på tidligere forskning, men også på eget feltarbeid, undersøkelser og observasjoner. Ved å gjøre rede for kirkebygningene som eksisterte på Hamnvik i Ibestad tar jeg opp tolkninger og opplysninger fra tidligere forskere og diskuterer disse underveis.

Problematikken rundt diskusjonen og dateringen av den opprinnelige kirkebygningen ligger i mangel på sikre kilder som bygningsrester eller fotografier. Materialet som jeg bruker i mitt arbeid er fragmentert, og gir ikke et helhetlig bilde av kirkens eksteriør og interiør. Likevel er det en del fragmenter og skriftlig informasjon som kan gi mulighet for å foreslå hvordan den middelalderske kirken så ut og når den har ble bygd. Det finnes også noen fotografier som viser den påbygde kirken, tatt noen år før riving.

I mitt arbeid har jeg brukt en del metoder og måter å dokumentere og analysere kirkebygningen som er hentet fra andre forskere. Interessen for kirkekunst er ikke noe nytt i kunsthistorien. Et av de mest kjent skriftlige verker i Norge som har blitt publisert i de siste seks tiårene er *Norges kirker*, en serie i ni bind utgitt av Riksantikvaren.¹ Den første serien av heftene ble utgitt i 1959 og den siste er fra 2000. Omfangene av hvert bind varierer, noen dreier seg om én kirke, mens andre har samlet informasjon om kirkene et fylke (delt i prestegjeld) eller kirkene i en bestemt by. De fleste utgavene har en form for

¹ *Norges kirker* utgitt av Riksantikvaren i serien norske minnesmerker i årene 1959, 1962, 1965, 1969, 1973, 1980, 1981, 1994, 2000.

katalog der hver kirkebygning er beskrevet, inkludert dens interiør, inventar og kirkegård. I tillegg til beskrivelser av stående kirkebygninger fra ulike tidsperioder, finnes det informasjon om kirker som er forsvunnet. Noen av disse med rekonstruksjoner av grunnplan, samt gjengivelse av malerier og foto, om disse finnes. Informasjonen om kirkebygningene presenteres innenfor en historisk kontekst og gir noen historiske og teologiske opplysninger som er relevante for hver kirke. Så langt finnes det ingen bind som handler om kirker i Nord-Norge.

Når man snakker om kirkeforskningen i Norge i dag, er det viktig å inkludere NIKU (norsk institutt for kulturminneforskning), som danner et forskningsmiljø for norske og internasjonale kulturminner med hovedfokus på kulturarv og kulturminner. Instituttet holder på med forskningsprosjekter som dekker ulike fagområder som arkeologi, kulturarv og stedsidentitet, samisk forskning osv². I de siste femten år har NIKU utviklet sitt strategiske instituttprogram. Arbeidet til instituttet knytter seg tett til politiske og praktiske forhandlinger, vurdering av verdisystemer og forståelse av det i moderne samfunnet. De moderne teknologiene og metodene som benyttes av NIKU tar hensyn bl.a. til landskap, kulturminner og kulturmiljøer i tillegg til materialer og overflater. Noen prosjekt som NIKU tar for seg har målet som er bl.a. dokumentering og overvåking av kulturhistorisk interessen ved formidling av deres arbeid.

Bygningshistorien om Ibestad kirke, som jeg presenterer i denne oppgaven, inneholder bl.a. en liknende dokumentering (som i *Norges kirker*) med beskrivelser og en samling av rekonstruksjoner (når det gjelder den gamle bygningen). Men for å få et perspektiv som er litt bredere enn dette, har jeg gjort et forsøk på å se nærmere på selve kirkestedet i tillegg til kirkebygningen. *Ibestad kirke i historisk og geografisk kontekst* understreker at det har vært viktig for meg også å se på Astafjordens kulturlandskap og Ibestads prestegård. Stedet der kirken er reist, kan ofte gi mer forståelse av selve kirkebygningen. Derfor gir jeg så mye oppmerksomhet til kirkestedet og ser på forandringen av det. Gjennom dette vil jeg i likhet med metodene benyttet i NIKUs prosjekter, også gi en tilføre en mer moderne vinkel til mitt arbeid; med hensyn til landskap og kulturminner.

I kapittel V gjør jeg en landskapsanalyse og tolkning av kirkestedet og prestegården, og ser også på teoriene om kirkeetablering i forhold til kulturlandskapet der Ibestadkirken befinner seg. For å analysere kulturlandskapet benytter jeg visuelle metoder som er

² Informasjonen om prosjektene tatt fra www.niku.no

formulert av Terje Gansum, Gro B. Jerpåsen og Christian Keller i *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder* (1997). Begrepene som Gansum m.fl. har brukt, finnes også hos Kevin Lynch og delvis hos Christian Norberg-Schulz, men måten å analysere landskapet på er særegen. Norberg-Schulz sine begreper fra *Stedskunst* (1995) bruker jeg også her for å analysere kirkestedet som vi kan observere i dag, og som vi kjenner til fra fotografiene som har blitt tatt før den gamle kirken forsvant. De nyeste metodene i kunst- og kulturhistorie og arkeologi benytter imidlertid mye data, og i oppgaven min har programmet ArcGIS blitt brukt for å kartlegge kulturminnene som jeg bruker i landskapsanalysen.

Siden mine studier er gjort ved Universitetet i Tromsø, har det vært viktig for meg å fokusere på Nord-Norge og kirkekunst i denne delen av landet. Det har vært særlig viktig å se på den middelalderske Ibestadkirken, siden det ellers kun er Trondenes kirke som er igjen av de middelalderske steinkirker i denne delen av landet. Den nygotiske Ibestadkirken har det også vært verdt å rette oppmerksomhet mot, siden de fleste nygotiske kirkene i Nord-Norge er oppført i tre. Mitt arbeid er først og fremst basert på historien til et enkelt kirkested og kirkebygningene som har vært knyttet tett til stedet. I dag står Ibestad kirkebygning ikke i fare for ødeleggelse, og det reises få spørsmål knyttet til kulturminnevern. Men det som skjedde rundt 1880 er et av de mest interessante hendelsene i kirkestedet Ibestad sin historie.

Forskningshistorie og bygdehistorie er blitt en viktig del av mitt arbeid. I løpet av de siste hundre år har interessen for Ibestad kirke vokst, og det har blitt publisert skriftlige verk i ulike sjangre, hvor forfattere har vært veldig opptatt av å forsøke å datere den opprinnelige kirken fra middelalderen. I teksten min, spesielt i kapittel III, viser jeg til tidligere undersøkelser og tolkninger i kronologisk rekkefølge. Befaring under kirkens gulv i 2009, som jeg selv deltok i, ga mulighet å rekonstruere delvis grunnplan til den opprinnelige kirkebygningen. Ved bruk av denne informasjonen kom det frem sikkerhet på noen fakta som ikke hadde fysiske bevis før.

I tolkningen trekkes det også inn rene stilbetragtninger av kirkebygningene. Å betrakte stil og tidens tendenser er vanlig blant kirkeforskere. Lene Liepe gir i sin bok *Medieval Stone Churches of Northern Norway* (2001) mye oppmerksomhet til stilistiske dateringer og betraktninger av bygningens utsmykking. Øystein Ekroll bruker på sin side også stilbetragtninger for å datere den gamle Ibestad kirke. Mitt mål med stilistiske observasjoner av de to kirkebygningene er å dokumentere og tegne opp et bedre bilde av disse, men også å sammenligne med andre kirker fra samme tid. Ikke minst bruker jeg

disse opplysningene i siste kapittel for å se på kontinuitet og forandring i utformingen av kirkebygningene på Hamnvik i Ibestad.

Det er litt vanskelig å snakke om stilen i den første middelalderske Ibestadkirken, siden det ikke finnes noen sikre kilder, som fotografier, å vurdere denne ut ifra. Men murrester som finnes under gulvet kan fortelle litt om den første bygningen. I oppgaven min skal jeg også se på valget av stil for den nyeste kirken og kriterier som man brukte for kirkebyggingen på 1800-tallet.

Siden de to kirkebygningene har stort tidsspenn mellom oppføring, men skiftet plass med hverandre i løpet av kort tid, har jeg valgt å inkludere et kapittel (VI) om tiden rundt 1880. For meg har det vært interessant å se på og vurdere hva stedet har beholdt ved skiftingen og hva det fikk med den nye kirken. Til hjelp her, er spesielt de publiserte protokollene og brevene om denne saken. Gjennom disse har det blitt mulig for meg å undersøke hvilke verdier som har vært viktige for de aktørene som har spilt en rolle i oppføringen av den nye Ibestad kirke. På bakgrunn av disse kan jeg drøfte kontinuitet og forandring som kirkestedet har gjennomgått.

Arbeidet med historiske emner innebærer stadig vurdering av kilder. I tillegg til den tilgjengelige skriftlige informasjon har både jeg og tidligere forfattere brukt visuelle kilder. I mitt arbeid med dette emnet ble det tydelig at ikke alle kildene kan oppfattes som like sikre. Kildene jeg bruker for å skape forståelse av kirkestedet og bygningene som eksisterte, er svært forskjellige. Noen visuelle kilder, som malerier, kan være problematiske å oppfatte som sikre. For eksempel finnes det malerier av den nå revne Ibestad kirkens interiør som er blitt malt etter beskrivelser, og som derfor kan oppfattes som mindre sikre. Det mest objektive av de visuelle kildene (til den kirken som er revet) er fotografiene fra før 1880. De avbilder kirken etter påbygninger og kan gi en viss informasjon om hovedvolumer og noen arkitektoniske detaljer, samt om beliggenheten i landskapsrommet. I tillegg finnes andre fysiske spor, som de nevnte veggrestene fra middelalderkirken under dagens kirke. Ved siden av dette er det en del fragmenter og rester fra den gamle bygningen som jeg ikke har mulighet for å sette i kontekst, men bare prøve å foreslå en tidligere funksjon for.

Målet mitt nærmer seg mest et ønske om å presentere tidligere forskning, visuelle kilder og ny informasjon. I dette tilfellet syns jeg det har vært nødvendig å gi oppmerksomhet til tidligere skribenter som har ulike bakgrunn, og som har jobbet med den middelalderske Ibestadkirken. Derfor presenterer jeg tekstene som jeg har brukt, og i hvilken grad har jeg brukt disse. Alle tidligere forskere og lokalhistorikere har gjort forsøk

på å datere den opprinnelige kirken, men disse dateringene viser uenigheter. Dette åpner muligheten for å diskutere deres meninger i forhold til hverandre.

Forskningshistorie.

Når det gjelder den middelalderske kirken på Ibestad, dens senere påbygninger, dens gård og selve kirkestedet, bruker jeg tekster som andre forskere og historikere har skrevet om Ibestad kirke og kirkested. Disse sekundære kildene har stor troverdighet. Både tidligere forskere og jeg selv bruker de primære kildene som finnes, og som kan forklare Ibestad kirke og dens etablering. Men enkelte av disse har det ikke vært mulig å få direkte tilgang til eller oversettelse av, og jeg har støttet meg på sekundære kilder.

Et av de første skriftene hvor den middelalderske Ibestadkirken kun er nevnt, er *Trondenes Jordebok* av 1370-80. Den består av fire diplomer som er trykt i *Diplomatarium Norvegicum* (DN), bind VI. Ibestad kirke er nevnt i brev nummer 302. DN er en kilde serie som inneholder 22 bind med til sammen ca. 19.000 dokumenter³. Skriftene i denne serien er eldre enn 1570 og alle tekster er på originalspråket. I dag finner man disse i digitalformat i basen, som er tilgjengelig på nett. Dette brevet inneholder ingen beskrivelser av kirkebygningen.

Ibestad kirke er også nevnt i de middelalderske dokumentene som finnes i *Trondheims Reformats* av 1589.⁴ I denne skriftlige kilden står informasjonen om Ibestad kirke sammen med Tranøy, Dyrøy og Lenvik kirker. I tillegg til dette finnes også Supplikken av 1641 fra allmuen i Senja Len og svaret til denne fra biskop Schjelderup fra 1642.⁵ Disse to dokumentene inneholder viktig informasjon om kirkens tilstand før den ble påbygget.

En av de eldste tekstene med bygningsbeskrivelser som eksisterer om den middelalderske Ibestad kirke, er skrevet av biskopen Frederik Nannestad i *Almanakkoptegnelser om kirker i Nordlandene og Finmarken anno 1750*. Skriftene ble trykt og utgitt i ved J.U. Wolff i 1942, men i teksten min refererer jeg til Nannestad 1750 (1942). Nannestads beskrivelser omfatter selve kirkebygningen; både hovedvolumer, detaljer i kirkens inventar og den generelle tilstanden til kirkebygningen som han visiterte. Nannestad visiterte Ibestadkirken to ganger til, i 1753 og 1756. Nedtegnelser fra disse er

³ <http://www.dokpro.uio.no/>

⁴ trykt i *Norske kyrkjelege jordebøker etter reformasjonen II* (1983)

⁵ Disse to dokumentene er ikke trykte men gjengitt, refereres og tolkes av Trædal og Hansen, som har jobbet med de opprinnelige dokumentene.

ikke publisert, så jeg har valgt å referere til tidligere forskere og skribenter som har jobbet med de originale tekstene.

I 1918 ble det utgitt en serie av *Tromsø museums aarshefter* som har tittelen *Kirker i Norge*. Disse har vært skrevet av Olaus Martens Nicolaissen i 1915-1916. Nicolaissen har vært antikvar og arkeolog, og hans beskrivelser av de nordnorske kirkene og deres inventar har vært detaljerte. *Ibbestad kirke* er et av kapitlene som er skrevet av ham, og som jeg har brukt i min oppgave for å skape bedre forståelse av begge kirkebygningene.

De øvrige forfattere har ulik bakgrunn, og har jobbet dypere med emnet (og med annet formål) enn Nannestad og Nicolaissen. Allerede i 1962 utga Hilmar Eriksen et tobindsverk med tittelen *Den gamle Astafjord og Ibestad*. Eriksen kan oppfattes som bygdebokforfatter, uten hverken arkeologisk, antikvarisk eller kunsthistorisk bakgrunn. Hans jobb med emnet er likevel en grundig og detaljert observasjon av kulturlandskapet i Astafjorden. I tillegg til om selve kirken skrev han mye om livet i dette området fra forhistorisk til nyere tid. Senere forskere og skribenter bruker også hans opplysninger i noen grad.

En annen viktig kilde for meg har vært *Astafjord bygdebok. Fra eldre jernalder til ca. 1570*. Den er skrevet i 2000 av professor Lars Ivar Hansen, som nå jobber som historiker ved Universitet i Tromsø. Han skriver en god del om bygningshistorie og den historiske konteksten som den gamle Ibestadkirken står i. *Astafjord bygdebok* handler mest om kirkestedet fra historisk vinkel, men gir også en del oppmerksomhet til selve kirkebygningen. For meg har det blitt en nyttig bok med flere kart som har hjulpet til å skape forståelse av kulturlandskapet i Astafjorden. Selv om Eriksens og Hansens tekster inneholder en god del informasjonen om den gamle kirken, inventaret og kirkestedet, er hovedfokus vendt i historisk, politisk og økonomisk retning og ikke mot selve bygningen og dens arkitektoniske utforming.

I oppgaven bruker jeg også et annet skriftlig verk aktivt: *Kirkesteder og kirkebygninger i Troms og Finnmark før 1800*, en doktoravhandling fra 2008 som inneholder den ”ferskeste” informasjonen om den gamle kirken. Avhandlingen er skrevet av Vidar Trædal, en kunsthistoriker med stor kompetanse innen arkeologi. Trædal ser både på stående kirkebygninger og på kirkerester i perioden fra tidlig middelalder til nyere tid. I tillegg til dette gjør han rede for eiendomsforhold, makt og sosiale hierarkiske strukturer knyttet til kirkebygningene i ulike historiske perioder. Trædal ser på Ibestad kirke i forhold til andre kirker i det omtalte området. Som kunsthistoriker gir Trædal oppmerksomhet til

grunnplaner, kirkesteder, konstruksjoner og materialer, og legger ved en katalog for kirker og kirkesteder i Troms og Finnmark.

Det finnes noen fysiske spor etter middelalderkirken på Ibestad, hvilket alle her senere vil redegjøres for. I den anledning er det dog de nyeste sporene som er av særlig interesse, dokumentert under en undersøkelse av kirkens grunnplan i februar 2009. I dette arbeidet ble det både oppmålt og fotografert murrestene og gjenbruksmaterialet, befinner seg under dagens kirkegulv.⁶ Dette feltarbeid har vært beskrevet i en upublisert rapport av Trædal i 2009, som jeg refererer til i denne oppgaven.

De øvrige skriftlige kildene som jeg har funnet og brukt, viser ingen grundig undersøkelse av kirkens arkitektur, men kan likevel kaste lys over dette emnet. Kunsthistoriker Lene Liepe har skrevet en katalog over steinkirker fra Nord-Norge (*Medieval Stone Churches of Northern Norway*, 2001), der hun kort beskriver og daterer den middelalderske Ibestadkirken. Ikke minst gir hun oversikt over de andre middelalderske kirkene i Nord-Norge. I likhet med Liepe og Trædal valgte jeg også å sammenligne Ibestadkirken med de andre middelalderske kirkene fra både Nord-Norge og fra andre deler av landet. Liepe sin bok har vært til hjelp for meg i å skaffe oversikt over grunnplanene og dateringene av de middelalderske kirker i Nord-Norge.

Bygningsarkeolog og forsker Øystein Ekroll skriver også litt om Ibestadkirken i boken *Med kleber og kalk* (1997). Hans tolkning av kirkens datering trekker jeg inn i min tekst. For å gjøre rede for middelalderen generelt og arkitektoniske tendenser på denne tiden, bruker jeg både Ekroll og *Middelalderens steinarkitektur i Norge* (1981) av professor i arkitekturhistorie og bygningsvern Hans Emil Lidén, selv om hovedfokus i begge tekstene ikke ligger på Nord-Norge.

Til hundreårsjubileet for kirken i 1981 ble det utgitt et hefte⁷ som kort beskriver Ibestad kirkes forandring fra middelalder til vår tid. Det inneholder flere fotografier fra forskjellige tidsperioder, informasjon om inventaret og noen henvisninger til dokumenter som gjelder kirken. Den har vært nyttig for meg i både kapittel III, IV og VI, men hovedsakelig handler heftet mest om kirkeliv og mennesker som har jobbet i Ibestad kirke.

Siden kirken fra 1881 fremdeles står, har jeg i stor grad basert denne delen på egne observasjoner og fotografier. Feltarbeidet ga meg mulighet for å se nærmere på den arkitektoniske løsningen for bygningen. Når jeg skriver om kravene for kirkens utforming

⁶ Oppmålinger, fotografier og diverse registreringer har blitt gjort av Trædal, Larsen og Gaguina

⁷ *Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981*

og om mønstretegninger, henviser jeg til kunsthistoriker Jens Christian Eldal.⁸ I tillegg til Eldal, ekspert på historismen i Norge, henviser jeg til Ingebjørg Hage som også har skrevet om mønstertegninger, knyttet til Grosch sine kirker i Nord-Norge.⁹ Eldal og Hage har bidratt til forståelsen av nygotikken i Norge og gir en oversikt over andre norske kirker fra samme periode som gjør det mulig å kunne sammenligne disse med den eksisterende Ibestadkirken.

Siste kapittel, som er knyttet tett opp til kulturminnevern rundt 1880, er basert på protokollene som er publisert i *Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981*. Disse dokumentene gir informasjonen om det som skjedde i forbindelse med rivningen av den gamle Ibestad kirke og reisningen av den nye i 1881. I vurderingen av situasjonen rundt 1880 ser jeg på den historiske konteksten og synet på kulturminnevern i denne tiden i Norge. Her har jeg brukt to artikler av Dag Myklebust, ”Utviklingen av kulturminnevernet gjennom 1900-tallet” og ”Verditenking: en arbeidsmetode i bygningsvernet” (1981). For å vurdere verdiene som begge kirkebygningene hadde og verdiene som kirkestedet fikk og tapte ved denne prosessen, benytter jeg teoriene til Alois Riegl, publisert i artikkelen *Der moderne Denkmalkultus – sein Wesen und seine Entstehung* (1903).

⁸Kirker i Norge. Bind 3: Med historiske forbilder 1800-tallet, 2002

⁹”Grosch og trekirkene. Addisjon som formgivingsprinsipp”, *Architectura* 27, Arkitekturhistorisk Årsskrift. Selskabet for Arkitekturhistorie. København 2005 s 61-79

III. Den middelalderske kirken.

Informasjonen om den opprinnelige kirken er begrenset, men noen opplysninger kan man være mer eller mindre sikker på. Første gang den ble nevnt er i Nidaros Domkapitels skrifter (kald også som "Trondenes jordebok"), trykt i "Diplomatarium Norvegicum" (DN). Dokumentet er datert til 1370-80 og inneholder opptegnelse på "Jordegods" som hørte til Trondenes kirke og dens underliggende Kapel-Kirker (Ivarstad, Kvidfjord, Bjarkö, Tranö, Sand og Lengjavik).¹⁰ I selve teksten ble kirken kalt for "Iwarstada kirkiu"¹¹, men videre beskrivelser av bygningen ble ikke framlagt. Ifølge DN hadde Ibestad kirke mest jordegods av alle kapellkirkene, til og med mer enn selve Trondenes kirke. Dette kan tyde på at kirken i Astafjorden har stått lenge før 1370-årene, hevder Eriksen.¹² I sin tolkning av DN-skriftene forutsetter Eriksen at Astafjordbygda og Indre Senja ble selvstendig kirkesogn omkring midten av 1200-tallet. Slik ble Ibestad kirke "fjerdingskirke for den indre halvpart av Trondarnes halvfylke"¹³.

Den første skriftlige informasjonen om den selve kirkebygningen handler mest om bygningens tilstand. I 1642 skriver biskop Schjelderup at kirken har vært forbedret med to våpenhus (i følge Trædal i vest og sør). Dette har vært et svar til suplikken fra 1641 der kirken ble beskrevet som forfallen. I denne teksten står det også at menigheten klagde på at kirken hadde små vinduer og var for mørk. I 1705 foregikk en synfaring av Ibestadkirken, hvorpå det fremgår at kirken hadde tjærebredt spontak, tårngulv og loftstrapp. Bygningen hadde etter beskrivelsen også en loftstrapp, og Trædal påpeker at den dermed også må ha hatt en himling.¹⁴

Den første beskrivelsen av selve kirkebygningen kom mye senere, i biskop Nannestads Almanakk fra 1750. Den var mer nøyaktig og inneholdt både interiør og eksteriørbeskrivelser. Ifølge Nannestad var Ibestad kirke:

en sterk gamel Steen-Bygning, ikun – [uleselig] – breed, men ikke synderlig lang, Bygning, nesten 4-kantet, hvor Choret ikke af serdeles Bygning er afskilt fra den 2den Kirke, men ikun ved et slett Træ-Skillerom inde i Kirken afdelt. Spon-Tag. Lidet, uanseeligt, spitz Taarn. 2 meget ringe Klaaker eller Bielder, af hvilke den ene er sproken. Kirke-Muren er meget tyk, derpaa ikun 2 smaa Vindøjne mot Synden og et lidet mod Østen, hvorfor Kirken er serdeeles mørk. Mod Væsten er den store Dør, for hvilken er et lidet Træ-Vaaben-Hus, hvilket ikke sluter til Kirke-Veggen, men

¹⁰ *Diplomatarium Norvegicum*. Bind VI, nr.302,s.345

¹¹ *Diplomatarium Norvegicum*. Bind VI, nr.302,s.347

¹² Eriksen 1962 (1981):39

¹³ Eriksen 1962 (1981):55

¹⁴ Trædal 2008:451

snee og regn kand slaa ind. Mod Synden er den 2den Dør neden i Kirken 3: mod Syd-Vest; med et ligesaa tilbyggt Træ-Vaabenhus.¹⁵

Beskrivelsene fra Nannestad var nok detaljerte. Han nevner også at kirkeveggene var solide og meget tykke. Bygningen hadde kun tre vinduer, derfor var kirkerommet ”særdeles mørk”. Biskopen visiterte Ibestad også i 1753 og 1756. I 1753 kalte han Ibestad kirken for ”den nordligste steinkirke som finnes i den ganske bebodde verden, en meget fast og sterk bygning”¹⁶, med en veggtykkelse på omtrent to meter. Senere i 1915-16 kommenterte O. Nicolaissen at veggkonstruksjonene ble fullført i teknikken som kalles ”kistemur” eller ”skallmur”, som er en type solid dobbeltmur med en murkjerne i midten av mindre stein, grus og kalkmørtel.¹⁷

I en slik mur brukte man vanligvis mindre steiner med mørtel som fylling mellom dobbeltmurene, som har bestått av finere steiner. I stedet for sement, var det i middelalderen vanlig å bruke kalkmørtel som bindemiddel. Kalkstein ble brent, leska og blandet med sand og vann til en mørtel som ble brukt for å fylle de ledige rommene mellom steinene. Under tørkningen skjedde en rekke kjemiske prosesser, og kalkmørtelen bandt steinene sammen like fast som kalkstein.¹⁸

Selve steinene i tidlig middelalder har vært nøye tiltrukket, nærmest kvaderform, uten overflatehugging. Disse hadde mellomrom som kunne fylles ut med heller eller tynne steinfliser. Vanligvis var de lagt på flatsiden med kortsiden som var synlig i murflaten. Derfor ble slike murer veldig tykke (minst 150 cm) og sterke, med små åpninger som gav et tungt og massiv uttrykk. Ekroll påpeker at den type muremåte var ”dominerende inn på 1200-tallet og blir ofte kalt for romansk murverk”¹⁹. Murverket fra den middelalderske Ibestadkirken vil også redegjøres for senere i dette kapittelet. For å skape mer stabilitet for steinbygningen og unngå senking av murene, måtte fundamentet også være solid og stabilt. Et av de mest vanlige fundamentene i Norge var lagt av stein²⁰.

¹⁵ Biskop Nannestads almanakkoptegnelser 1750 (1942):17 (Wolff (red.))

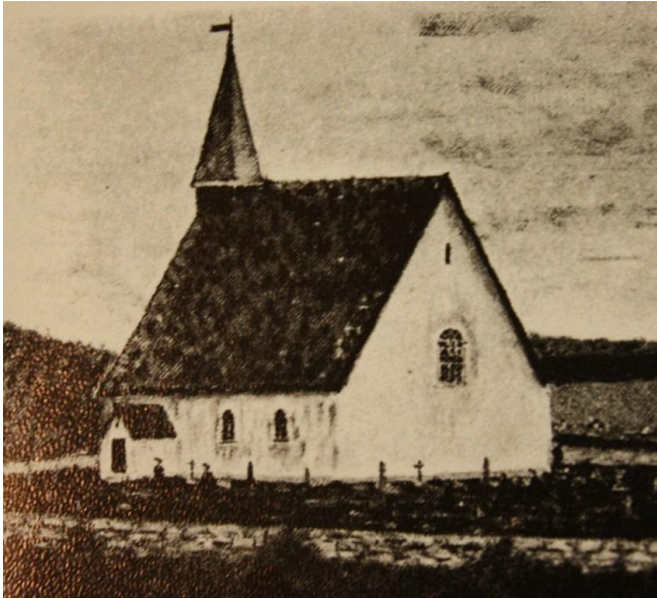
¹⁶ Eriksen 1962 (1981):41, Trædal 2008:451 (begge forfattere refererer direkte til opprinnelige tekst)

¹⁷ Nicolaissen 1915-16 (1918):163

¹⁸ Ekroll 1995:72

¹⁹ Ekroll 1995:85

²⁰ Ekroll 1995:77



Figur 1.
Den middelalderske Ibestad kirken
(Maleri etter Nannestads optegnelser).

Figur 1 presenterer en malt gjengivelse av den eldste kirken. Maleriet er utført av A. Hansen i 1956.²¹ Bildet har måttet blitt malt etter den eneste beskrivelsen vi har i dag som Nannestad etterlot oss. Ut fra bildet ser vi at kirken er fremstilt som et enkelt, enskipet, rektangulært langhus, med saltak tekket med spon og et lite spisst tårn. I middelalderen hadde kirken omkring 250 ståplasser for menigheten.

Utvidelser og påbygninger.

Ibestad kirke har i løpet av sitt "liv" gjennomgått en del påbygninger og forandringer. Kirken fikk galleri i 1749-50 og nytt tak i 1758-59. Litt senere i 1778-79 har kirken fått en del vesentlige påbygninger, som kor og sakristi. Dette ble gjort ved hjelp av sokneprest Michael Kildal som også fikk utført noen reparasjoner. Kildals ombygninger har blitt gjort i stein, mens hans forgjenger (Hans Hagerup Krog) i 1768 forsøkte å bygge kor i tre.²² Antakelig har dette ikke hatt god nok bygningsmessig standard. Etter den vesentlige utvidelsen i 1779 fikk kirken 450 sitteplasser, med pulpiturene. Ut over dette har det blitt gjort små oppussinger i mellom 1764 og 1775 som tekking av taket, tårnreparasjon og diverse snekkerarbeid. I tillegg har kirken blitt kalkslått både innvendig og utvendig.²³

Kirken med påbygningene har stått frem til 1880 og er bedre dokumentert enn den opprinnelige bygningen. Målene etter påbygningene var 18,7 x 12,4 m i grunnplan, høyde

²¹ *Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981*:66

²² Hansen 2000:140

²³ Trødal 2008:451-452

opp til raftene var 4,7 m, og høyde til mønsåsen var 8,8 m²⁴. Kirkens utseende etter påbygningene presenteres i et fotografi som muligens har blitt tatt før 1872 (figur 2). Av bildet fremgår det at kirkebygningen bestod av tre hovedvolumer: skip, kor og sakristi. Takvinkelen er relativt bratt, vinduene er smale. På sørsiden kan man se tre inngangspartier. Det er sannsynlig at de to sørlige vinduene i det gamle kirkeskipet ble utvidet i samband med ombygningsarbeidene til Michael Kildal. Fotografiet viser tydelig sørsiden og østveggen. Et annet fotografi, som er tatt rundt 1860-1870, (figur 3) er sett fra nordøstsiden. Kvaliteten på dette er ikke så ordentlig, men hovedvolumene og omgivelsene er godt synlige. Vi kan observere åsen i bakgrunn og prestegården på venstre side.



Figur 2

Foto av Ibestad kirke (ØS-side)

Foto: Riksantikvaren

trolig fra før 1872. (Hansen 2000:140)

²⁴ Eriksen 1962 (1981):42. (Eriksen oppgir målene i alen)



Figur 3
Ibestad gamle kirke med omgivelser (N-side).
Foto: ”Ibestad historielag”



Figur 4
Ibestad gamle kirke med omgivelser. Akvarell av H. J. F. Berg, 1868

I tillegg til disse fotografiene eksisterer det en annen visuell kilde som gir en dokumentasjon av miljø: en akvarell av Hans Johan Fredrik Berg (figur 4) fra 1868. Maleriet fremstiller kirken fra den samme vinkelen som på det første fotografiet, men fra et høyere betraktingssted (figur 2). Hovedvolumene ser like ut som på fotografiet, mens spissen på tårnet her virker litt høyere. Vi kan også observere gården som består av flere bygninger, på høyre side av kirken.

Interiør og inventar.

Kildene som kan kaste lys over den opprinnelige middelalderske kirkens interiør, er enda mer begrenset enn kildene som beskriver eksteriøret. Beskrivelsen fra Nannestad er den eneste vi har i dag. Bortsett fra det ovennevnte korskillet i tre, hadde kirken i følge Nannestad svært enkle benker. På grensen mellom kirkens kor og skip befant prekestolen seg (som har vært ”alldeles ringe”) og prestens innelukkede stol, beskrevet som høy og rød. Ifølge beskrivelsene har det mellom disse vært et vindu, som skulle gi leselys til presten. Siden kirken hadde vinduer kun på sørsiden (i tillegg til østvinduet) kan man være sikker at både prekestolen og den innelukkende stolen har stått på sørsiden. Døpefonten har stått på nordsiden. På sør siden av alteret har det vært enda en høy innelukket stol (som kunne også være skriftestol), og som ifølge beskrivelsen nærmest så ut som et stabbur. Kirkerommet hadde to lysekroner. Den ene, lagd av tre, har hengt i koret. Den andre har vært større og befant seg under taket i midten av kirken. Over hovedinngangen observerte Nannestad et nytt galleri med ytterliggere innelukket stol. Den generelle oppfattelsen av kirkens interiør er kommentert av Nannestad: ”alt er mørkt og lite vedlikeholdt”.

Kirken hadde ett alter, som Nannestad beskrev nokså detaljert:

Alteret er af Steen; Alter-Tavlen hell gammel, liden med 2 Døre for. Mit i den er et Rum in forma pyramidis, nesten tillukt med gammeldags Snitt-Verk o: Træ-Knipniplinger, hvor reliquia sine dubio har været forvaret; nu er det tomt. Ved den Højre Side staar Maria med Barnet, paa Venstre o: mod Synden sees et 2det Billede, af hves Arme er afstødt nodet, saa at ej kand vides, hvem det skal være.²⁵

Figurene fra altertavlen (altså et alterskap) som Nannestad nevner i sine beskrivelser, og andre skulpturer som tilhører Ibestad kirke, er bevart i dag. Det er fem skulpturer til sammen, og tre av disse befinner seg i Tromsø Museum sine samlinger.²⁶ To av disse bevarte skulpturene (Anna selv tredje og Biskopsfiguren) tilhører alterskapet. Disse er datert til samme periode – 1470-1480²⁷. Høyden er 60 og 64 cm og begge er laget av eik.

St. Anna er presentert som en kvinne som står vendt rett fremover. I sin venstre arm holder hun en mindre figur av Jomfru Maria med Jesusbarnet på fanget. Barnefiguren mangler hode og arm, men det er tydelig at det strekker seg etter en frukt som Anna holder i sin høyre arm. Hansen skriver at fremstillingen av barnet som opptatt av noe den ”vil leke

²⁵ Biskop Nannestads almanakkoptegnelser 1750 (1942):17

²⁶ Nr.11:(TSNK14), Nr.12:(TSNK15) og Nr.1:(TSNK13)

²⁷ Bergesen 2004:29,32

med” er en typisk trekk for den ”borgelige realismen” som er kjennetegn for denne epoken i kirkekunst.²⁸ Biskopsfiguren er fremstilt frontalt og kledd med biskopskåpe og tilsvarende hodeplagg. Malingen på klærne er nesten borte og figuren mangler venstre hånd. Det er en del stilistiske likheter mellom disse to skulpturene, som størrelsen, og måten ansiktene er malt på. Siden begge figurene mangler armer, antar jeg at det er disse to Nannestad kunne ikke gjenkjenne.

En annen av de skulpturene som Nannestad nevner er ”Sittende Madonna”. Madonna er en av de eldste treskulpturer fra den middelalderske kirken. Denne 90 cm høye skulpturen av furu er datert til ca 1300²⁹, og den er trolig blitt laget i Norge. Maria er fremstilt frontalt med Jesusbarnet i halv profil på sin venstre arm, hun er kledd i en fotsid og kjortel. Måten kjortelen faller på, tyder på at figuren er laget under høymiddelalderen.³⁰ Ifølge Nannestads beskrivelser sto figuren ”ved høyre”, og jeg antar at den har vært plassert på en hylle i sørveggen.

I tillegg til de tre skulpturene som Nannestad har beskrevet, finnes det to til. Plasseringen av disse i kirkerommet er ukjent, men vi vet sikkert at de tilhørte Ibestad kirke. Alabastskulpturen av St. Katharina (55 cm) daterer seg til seint 1300 – tidlig 1400-tall.³¹ Denne figuren er antagelig importert fra England.³² Siste figur er ”Diakon”³³ av eik, og er 49 cm høy. Skikkelsen er kledd i messeskjorte, i sin venstre hånd holder han en søyle, og muligens har den vært toppstykke på en prosesjonsstav.³⁴

Maleriet av interiøret, som jeg skal se på i det neste avsnittet, avbilder ikke noen av skulpturene som kirken hadde i 1750-årene. Vi vet ikke nøyaktig når de kom til kirken, men antagelig var det i høymiddelalderen, og jeg antar at figurene fremdeles har vært i kirken etter ombygningene. Alle de fem figurene har blitt fjernet fra kirken rett før den ble revet, i 1878. Biskopfiguren, Sittende Madonna og Anna selv tredje er utstilt i Tromsø Museum i dag.

Nicolaissen på sin side mener at alle figurene tilhørte et alterskap fra senmiddelalderen, som ikke var i bruk i 1770, da kirkerommet hadde en altertavle. Han

²⁸ Hansen 2000:154

²⁹ Bergesen 2004:20, Hansen 2000.

³⁰ Hansen 2000:153

³¹ Eriksen 1962(1981):92

³² Hansen 2000:155

³³ Nicolaissen kaller den for ”Diakon”, men hos Hansen og i *Jubileumstidskrift* står det ”Geistlig person”

³⁴ Hansen 2000:157

antar at figurene har blitt tatt ned etter reformasjonen og blitt plassert i et hull i muren i den gamle kirken.³⁵

Figur 5 viser interiøret av den gamle Ibestad kirke. Bildet ble malt B. Schwer i 1924 etter beskrivelser fra gamle mennesker som kunne huske hvordan kirken så ut før den ble revet ned. Denne kilden kan i første omgang oppfattes som altfor subjektivt, basert på minner og beskrivelser, men det er den eneste visuelle kilden vi har i dag.

Maleriet avbilder kirkens rom mot øst, med benkerækker på hver side av midttinggangen og antydning til dører i venstre og høyre billedkant. Ut fra bildet går det frem at kirkerommet er delt i to, der korets rom er fradelt skipet med et korskille. Koret er smalere enn skipet og gulvet ligger litt høyere enn gulvet i skipet, markert av to trappetrinn. Skipet ser ut til å ha tønnehvelv, mens himlingen i koret er flat og mye lavere, med synlige takbjelker. Interiøret er i tre og malt i lyseblått og gult. Vi kan også se malingen i skipets himling, og marmoreringen på korskillet.

Selve korskillet eller korsranken består av en horisontal tverrgående bjelke og en buformet åpning i midten som bæres av to slanke pillarer. På hver side av inngangen er det lave, tette skjermvegger nederst. Åpningen mellom bjelken og arkivolten er utsmykket med utskårete tredekorasjoner med vegetasjonsmotiv, og på hver side av buen er det stiliserte løver som vender ansiktene mot hverandre. Alle disse dekorative elementene er malt i gult. Inne i koret befinner det seg et alter. Foran korskillet, på venstre side, kan vi se den sekskantete prekestolen, festet på veggen og utstyrt med baldakin.

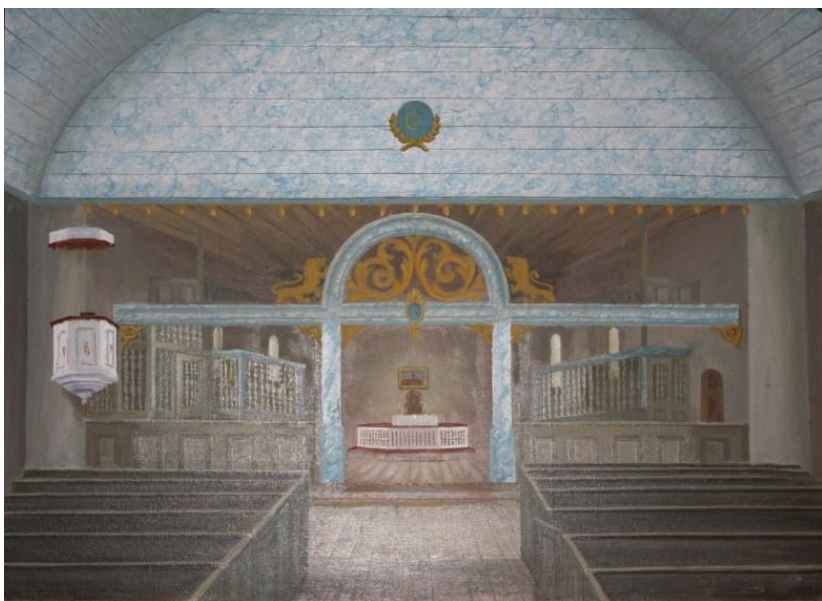
Det er også to informative dekorelementer i overgangen mellom skip og kor. Det minste, som befinner seg i midt på tverrbjelken, er ovalformet med gul innramming, også det med vegetasjonsmotiv. Det er vanskelig å tyde inskripsjonen i midten av medaljongen, men det kan se ut som tall, og jeg antar at det er årstallet "1793". Muligens viser dette årstallet til året da korskillet ble satt opp. Det finnes en bevart "drueklase" med årstallet 1793 i midten (figur 7). Antagelig er det den Schwer fremstilte i maleriet.

Øverst i midten av veggfeltet kan vi observere en blå, rund medaljong, med gule blader nederst (figur 6) som omkranser det vi kan anta er kongen Christian VII (1766-1808) sitt monogram. Den inneholder stor "C" med krone på og tallet "VII" i midten. For 1700-tallet har det ikke vært uvanlig å plassere kongens monogram på korsranken. Christian VII monogrammet i ulike varianter (med romersk eller arabisk tall) kan vi observere i andre kirker, ofte bæres den av løvene. Venabygd kirken og Karasjok gamle

³⁵ Nicolaissen 1915-16(1918):164

kirke har for eksempel ”CVII”-monogrammet på korskrankene. Generelt ble kongemonogram etter reformasjonen et vanlig element i kirkeinteriørene da den norsk-danske stat styrte kirken. Kirkebygningen og kirkestedet var den viktigste manifestasjonen av staten, og bruk av kongenes monogram i kirkens interiør har vært et tegn på kongens rolle som kirkens overhode.³⁶

Stilen som interiøret av Ibestad kirke fullført hører til rokokko, som barokken preget av vegetasjonsmotiver og rike volumer og former. For 1700-tallets norske kirker har disse silene presentert skjønnhet, siden at staten og kirken var det viktigst for samfunnet, og gudshuset skulle vært oppfattet som ”vakker”. Selv om Christian VII ikke var særlig aktiv i statsstyret, og derfor heller aldri satte betydelige spor etter seg i Norge, ble Ibestads korskille satt opp under hans regjeringstid og fikk derfor hans monogram.



Figur 5
Maleri av interiøret. B. Schwer 1924,
eget fotografi 22.02.09

³⁶ Sørmoen 2001:9-12



Figur 6

Medaljongen fra den øvre delen av veggfeltet, med kong Christian VII monogram i midten.

Fragment av maleri av interiøret. B. Schwer 1924, eget fotografi 22.02.09



Figur 7

Drueklase fra den gamle Ibestadkirken etter påbygningene. Maleriet av interiøret viser at den har hengt på korskillet.

Det ser ut til at elementet er bevart i dag, men er ikke i bruk i nåværende kirke.

Fotografiet er hentet fra *Jubileumstidskriften* 1981.

Kirken hadde benker og kun ett alter; noe som er vanlig for kirker fra denne perioden. Som Eriksen påpeker, hadde den middelalderske kirken holdt messen stående, mens sitteplasser og benker kom mye senere, etter ombygningen av kirken i 1749-50.

Arkitektonisk utforming av kirkebygningen tok ikke bare hensyn til det estetiske og praktiske, men også det liturgiske. Ibestad kirke hadde et trekorskille både før og etter påbygninger frem til 1800-tallet. Rik dekorert utsmykning tyder på at det har vært et viktig element i kirkens rom, noe som kan rime godt med avbildingen av det gamle Ibestadinteriøret. Ut fra maleriet fremstår korskillet som det mest dekorerte og sentrale elementet i rommet.

Den viktigste funksjonen til slike korskiller var selvsagt å skille kor og skip, og har å gjøre med det liturgiske behovet for å skille det hellige og menigheten. I tillegg til at et korskille setter aksenter for rommet, skaper det også dybde i kirkerommet. I europeisk kirkekunst erstattet antagelig korskillene vegger med åpninger/buer som hadde denne funksjon, før korskille ble tatt i bruk.³⁷

De nordnorske middelalderske kirkene har, som Liepe skriver, fått en del innflytelse fra vesteuropeisk arkitektur, bl.a. den engelske. Frem til slutten av middelalderen hadde nesten hver kirke i England korskille, og det kan altså oppfattes som et karakteristisk trekk ved de engelske landsbykirkene. De eldste skjermveggene dateres til 1200-tallet. Disse var enkle, vanligvis med tre buer og hadde ingen overetasje. Korskillet kunne også eksistere i kirker uten korutbygg og ville markere alteret (slik som i den første Ibestad kirke). De fleste av korskillene har vært utført i tre, selv om enkelte imiterte steinkonstruksjon. Ofte har lave paneler nede på skjermene hatt malerier eller utskårete figurer av helgener, engler eller apostler.³⁸ Maleriet av kirkens interiør avbilder ikke noen malerier eller figurer på de nederste panelene, så det er vanskelig å avgjøre om det har vært slike avbildninger eller ikke.

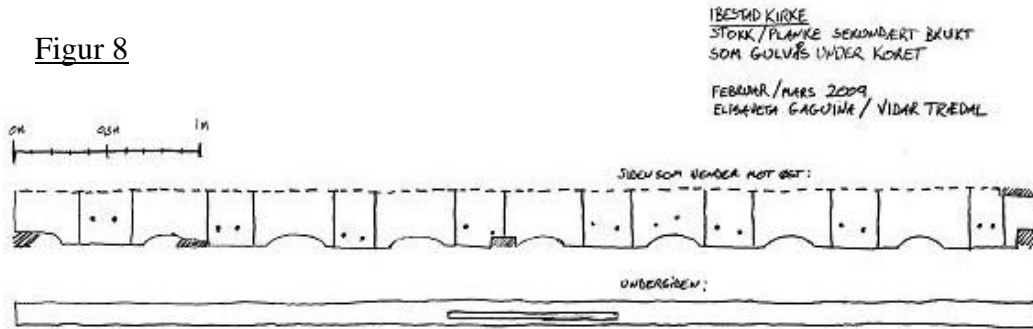
Før jeg kommer frem til diskusjonen om dateringen av den opprinnelige Ibestadkirken og undersøkelser under kirkens gulv er det relevant å si litt om at under befaringen av Ibestad kirke i 2009, ble det gjort en del nye observasjoner som har ikke vært kjent fra før. Bortsett fra veggresten fra den gamle kirken (som jeg skal se nærmere på senere i teksten) ble det registrert en planke eller stokk som skiller seg ut. I dag er den en del av konstruksjonen, brukt som gulvås mellom kor og skip, på vestsiden. Stokken er 5,5 meter lang, men den kan være kappet av i en eller begge ender. Figur 8 viser en skisse av

³⁷ Kroesen og Steensma 2004:185

³⁸ Kroesen og Steensma 2004:184-189

hele stokken. Slik det fremgår av tegningen er den delt i ulike felt, hvor halvparten av disse har buet avslutning nede. Resten av feltene er rettavsluttet. Midt i stokklengden er det en 95 cm lang og 4-5 cm bred not eller "slisse" på undersiden³⁹ (figur 9).

Figur 8



Figur 9.

Noten. Befinner seg i midten av stokken.

Eget fotografi 22.02.2009.

³⁹ Trædal 2009 (upublisert rapport)



Figur 10.

De tilhuggete buene er synlige på begge sidene av stokken. Disse har omtrent samme lengde (ca 40 cm). Utskjæringen av buen er veldig tydelig og fint utformet.

Spor etter malingen sees kun på de finutformete segmentene.

Eget fotografi
22.02.2009.



Figur 11

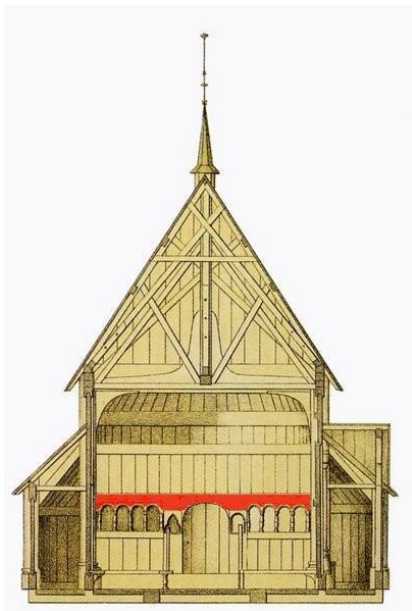
Segmentene med rette avslutninger har røffere tilhugging og er mye grovere. Det ser ut til at det på disse har vært festet noe med trenagler. Disse naglene står igjen i stokken.

Eget fotografi 22.02.2009

Det er ikke lett å avgjøre hva stokkens opprinnelige funksjon har vært. Men det er ingen tvil om at dette er bygningsmateriale som er gjenbrukt. For det første skiller den seg ut med sin uvanlige form. I tillegg kan man tyde malingsrester på den, selv om det ikke er mulig å avgjøre hvilken farge. Det er også tydelig at malingen kun har vært på de segmentene som har buet avslutning. Det er mye som tyder på at stokken har vært brukt i interiøret.

I rapporten påpeker Trædal at stokken har en del likheter med stokker som har inngått som en del av konstruksjonen i det middelalderse korskillet. Som eksempel på dette foreslår han korskillet fra Reinli stavkirke, fra Sør-Aurdal. Figur 12 viser

oppmålstegninger av arkitekt Bull. Denne teorien kan godt stemme hvis man se nærmere på tegningen. I likhet med stokken fra Ibestad kirke er stokken fra Reinli stavkirkes korskille delt i segmenter, og utgjør en arkade. Stokken fra Ibestad kirke har også tydelig spor etter andre elementer som trolig har vært festet mellom hver bue.



Figur 12.

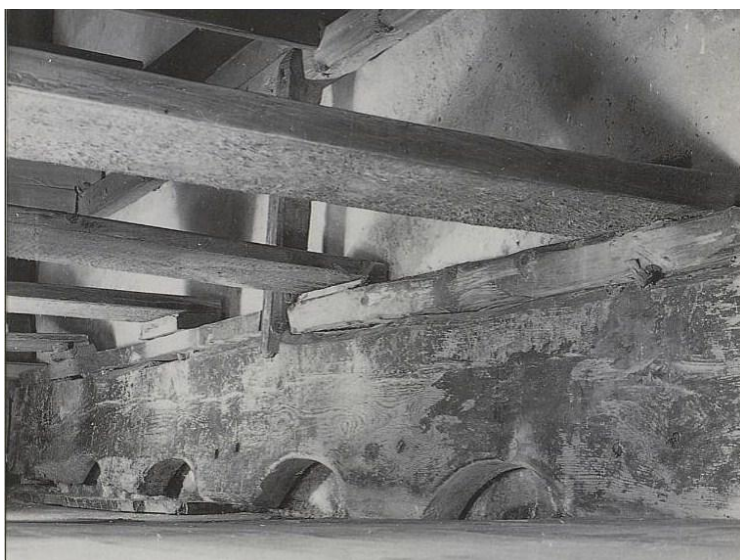
Reinli stavkirke (andre del av 1200-tallet)
Tegningen av arkitekt Georg Andreas Bull
(1853)

Etter Trædal sitt syn, kunne en dendrokronologisk prøve av stokken gi et vesentlig bidrag til kirkens datering. Den påstanden underbygger han med teksten av Nannestad fra 1750 som opplyser at den opprinnelige middelalderske kirke hadde et korskille i tre. Vi vet også helt sikkert at Ibestad kirke etter ombygningene hadde et trekorskille. Om materialet fra det opprinnelige korskillet har vært brukt igjen da kirken fikk tilbygget kor og sakristi i 1778-79 vet man ingenting om, men ifølge det eneste maleriet av interiøret, ser det ikke ut til å være samme stokken. Ut fra interiørmaleriet fremgår det at den horisontale tverrgående bjelke mangler disse segmentene som den funnet stokken har. Med andre ord kunne den godt være delen av korskillet som Ibestad hadde i middelalder.

En lignende stokk finner vi i Moster kirke fra Bømlo kommune. Selve kirkebygningen er datert til omkring 1100.⁴⁰ Stokken i Moster er også i sekundær bruk, i dag som underlag for kirkebenkene. Ekroll opplyser at stokken er 7 m lang, 0,35 m høy og 0,20 m tykk (figur 13). Dimensjonene ligger veldig nært til disse som stokken fra Ibestad kirken. Den er også like solid og tykk som stokken fra Moster kirke, bare litt kortere. Utformingen på disse to stukkene har mye til felles. I likhet med stokken fra Ibestad kirke har den buete segmenter og to tapphuler på undersiden mellom hver av buene, som viser at

⁴⁰ Ekroll 1995:18

bjelken har vært overliggeret i en svalgang av samme type, som har vært vanlig i mange stavkirker⁴¹. Ekroll foreslår at stokken har blitt en del av benkkonstruksjonen seinest i første halvdel av 1600-tallet, da kirken fikk benkene. Før dette kunne den ha vært del av et korskille, lektorium eller galleri enten fra selve Moster kirke eller fra en stavkirke i området som var revet ned etter reformasjonen.⁴²



Figur 13.

Stokken fra Moster kirke.

I dag brukt som undrelag for kirkebenkene.

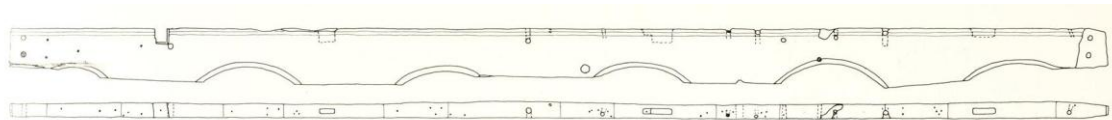
Foto fra: *Moster. Trygg hamn i 1000 år*, Øystein Ekroll (1995)

Stokken fra Ibestad kirke kunne også vært en del av en kirkebenk. Særlig hvis man sammenligner den med lignende materiale fra de danske kirkene Gjellerup og Ravsted som Erik Skov opplyser i artikkelen *Almuebænk og herremandstol* (1979). Disse stukkene fra ovennevnte kirker likner den funnet under gulvet i Ibestad med buete utskjæringer langs den ene siden og tilhuggete firkantete åpninger nede og daterer seg til 1500-tallet (Figur 14). Ifølge Skov har slike buete planker vært festet til veggen og båret en stolrekke. Stokken fra Ibestad kunne godt være festet til kirkenes vegg og kunne bære enten veggbenk eller en rekke med benker, i likhet med stukkene fra de danske kirkene. Skov påpeker at det er åpenbart at stukkene med buer opprinnelig har hørt hjemme i kirkens indre utstyr.⁴³ Dette kan igjen tyde på at stokken fra Ibestad kirke er i sekundær bruk under gulvet. Det er derfor stor mulighet for at en dendrokronologisk analyse av treverket kan kaste lys over Ibestad kirkes tidligere inventar datering.

⁴¹ Ekroll 1995:42

⁴² Ibid.

⁴³ Skov 1979:241



Gjellerup kirke. Egeplanke set fra siden og fra oven. De to naglebuller i den ene ende viser, at planken her har været samlet med en tilsvarende. De skrå naglebuller i overkanten har formentlig tjent til fastgørelse af et oprindeligt bænkeseade. Derimod står oversidens udstemmede taphuller i forbindelse med plankens sekundære anvendelse som bærerem under stolestaderne. 1:30. Målt af Morten Aaman Sørensen, tegnet af Kirsten Kildegaard.

Figur 14

Stokken fra Gjellerup kirke.

I følge Skov sine opplysninger er dimensjonene på stokken 4,94 m i lengden, mens største bredde er 2,7 m, og tykkelse på 0,7 m

Datering.

Dateringen av den middelalderske kirken varierer. Hansen daterer den til 1250-1350. Hans begrunnelse for dette er takvinkelen, vinduenes form og også profilen på en stein som var funnet under kirkens gulv, og som ble tolket som fragment av en vindusinnramning. I *Astafjords bygdebok* referer Hansen til Hans Emil Lidén, som på grunnlag av fotografier av denne steinen, mente at profilen på ytre portal eller vinduenes innramning måtte være gotisk. Konklusjonen har vært at Ibestadkirken var bygget fra 1200-årene (antagelig siste halvdel) eller senere.⁴⁴

I tillegg til dette trekker Hansen frem informasjonen om hjulkorset som ble funnet under kirkegulvet i 1968⁴⁵ (figur 30, s 56). Han bruker det ikke direkte som argumentasjon for dateringen, men måten han opplyser om hjulkorset underbygger dateringen han foreslår. Antagelig tilhørte dette hjulekorset et gravmonument. Denne typen gravmonument besto av en rektangulær gravstein lagt flatt på bakken, flankert av støtter med hjulkors på hver kortende. Denne type gravmonumenter har vært i bruk helt fra senromansk tid til renessansen (1500-tallet), men selve korsformen er utpreget 1200-tall.⁴⁶ Selvfølgelig mener ikke Hansen at denne typen gravmonument har blitt tatt i bruk nøyaktig i samme perioden som første stein Ibestadkirken har blitt lagt. For etter hans mening er det mest sannsynlig at det før steinkirken på Ibestad har stått en kirke i tre.

⁴⁴ Hansen 2000:142

⁴⁵ I begynnelsen av 1990-årene ble det på prestegården funnet halvdelen av et likedan hjulkors.

⁴⁶ Hansen 2000:143

Liepe daterer Ibestad til 1250–1300-tallet. I sitt arbeid sammenligner hun bl.a. grunnplanene i 11 kirker i Nord-Norge, samt arkitektoniske og ornamentale detaljer, og hun deler kirkene i kategorier i forhold til dateringer. Brønnøy og Tjøtta har ifølge Liepe en ukjent datering. De eldste kirker i Nord-Norge er Alstahaug, Gildeskål, Herøy og Tilrem. Disse er datert til 1150-1200, mens Dønnes og Bodin er fra ca 1250. Ibestad faller i denne sammenheng sammen med Steigen og Trondenes, som de yngste kirker i Nord-Norge, tidfestet til 1250-1400. Liepe påpeker likheter mellom Steigen og Ibestad i grunnplan. I tillegg gir Liepe en god del oppmerksomhet til kirkens ornamenter. I Steigen kirke har blant annet funn av fragmenter fra et glassvindu fra 1300-tallet vært til hjelp i dateringen. Ibestad kirke kan ikke sammenlignes med de andre på den bakgrunn, siden den ikke har noen dekor som er bevart. Men steinen som vært tolket som vindusinnramning, er også blitt brukt av Liepe i hennes datering av Ibestad kirke, med henvisning til Hansen.⁴⁷

Øystein Ekroll ser i sin bok *Med kleber og kalk* på flere av de samme kirkene som Liepe vurderer. Han skriver litt om Ibestad også, men setter den ikke i samme kontekst som Liepe gjør. På sin side daterer Ekroll Ibestadkirken til 1300-1400 tallet, og dette forslaget er basert på dimensjonene og formen av bygningen, særlig kirkens lave langveggsmurer, som han mener å være seinmiddelalderske trekk. Ekroll sammenligner hovedvolumene (som er brede og lave) med noen andre kirker. Dolm på Hitra og Logtun på Frosta, kan ifølge Ekroll dateres til samme tid. Forskeren påpeker at man finner samme lave formen hos mange stavkirker som var reist i det samme området på 1300-1400-tallet. Disse har vært enkle langkirker, som stort sett befant seg i kyststrøket og hadde stor økonomisk aktivitet i senmiddelalderen.⁴⁸

Eriksen er den som setter den tidligste dateringen av kirken. Etter hans mening ble den første kirkebygningen i Astafjorden reist rundt 1160-70-årene. I boken sin kaller han Ibestad for ”ett av de eldste kirkehus i Nord-Hålogaland”⁴⁹. Han påpeker at kirken ble reist for nordmenn, i likhet med Lenvik kirke som av ham omtales som verdens nordligste i 1170. Nikolas Skjaldvorsson kunne etter Eriksens mening stå bak kirkeetableringen i Astafjorden. På den tiden var han en av landets ledende høvdinger, og på Engeløya i Steigen hadde han i 1160-årene sin ættegård. I sine senere år bodde han mest i Nidaros der han hadde en stor gård. Han stod også nært erkebiskop Eystein, en stor kirkebygger på den

⁴⁷ Liepe 2001:34

⁴⁸ Ekroll 1997:302

⁴⁹ Eriksen 1981:30

tiden. Etter Eriksen er det sannsynlig at det er Nikolas som befestet Ibestad i stein samtidig med Lenviks trekirke.⁵⁰ I tillegg refererer Eriksen til DN hvor det står at Ibestad allerede på midten av 1200-tallet ble fjerdingskirke under Trondenes halvkirke, og at uten Ibestad kirke ville det ikke vært middelalderhistorie i Astafjorden.

Det nyeste forsøket på dateringen av Ibestad kirke har blitt gjort av Trædal. I sin doktoravhandling daterer han den opprinnelige kirken senest til den første delen av 1200-tallet. I tillegg til egen datering vurderer Trædal dateringene fra de andre forskerne og lokal historikere. Han finner ikke støtte for dateringer som er senere enn 1250-tallet. Liepe og Hansen sine dateringer er basert delvis på steinen oppfattet som vindusinnramning. Trædal på sin side opplyser i sin avhandling at det senere ble funnet ut at denne steinen var en naturdannelse.⁵¹ Dateringen som Trædal foreslår ligger nærmest Eriksens, men hypotesen (om Nikolas Skjaldvorsson) som Eriksen begrunner den i, virker for Trædal ikke sannsynlig.

Forslaget til sin datering baserer Trædal på grunnplanens 3:2-forhold, og altså ikke 2:1 som ville vært vanlig for høy- og senmiddelalderske kirke, der skip og kor er i et rom. Og som sentralt argumentet bruker han murverkskarakteren. Hans undersøkelse i 2007 under koret i dagens kirke, viste at koret står fundamentert på en bruddsteinsmur på øst-, nord- og sørsiden (opp til 50-60 cm høy), og langs innsiden av murene ligger det ytterlige en lav mur. Etter hans oppfatning i 2007 har murene kalk som bindemiddel, noe som tyder på at de murene er fra den middelalderske kirken. Murene består av rektangulære stein som er lagt tett inntil hverandre på den flate siden, nærmest uten bruk av pinning, slik at man tydelig kan se en struktur i muren. Ut fra disse opplysningene konkluderer Trædal at murverket er utpreget romansk, og at datering av den altså er senest første del av 1200-tallet.⁵²

Under samme befaringsobserverte Trædal deler av et tverrgående rullesteinsfundament. Den ene begynner ved sørmuren, i fem meters avstand fra østveggen. Størrelsen på den er omtrent to ganger to meter. Ca. i samme avstand fra østveggen er det et brudd i nordmuren som danner en smal nisje. I åpningen mener Trædal, at man kan se rester av en kistemur på ca. 1,5 meters tykkelse. Denne muren kunne vært rester fra den

⁵⁰ Eriksen 1981:30-31

⁵¹ Trædal 2008:124

⁵² Trædal 2008:125

middelalderske kirken, og han kommenterer samtidig at åpningen kunne oppstått i nyere tid i forbindelse med ventilasjon.⁵³

Det er flere grunner til å tenke at den middelalderske Ibestadkirken har vært bygget i tidlig middelalder. Eriksen og Trædal sine dateringer virker mest sannsynlige, selv om argumentasjonen er forskjellig. Likevel, noen punkter er disse enig om. Begge peker på at den tidligere bygningen hadde rundbuede vinduer med innoverskrådde vanger og rundbuet hovedinngang. Rundbuede vinduer og dører er et romansk trekk i arkitekturen i motsetningen til gotiske spisse buer som kom i bruk senere, under høymiddelalder. Generelt i Norge er kirker med slike romanske trekk vanlig for de provinsielle bygningsmiljøene, og hovedperioden for den stilen var mellom 1150-1250.⁵⁴ Det er også ytterligere argumenter som gir grunn til å tro at kirken på Ibestad har vært reist i tidlig middelalder, senest i 1250 som Trædal foreslår. Verken Hansen, Liepe eller Ekroll har hatt anledning til grundig undersøkelse av kirkebygget, noe som drar deres datering i tvil. Hansen og Liepe (i henvisning til ham) baserer som nevnt delvis sin hypotese på et fragment som Lidén mente var vindusomramning. Disse kunne ikke vite at senere undersøkelse av steinen ville vise at det er en naturdannelse. Ekroll daterer kirken antakelig ut ifra et fotografi, hvor bygningen fremstår med lave murer. En grunn til at murene fremstår som så lave, antyder Nikolaisen, er at murene og kirkegulvet i løpet av tiden har sunket betraktelig, og at kirkens gulv har vært generelt lavere enn terrenget rundt.⁵⁵

Senere utforskning (2009)⁵⁶ av ruinene under dagens kirkegulv har fremskaffet mer informasjon som kan belyse den middelalderske kirkens datering. I tillegg til kjelleren under koret, ble også krypkjelleren under kirkens skip undersøkt. På grunn av vanskelig tilgang til kjelleren under kirkens skip, var muligheter for befaringen begrenset til bare noen meter fra østre side gjennom en luke i bygningens nordvestre hjørne, og et par meter på den vestre siden av skipet gjennom en luke i gulvet i koret.

Under befaringen ble det observert rester av fundament fra den middelalderske kirken. Disse har blitt tegnet inn slik vi kan se på figur 18, hvor K1 er et tverrgående (nord-sør) steinfundament i den østre delen av skipet, og et tilsvarende fundament K2 i den vestre delen, som er noe svakere avgrenset. Avgrensningen (K1) mot øst er etter Trædal sin oppfating helt klar. Bakken, som består av hardpakket jord, skråer opp mot øst. Selve

⁵³ Trædal 2008:126

⁵⁴ Ekroll 1997:29

⁵⁵ Nicolaisen 1915-16(1918):163

⁵⁶ Befaringen har vært utført av Trædal, Larsen og Gaguina i 2009. Opplysningene som har vært brukt videre i tekst er formulert av Trædal i en upublisert rapport.

fundamentet danner en tydelig linje og består av rullestein og bruddstein.⁵⁷ Figur 15 er et fotografi som har blitt tatt under gulvet i den østre delen av skipet. Det avbilder rester av vegg fra den tidligere kirken (tilsvarer K1 i grunnplanen). Avgrensingen mot vest (K2) er mindre klar, men det ser ut til at fundamentet kunne ha vært opp til 2 meter bredt. Fundamentrester (K2) på vestsiden av kirken har ikke blitt fotografert. Dette ble likevel observert og innmålt, og selve avgrensingen var svak. Begge fundamentene synes å strekke seg lenger mot nord, selv om utstrekningen kan være vanskelig å avgjøre. Trædal sine observasjoner gir konklusjonen at K1 og K2 fundamentene har ligget til grunn for middelalderkirkens øst- og vestmur.

Bedre tilgang og bedre lys under den senere befaringen førte til en mer nøyaktig undersøkelse også under korets golv, og viste at fundamentsteinene under koret var murt med sement som bindemiddel og ikke med kalk som man trodde før. Likevel er det tydelig at en god del stein fra den middelalderske kirken har vært brukt i fundamentet for den nye kirken. Samtidig er det en del større stein i murverket som bærer preg av å være moderne bruddstein (sprengstein). Steinene med spor av kalkpuss viste seg å være rektangulære, med jevn høyde og liggende tett. Trædal påpeker at slike steiner er typiske for romansk murverk. Men dette alene kan ikke være avgjørende for å datere kirkebygningen.⁵⁸ Figurer 16 og 17 presenterer disse murverkene hvor vi tydelig kan se karakteren.



Figur 15: Den østre kanten av fundament K1 (se figur 17).
Foto: V. Trædal 22.02.09

⁵⁷ Trædal 2009 (rapport)

⁵⁸ Trædal 2009



Figur 16: østmuren under koret, inn mot NØ-hjørnet.
Eget fotografi 22.02.09

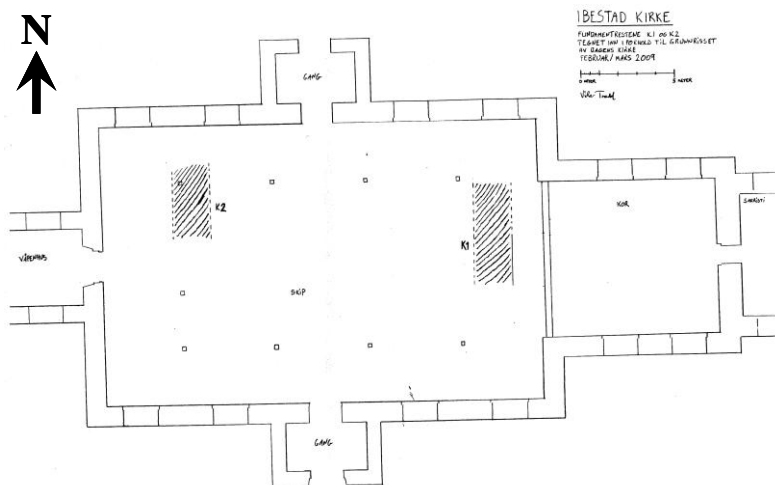


Figur 17: østmuren under koret.
Eget fotografi 22.02.09

Grunnplan.

Det finnes som nevnt ikke så mye informasjon om den opprinnelige middelalderske kirken. Men siden det er rester av den under dagens kirke, er det i alle fall mulig å regne ut noen mål. Ifølge Lars Ivar Hansen, som henviser til sokneprest Bergersen er grunnplanen ca. 18,7 x 12,4 m.⁵⁹ Det siste forskningsarbeidet fra 2009 ga mulighet for å observere rester av øst- og vestveggene. Figur 18 illustrerer grunnriss av dagens Ibestad kirke, der K1 og K2 er rester av vollene som avgrenser lengden på 18 m (ytre sider av vegger).⁶⁰ På grunn av praktiske årsaker har det ikke vært mulig å finne ut den middelalderske kirkens bredde, men den ytre lengden kan man være mer eller mindre sikker på.

Dette målet stemmer veldig godt med de målene som tidligere forskere har foreslått. Og selv om det ikke har vært funnet noen spor etter sør- og nordveggene, støtter jeg meg på de forskerne som mener at kirkens bredde har vært rundt 12 meter. Dette gir et 3:2 forhold, som Trædal påpeker i sin doktoravhandling. I tillegg kan Nannenstads oppfatning av den middelalderske kirken, beskrevet som ”ikke noe særlig lang” og en ”nesten firekantet” bygning tyder på disse proporsjonene.



Figur 18

Grunnriss av dagens kirke på Ibestad, med fundamentrestene K1 og K2 tegnet inn.

⁵⁹ Hansen 2000:140, Trædal 2008:125

⁶⁰ Trædal 2009 (upublisert rapport)

Disse opplysningene om grunnplanens mål gir mulighet å sammenligne Ibestads grunnplan med de andre middelalderske kirkene. Liepe ser på de bevarte restene av nordnorske steinkirker. I utgangspunktet bruker hun grunnplaner for datering av kirkene. Ut fra hennes arbeid kan vi se at de fleste kirker fra middelalderen har omtrent samme utforming i grunnplanet, det vil si at de fleste er langskipskirker med kor og kanskje sakristi.

Ved analyse av kirkenes grunnplaner og arkitektoniske detaljer finner Liepe at på 1250-tallet hadde rektangulært skip og smalere kor blitt vanlig for landsbykirker i Norge. Noen av landsbykirkene har vesttårn, men det er ikke et kjennetegn for nordnorske kirker.⁶¹ Ibestad kirke hadde før påbygningene tårn i vest, men på hvilket tidspunkt tårnet kom vet man ikke.

De fleste kirkene Liepe ser på har rett avsluttet kor, bortsett fra Herøy som har et kor som avsluttes med apsis. Halvrund avslutning kom fra Sør-Skandinavia, og kan oppfattes å gi spesiell status og være et kjennetegn for en spesiell og velutstyrt kirke. Rett avsluttet kor fikk sin innflytelse fra England. Kirkene med slik korutforming ligger vanligvis i bygder og er mindre.⁶² Steigen og Ibestad er de eneste kirkene av dem som Liepe ser på som ikke hadde tilbygget kor. Samtidig ser hun ikke noen historisk sammenheng mellom disse. Datering av Steigen kirke er mindre problematisk, siden den har mer bevart og bedre undersøkte materiale.

Grundig undersøkelse under Steigen kirkes gulv har blitt gjort av arkeolog Gerd Stamsø Munch. Hun mener at Engeløy i Steigen har en fremtredende plass i nordnorsk forhistorie, siden det finnes et stort antall fortidsminner fra jernalderen. I sin rapport *Steigen kirke, Arkeologiske undersøkelser under gulvet* (1991) ser hun hovedsakelig på funnene fra under gulvet, men også på Steigen kirke i kontekst. Frem til 1991 har det blitt gjort en god del undersøkelser under gulvet til kirkene Alstahaug, Bodin, Steigen og Trondenes, i tillegg til en prøveutgravning under gulvet i Bodin kirke. Mindre undersøkelser har blitt gjort i Herøy, Dønnes og Gildeskål.⁶³ I Munchs rapport nevnes flere av de samme kirkene som Liepe ser på, men ikke Ibestad. Munch påpeker heller ikke på noen sammenheng mellom disse to kirkene.

I tillegg til sammenligningen av grunnplanene og kirkens ornamenter gir Liepe en del oppmerksomhet til kirkens innganger og til liturgien. Plasseringen av inngangene i en

⁶¹ Liepe 2001: 62

⁶² Lidén 1981: 34.

⁶³ Munch 1991:2

kirkebygning i middelalderen følger en bestemt standard. Selvsagt ser hun kun på disse kirkene som det finnes tydelige fysiske spor etter. Fire av elleve kirker har innganger i nord i skipet (i tillegg til vestinngangen), og tre av elleve har inngangen i sør, i følge Liepe sine observasjoner. I mer enn halvparten av kirkene hun ser på var det tilleggsinngang på sørsiden av koret. Nordinngangen kan betraktes som karakteristisk for nordnorske kirker for denne perioden, konkluderer Liepe. I andre regioner har situasjonen vært annerledes. Kirkene på Østlandet og i Rogaland har, som regel, vestinngang til skip og østinngang til kor. I sin sammenligning ser Liepe ikke på Ibestadkirken i det hele tatt. I likhet med Dønnes- og Tjøttakirkene har den kun sørinngang i skip, i tillegg til hovedinngang i vest, altså ganske vanlig for nordnorske kirker.⁶⁴ Inngangene i flere nordnorske kirker er de samme som i kirker fra Trøndelag, hvor vest- og nordinngang er i skip og sørinngang er i kor. Dette kan observeres som tilknyttet middelaldersk liturgi og har likhet med store katedraler. Nord-inngangen skulle representere den liturgiske kontakten med Trøndelag (Nidarosdomen).⁶⁵

En interessant observasjon gjør Trædal når han ser på Ibestads grunnplan. Han legger vekt på forhold i skipets dimensjoner. Kirker uten separat korutbygg (som i Ibestad) finnes fra både høy- og senmiddelalder, og disse har som nevnt oftest grunnplaner i tilnærmet 2:1-forhold.⁶⁶ I kirkene Bodin, Gildeskål og Herøy, som er datert av Liepe til 1150-1200, kan vi se at proporsjonene i skipets lengde og bredde er 3:2, men Steigen sitt skip, datert til 1250, nærmer seg 2:1. Dette viser at den største likheten mellom Ibestad og Steigen ligger i mangel på et kor.

I sin diskusjon av Ibestads grunnplan ser Trædal en parallell med Kinsarvik kirke i Hardanger (datert til omkring 1170).⁶⁷ Opprinnelig hadde den ikke korutbygg, og skipet er 20,2 x 14,6 m. Disse målene er nesten lik dimensjonene i Ibestad (18,7 x 12,4). Og selv om denne kirken er fra en annen region i landet er det flere likheter i arkitektonisk utforming. Murene i Kinsarvik nærmer seg også 2 meter i tykkelse. Vinduene hos begge kirker er smale og buete, og dørene har avrundet avslutning. Selv om Kinsarvik ikke har tårn, har den våpenhus, og i likhet med Ibestad sitt, er det fullført i tre. En forskjell er at Ibestad hadde innganger på vest- og sørsiden, mens Kinsarvik i tillegg har dører på nordsiden. Trædal ser også på Kinsarvik sin beliggenhet. Den var en av de første steinkirkene på Vestlandet som ikke lå langs kysten, og dens virksomhet har vært knyttet til handel og

⁶⁴ Liepe 2001: 49

⁶⁵ Liepe 2001: 66

⁶⁶ Trædal 2008:125

⁶⁷ Trædal 2008:125

kommunikasjonen innover i landet og videre over fjellet. I tillegg hadde den svært lang avstand til de andre steinkirkene i området.⁶⁸ Ibestad kirke har en stor gård som muligens også kunne hatt tilknytning til handel. Senere i oppgaven skal jeg se nærmere på prestegården til Ibestad og ikke minst landskapet og kirkens omgivelser.

Historisk kontekst.

Det finnes ikke et tydelig svar på spørsmålene om hvorfor Ibestad kirke har blitt plassert akkurat der eller hvem som har vært ansvarlig for kirkebyggingen. Det eneste vi kan være sikker på er at bygging av en steinkirke i en landsby har vært et kostbart og betydelig foretak. Ca. 80% av de middelalderske kirkene i Norge har blitt bygget i tre, og valg av stein som material har hatt stor betydning i seg selv. Jeg kan anta at det finnes flere logiske grunner til materialvalget. Dyrt materiale har lengre holdbarhet, særlig er det viktig når det gjelder kirken. En kirke i seg selv har en sterk symbolsk betydning og skulle vise/presentere makt. Vanligvis skiller kirkebygninger seg kraftig fra andre bygninger på bygda. Oftest er det den høyeste bygningen som skiller seg ut også arkitektonisk, og markerer det stedet der kirken står.

Ekroll definerer perioden mellom 1130 og 1240 som preget av urolige politiske tilstander i Norge, hovedsakelig borgerkrigene. Samtidig omtaler han den som den mest aktive byggeperioden i hele middelalderen. Økonomisk makt var konsentrert i byene som med sin fremvekst førte til handel. Parallelt med dette formet det seg en overklasse som kan kalles for aristokrati eller sosiale elite. Aristokratiet i middelalderen har vært representert av stormenn, lendmenn og sysselmenn. Slike personer hadde ofte stillinger innenfor kongedømmet som administratorer og skatteinnkrevere, og hadde mye jordeiendom.

Historikere skiller mellom stormannskirker (også kalt privatkirker og høgendekirker) og regulære sognekirker. De første kjenner vi fra andre halvdel av 1100-tallet. Disse skulle representere residenser for aristokratiet. Slike kirker måtte være bygget av en verdslig stormann på hans eiendom og har vært til bruk for hans familie og tjenere. Disse burde oppfylle minst ett av to kriterier: at den er bygd på et stormannssete eller et gammelt sentrum, og at bygningen har form og kvalitet over det gjennomsnittlige. Den siste kategorien har vanskeligheter i sin definisjon, siden det finnes mange kirker av høy kvalitet

⁶⁸ Trædal 2008:125

som ikke knyttes til maktsentre.⁶⁹ I Nord-Norge kunne sannsynligvis Steigen, Trondenes og Bjarkøy vært privatkirker. Disse kan også oppfattes som maktsymbol for stormenn som bygget dem ved hjelp av kongemakt.⁷⁰ Ekroll nevner også Dønnes, Tjøtta og Alstahaug i den sammenhengen.

Trædal gjør også rede for ulike kategorier av middelalderske kirker, der han deler disse inn i forhold til ”hierarkisk-geografiske strukturer”⁷¹. Ifølge Trædal har det under domkirkene stått fylkeskirker (og hovedkirker med tilsvarende funksjon). Hovedkirke som begrep kom rundt 1300 og erstattet delvis begrepet fylkeskirke. Under disse, i hierarkisk rekkefølge, har det eksistert fjerdingskirker, åttungskirker, herredskirker og høgenskirker (som er lavest rang på siden av det etablerte systemet). I etterreformatorisk tid ble kirkene som hadde egen prest (som gjorde tjeneste i de øvrige annekskirker) også oppfattet som hovedkirker.⁷² Ved å ta utgangspunktet i geografiske områder får man mulighet til å definere de første fylkeskirkene fra 1000-tallet også som sognekirker. Ut på 1200-tallet ble landet inndelt i sogn, og mange av privatkirkene gikk over til å bli regulære sognekirker.

Allerede på 1100-tallet begynner kirkebygging å bli legalt regulert ved ”Frostatingsloven”. Fylkeskirker har fått administrativ funksjon, og de skulle representere kongelig administrasjon av regionene. I løpet av tidlig middelalder ble ”Frostatingsloven” opprettet i Nord-Norge også. Kirkene som har blitt opprettet av kongene på 1100-1200-tallet, er ifølge sagaer blant andre i Vågan og Trondenes.⁷³ Steinkirker i Nord-Norge tilhører den senere fasen, når det norske presteskapet prøvde å frigjøre kirkene fra aristokratiet. Liepe, i henvisning til Dagfinn Skre, sier at kirkene begynner å bli autonome fra 1200-tallet, og at kirken som institusjon selv hadde mer og mer ansvar for bygging av kirker i stein i løpet av 1100-tallet. Muligens sto kirkelige institusjoner selv bak bygging av steinkirker i den sørlige delen av Nord-Norge fra omtrent 1150.⁷⁴

Når man snakker om Ibestad kirke finnes det ikke dokumentert fakta som kan svare på spørsmålet hvem som har fått reist denne kirken i Astafjorden. Det er fremstilt ulike teorier om kirkeetablering her. Eriksen oppfatter kirken som en stormannkirke med Nikolas Skjaldvorsson bak etableringen (dette har jeg sett nærmere på i ”Dateringen”). Eriksen påpeker at kirken ble reist for den norske befolkningen. Med henvisning til Dietrichson karakteriserer han tidsrommet 1136 – 1176 som det mest politisk rolige og en

⁶⁹ Ekroll 1997:29-34

⁷⁰ Liepe 2001:58

⁷¹ Trædal 2008:71-73

⁷² Trædal 2008:71-73

⁷³ Liepe 2001: 57-58

⁷⁴ Liepe 2001: 61

aktiv byggeperiode, hvor høvdingene ved hjelp av bøndene ”tok hand om kirkebygginga”⁷⁵.

Lene Liepe finner ikke noen spesiell betydning i lokal sammenheng i tidlig middelalder. Med henvisning til Hansen foreslår hun en analogi med kirken i Tromsø fra 1250 som hadde sin funksjon i misjonering over samene og maktdemonstrasjon av kristendom.⁷⁶ Liepe sin observering av middelalderske steinkirker i de nordnorske sognene viser at mange av disse hadde administrative funksjoner. Kirkene Alstahaug, Gildeskål og Bodin var fylkeskirker i deres prestegjeld. I Nordland og Troms har det vært 13 prestegjeld, 7 av disse hadde hovedkirker i tre. Kirkene Herøy og Dønnes har ikke vært fylkeskirker, selv om de har vært bygget i stein. De fleste steinkirker har befunnet seg i prestegjeld, bortsett fra Gildeskål og Brønnøy. Det gir mulighet for å tenke at det eksisterte kongelig og kirkelig makt, og relasjoner mellom lokaladministrasjon og kongen. Liepe skriver at det ikke finnes et bestemt svar på spørsmålet om hvem som står bak byggingen av steinkirker i Nord-Norge: kongen, en lokal magnat eller den kirkelige sentralorganisasjonen. I Trøndelag ble steinkirker bygd av dem som hadde tilgang til bygningsmaterialer, hvilket vil si den sosiale eliten.⁷⁷

Hansen på sin side formulerer to alternative tolkninger for kirkeetablering på Rolla. Den første er at han kaller den for ”halvfylkeskirke” ved siden av Trondenes. Denne tolkningen baserer han på den voksende norske bosetning i dette området. Ifølge Hansen kunne de to steinkirkene markere det nye religiøse sentret i hvert sitt ”halvfylke”. At også kirken ble oppført i stein, ville rime godt med en slik antakelse. I løpet av perioden rundt 1250-1350 fremstår Trondeneskirken som et av flere knutepunkter for rikskongens administrasjon av Nord-Norge. Den og Ibestad kirken var de to nordligste steinkirkene i Fennoskandia.⁷⁸

Den andre teorien som Hansen foreslår, er basert på en tanke om at Ibestad kirke kunne vært tiltenkt vesentlige misjonsfunksjoner overfor samene, samtidig som den markerte tilstedeværelsen av den riksomfattende norske kirken. I tidlig middelalder var den samiske befolkningen i flertall i dette området. Hansen påpeker at de sentrale områdene, som ligger nærmest Astafjorden, kunne vært deler av et nettverk av strategiske posisjoner. Ved hjelp av dette kunne innfjordene være under kontroll. Den offisielle misjonen overfor den samiske befolkningen i Astafjorden dateres nærmere 1700-tallet, men dens røtter kan

⁷⁵ Eriksen 1981:31

⁷⁶ Liepe 2001: 62

⁷⁷ Liepe 2001: 60

⁷⁸ Bertelsen m. fl. 2002: 95

være til stede allerede i middelalderen, mener historikeren.⁷⁹ Han mener at dette kunne ha hatt mer kulturelt identitetsmessige motiver enn økonomiske, og kunne hatt en viktig symbolsk funksjon for de nordlige områdene som ønsket å assosiere seg med det sørsandinaviske samfunnet.⁸⁰

Hansen baserer teorien om misjonering i stor grad på kirkebygningens plassering i landskapet. Denne, og andre tolkninger av Ibestadkirkens tilblivelse, sett i sammenheng med at kirken i landskapsrommet ligger plassert nesten på grensen mellom de to områdene som oppfattes av tidligere forskere og arkeologer som norrønt og samisk, kan gjøre at kirkebygningen visuelt oppfattes som maktdemonstrasjon av det norske samfunnet ovenfor annen etnisk gruppe, altså den samiske.

Selv om teorien om misjonering slik blir "bekreftet" under en vurdering av landskapsrommet, finnes det flere grunner til å tenke at det i jernalderen eksisterte norrøne og samiske grupper ved siden av hverandre uten konflikter. Gjennom jernalderen og framover i vikingtid eksisterte trolig en territoriell skillelinje mellom de samiske og norske folkegruppene. Antagelig skapte det økonomisk og kulturell kommunikasjon mellom disse. Samene var koblet til de norrøne høvdingenes redistribusjonssystemer som leverandører av pelsverk og andre fangsprodukter.⁸¹ Pelsverket var for den lokale eliten (høvdingene) "utenriksvaluta" som de kunne bytte til seg utenlandske statusvarer med.⁸² På den andre siden taler fakta som vi har i dag for seg selv. Kulturlandskapet i Astafjorden er preget av dominerende norrønt kultur. Både graver og spor etter jordbruk tyder på dette. Senere i oppgaven, i kapittel V ser jeg nærmere på kulturminner både fra jernalder og middelalder som befinner seg i nærheten av Ibestad kirken.

Mest sannsynlig har Ibestadkirken ingenting med maktdemonstrasjon over "hedenskap" å gjøre. Liepe sier at det ikke er en fast regel, men noen av lokalitetene der kirker har blitt bygget har hatt betydning allerede i jernalder, før kristendommen tok over. Eksempler på disse bl.a. er Gimsøy, Bjarkøy og Hillesøy. Men det har kun vært trekirker som ble bygget på slike steder.⁸³ Om det har vært trekirke på Ibestad før steinkirken vet man ikke sikkert i dag. I hvert fall finnes det ingen fysiske spor etter trekirke på Rolla. Den eneste steinkirken i Nord-Norge som ble etablert på et sted som var viktig før

⁷⁹ Hansen 2000:148

⁸⁰ Hansen, Olsen 2004: 52-53

⁸¹ Bertelsen m.fl. 2002:95

⁸² Hansen, Olsen 2004:62-65

⁸³ Liepe 2001:59

kristendommen tok over, er ifølge Liepe Tjøtta kirke. Men siden dateringen på denne er ukjent, er det ikke mulig å finne noen likheter med Ibestad.

Trædal, som står i opposisjon til Hansens teori om misjonering, ser at Ibestad kirke hadde en annen funksjon i middelalderen. For Trædal er prestegården like viktig som kirkebygningen. Etter hans mening kunne Ibestad vært et anlegg med litt annen bakgrunn, muligens med tilknytning til handel og skattlegging i de indre fjordstrøkene eller at dens rolle som ”storgårdskirke” var viktigst.⁸⁴ Trædal knytter i sin avhandling kirkens historie til dens gård. Hans metode er basert på sammenhengen mellom kirken og gården, der gården er vikingtidens og middelalderens helt grunnleggende samfunnsøkonomiske enhet. Ikke minst mener han at arkeologisk gårdsforskning er viktig som bakgrunn for kirkeforskningen.⁸⁵

Trædal gjør en analyse av eiendomsforhold for kirker i denne regionen. Han påpeker at det sentrale området omkring Ibestad i Astafjorden utmerket seg som bondeei. I likhet med Eriksen og Hansen ser han på gården Ånstad som fra gammelt av må ha spilt en sentral rolle i området. Ved hjelp av sin analyse av eiendom og kulturminne fra Astafjorden konkluderer Trædal at presteboet bestod av bare en del av gården, og kanskje dette var skilt ut som et eget bruk. Dette gjør ifølge han at Ibestad stikker seg frem som ”storgårdskirke”⁸⁶. Med andre ord er hans observasjon av gården og kirken på Ibestad at den var en kirke fra tidlig middelalder som er knyttet til en stor gård eid eller drevet av flere. Trædal bruker også denne betegnelsen for å forklare hvorfor kirkene en gang i tida ble oppført, og av hvem, og skiller typene fra hverandre etter opprinnelse og bruk. I den sammenhengen står hans tolkning i opposisjon til Hansen som ser på Ibestad som misjonskirke. Ifølge Trædal er trolige storgårdskirker fra perioden 1000-1250 også Bjarkøy, Sand, Tranøy og Lenvik, hvor Ibestad, Bjarkøy og Sand er mer tydelige storgårdskirker enn Tranøy og Lenvik.⁸⁷

Eriksen på sin side påpeker at selv om kirken ikke hadde hatt sin primære funksjon som misjonering, fikk den en dobbel oppgave. Ibestadkirken, som var reist av en ”stor mann”, skulle ”skape og holde oppe kristne steder mot de hedenske finner (samer)”⁸⁸. I tillegg til at den skulle være vakthold mot Bjarkøya-ætta. Følgelig bodde presten ved Igeland-sundet, der Astafjord var smalest. Etter Eriksens mening har misjonering over

⁸⁴ Trædal 2008:136-137

⁸⁵ Trædal 2008:58

⁸⁶ Trædal 2008:124

⁸⁷ Trædal 2008:181,232

⁸⁸ Eriksen (1962)1981:76

samene på den tiden vært unødvendig, siden norsk bosetning i Astafjordområdet har vært dominerende i middelalderen. I tillegg ser Eriksen en parallell mellom kirkene Ibestad og Lenvik. Lenvik kirke var heller ikke en misjonskirke. Etter Eriksens oppfatning har de to kirkene vært bygget på omtrent samme tid, bare at Lenvik var bygget i tre og Ibestad var oppført i stein.⁸⁹

Jeg kan anta at hovedgrunnen til uenigheter her er ulik dateringen av kirken. Trædal og Eriksen daterer Ibestad kirke omtrent til samme perioden. I likhet med Eriksen, knytter Trædal den middelalderske Ibestadkirken til en lokal/regional sosial elite. Den påstanden baserer han også på observasjoner av Ibestads prestegård og dens parallell med Kinsarvik kirke fra Vestlandet. I begge tilfeller kunne etter hans mening kongemakten vært representert i form av aristokratiet. Trædal ser i likhet med Eriksen bort fra ”misjoneringsteorien”⁹⁰.

Om Ibestad kirke var privatkirke eller sognekirke da den ble bygget, har vi ikke tydelig svar på. Den kunne også vært privatkirke som gikk over til sognekirke etter en tid. I hvert fall er tre av fire forskere (altså Eriksen, Hansen og Trædal) enig om at Ibestad kirke har hatt betydelig virksomhet i middelalder.

⁸⁹ Eriksen 1981: 39

⁹⁰ Trædal 2008: 125

VI. Dagens kirke.

Kirken står sentralt i Astafjorden, på et nes nordøst av Rolla øy. Den står nært tilknyttet havet, og er dermed synlig fra sjøen. Kirken er et tydelig punkt i terrenget og er også synlig fra Andørja og Gratangen. Den eksisterende kirkebygningen (figurer 19, 20, 21) er fra 1881 hvor byggemesteren bak er John Andreas Johansen fra Trondheim. Den nye kirken, ble som tidligere nevnt, reist på samme sted som sin middelalderske forgjenger, og restene fra det gamle fundamentet ligger dermed under dagens bygning. Dagens kirke er større enn den tidligere kirken, rommet og galleriet er beregnet for 1000 mennesker.

1800-tallsbygningen er en hvitmalt langkirke med kor og sakristi, bygd i stein. Koret er smalere og lavere enn skipet, og både koret og skipet har saltak med relativt bratt takvinkel. Skipets og korets tak er videre utsmykket med kors på østsiden av gavlene. Samme kors fremkommer også på taket ved det sørlige og nordlige inngangspartiet. Sakristiet er lavere enn koret og har en sekskantet planform. Dette har tilsvarende takform, inngangsdør på østsiden, og vindu mot sør og nord. De ytre dimensjonene på skipet er 25,2 m × 17 m, koret er nesten kvadratisk hvor det er 9,5 m langt og 10,3 m bredt. lengde og bredde på sakristi er 5,8 m og 8,6 m.⁹¹ Figur 23 presenterer grunnplanen for Ibestad kirke.

På vestsiden ligger et våpenhus med et tårn som igjen bærer et spir. Inklusive spiret utgjør tårnet en høyde på 46,2m. I tillegg til vestinngangen i tårnfoten er det ett inngangsparti i sør og ett i nord. Disse er utformet som korte korsarmer som også rommer trappene til galleriet. De ytre dimensjonene på inngangspartiene er 5,8 × 3,4 m. Våpenhus med tårn fremstår som eget volum som er smalere enn skipet (det ytre målet er 5,8 × 4,7 m). Volumet består av tre ledd i tillegg til et slankt, kobberdekket spir på toppen. Nederste ledd med inngangsparti har en grønmalt dobbeltdør med et lite trappetrinn og et luneksvindu over. Disse er også å finne over kirkens inngangsparti både i nord og sør.

Den hvitmalt kirken har hjørner av umalt hugget stein (figur 22), og den samme enkle steindekorasjonen kan også sees rundt vinduene og døråpningene. Til sammen har kirken 18 store vinduer i tillegg til tre litt mindre som befinner seg i inngangspartiene over hver inngangsdør. Under spissbuevinduene i skip og våpenhus er det to fas sprossede vinduer i tilsvarende bredde. Visuelt kan disse oppfattes som en forlengelse av hovedvinduene, men de fyller også praktiske funksjoner, da de bidrar til å slippe mer lys

⁹¹ Oppmålingene er hentet fra kopien av kirkens grunnplan, der målestokken er 1:100 (her og videre i teksten).

inn under galleriet (tydelig vises disse på figur 19). Koret har to vinduer på sør- og to på nord sidene. Her fremkommer ingen tilleggs-vinduer under.

Kirkebygningen er preget av tydelige nygotiske trekk som spissebuete vinduer med grindverk, umalt murstein på bygningshjørnene, samt sammensatte volumer. Sett fra siden skaleres bygningens fire store volumer, fra det høyeste våpenhuset med tårn, deretter skipet, så koret og sakristiet som er den laveste og korteste delen. Store vinduer veksler med veggfelt og skaper en regelmessig rytme i eksteriøret. Slike proporsjoner og rytmer observeres ofte i nygotikken, som var den dominerende stilen i kirkebyggingen under historismen i Norge.



Figur 19: Ibestad kirke. Eksteriør fra nord side.
Eget fotografi 22.02.09



Figur 20: Ibestad kirke. Eksteriør fra sørøst side.
Eget fotografi 22.02.09



Figur 21: Ibestad kirke.

Tårn i vest, tårnet har kvadratisk base, og spiret er slankt kobberdekket, bærer en kule og en vindfløy på toppen.

Eget fotografi 22.02.09



Figur 22: Ibestad kirke. Murstein på hjørnet.

Eget fotografi 22.02.09



Figur 22: Ibestad kirke. Fra østside.

Eget fotografi 22.02.09

Interiøret.

Figur 25 fremstiller kirkens interiør slik det ser ut i dag. Interiøret er utført i tre og veggene er kledd med stående umalt trepanel. Resten av interiørets detaljer som pilastrer, etasjeskille, dører og benker, er malt i hvitt, grønt og brunt. Vindusinnramming er også hvitmalt, og de dype vinduskarmene gir inntrykk av solide vegger.

Interiørets farger har forandret seg gjentatte ganger siden kirken ble reist i 1881. Frem til 1931 hadde koret og sakristiet lyse murvegger og interiørets tre detaljer var malt i lys eike farge med brunt listverk. Til kirkens jubileum i 1931 ble bygningen pusset opp og interiøret ble malt i mørke brune og svartlige farger etter forslag fra statens kirkekonsulent, Domenico Erdmann. Valg av farger ble begrunnet i middelaldersk symbolikk. Kirken fikk tilbake sine lyse farger i 1967, da ble det samtidig lagt panel over murveggene.⁹²

Interiøret av den nye langkirke på Ibestad har en bygningsakse som strekker seg fra hovedinngang i vest til altret i øst, og går videre gjennom hovedvolumene. Ut fra fotografiene av interiøret ser vi langs kirkerommets hovedakse, to rekker med benker som brytes opp i midten hvor inngangspartiene befinner seg. Dette gjør at skipets rom sentraliseres i planen. Langs kirkerommets akse er det en rekke med pilarer. Disse ligger på samme linje som korets vegger og bidrar til å understreke følelsen av en langkirke med hovedakse fra vest til øst. Galleriene er også med på å understreke dette.

Kirken inneholder tre gallerier. En på vestsiden og en på sør- og nordsider. Disse bæres av de overnevnte pilarene, som er ti i antall og er dekorert med utsmykning på gallerifrontene (Figur 28). Vestgalleriet inneholder et orgel og rommer plass for kirkens sangkor. Orglet fra 1903, bygget av O. Zeiner er dekorert med trepaneler, og med spisse buer i prospektet fremstår utsmykningen som nygotisk (figur 29). Før O. Zeiner orgelet hadde kirken et eldre orgel fra 1866, som ble overført til den nye kirken. Det første orgelet kom likevel i 1799, hvor Ibestad var den tredje kirken i Nord-Norge som ble utstyrt med orgel. Først var Bodin og Trondenes som fikk sine i 1791 og 1793. Omkring 1945 fikk Ibestad orgelet elektrisk pumpeverk, og i 1976 gikk det gjennom restaurasjon. Etter restaurasjonen ble spillebordet vendt mot orglet og ikke mot skipet slik som det var før.⁹³

Kirkens vinduer tar fasademessig mye veggplass og de fremstår som store. Det samme inntrykket gir de også inne i kirkebygget og de slipper inn mye lys til kirkerommet. De øvre delene av vinduene slipper for det meste lys inn i galleriene, mens de to

⁹² Jubileumstidsskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981:22

⁹³ Jubileumstidsskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981:26-28

vindusfagene under belyser kirkerommet nederst hvor benkene er. Denne løsningen gir en visuell følelse av veldig store vinduer som splittes av galleriet, men som samtidig belyser kirkerommet godt.

Innvendig ser vi også et klart skille mellom kor og skip. Gulvet i koret er noe høyere enn resten av kirken, og taket litt lavere. Saltakets himling i koret er kledd med liggende hvitmalte trepaneler. Skipet har tilsvarende takkonstruksjon. Sakristiet er, som vanlig i de fleste kirker, ikke en del av kirkerommet, men ligger skult bak østveggen.

Alteret befinner seg midt i korets rom (figur 26) og består av altertavle og et bord med antependium. Sonen rund alteret er adskilt med et lavt bueformet gelender. Selve altertavlen er malt av Christian Brun, har oppstandelsen som motiv og er fullført i nybarokk stil. Maleriet er en kopi av Adolf Tidemands altertavle fra 1871 i Bragenes kirke i Drammen.⁹⁴ Innramningen har tydelige nygotiske trekk og står dermed i samsvar med resten av interiøret. På østveggen i koret henger det to malerier fra nyere tid, som representerer de fire evangelister. Disse er malt av Jardar Lunde og ble gitt av kirkeforeningen til kirkejubileet i 1981.⁹⁵

I overgangen mellom skip og kor står prekestolen og døpefontenen fra 1750, bevart fra den gamle kirken (figur 31). Døpefontenen er laget av tre og fargene på utskjæringen tilsvarer fargene som er brukt i dagens interiør. Blant kirkens inventar finnes det også en annen døpefont i granitt fra 1881. Utformingen er enkel, med heksagonal base uten utsmykking, polert blank. På fotografiet (figur 26) står den i nordøstre hjørne.

En av de viktigste gjenstandene i kirkens interiør er hjulkorset av kleberstein (figur 30) som ble funnet under kirkegulvet i 1968 (jfr. Kapittel III). I dag er den en del av kirkens interiør og er satt i en treholder inne i koret. Hjul Korsmotivet har forøvrig blitt brukt i Ibestads kommunevåpen.

Siden 1880- tallet har det ikke skjedd store forandringer i bygningens utseende, og ser en bort ifra små detaljer som stammer fra forrige år hundrede, er også interiøret stort sett opprinnelig. Eksempler på unntak er elektriske lysestaker, samt at benkene er flyttet tettere enn den opprinnelige plasseringen. Dette for å få flere sitteplasser.⁹⁶ I tillegg til innvendig tre-kledning, ble det i 1997 gjort oppussing av kirkens yttervegger, i 1976 ble

⁹⁴ Eldal 2002

⁹⁵ *Kirkene i Ibestad prestegjeld*, 2003:2

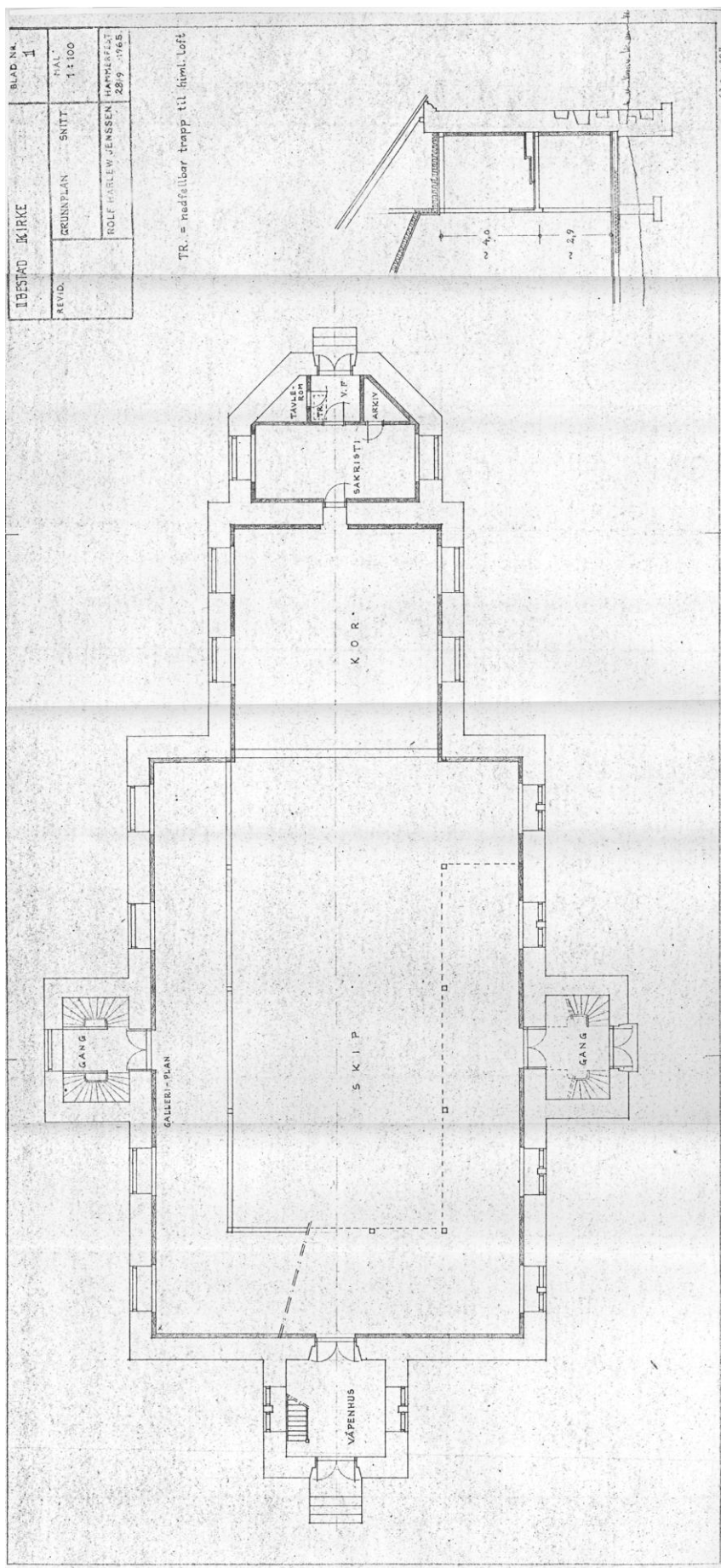
⁹⁶ *Kirkene i Ibestad prestegjeld*, 2003:2

det gjort en fradeling av barnedåpssakristi/møterom under orgelgalleriet, i 1978 ble orgelet reparert og noen trær ble plantet i 1978-79.⁹⁷

Ibestad kirke er et typisk eksempel på en nygotisk steinkirke i Norge både i interiør og eksteriør. De mest karakteristiske stilelementene som spisse buer, ser man både ute og inne. Både utvendig og innvendig kan kirken og den sammensatte karakteren i stor grad også oppfattes som enkel, og oppmerksomheten vendes mot hovedvolumene. Videre i teksten vil jeg se nærmere på den arkitektoniske løsningen av det nåværende kirkebygget og gjøre rede for idealene og aktørene som var aktuelle i tidsperioden den ble oppført.

⁹⁷ Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981:36

Figur 24: Ibestad kirke fra 1881. Grunnplan.





Figur 25: Ibestad kirke. Interiøret mot øst.
Eget fotografi 22.02.09



Figur 26: Ibestad kirke. Alter.
Eget fotografi 22.02.09



Figur 27: Ibestad kirke. Interiøret mot vest.
Eget fotografi 22.02.09



Figur 28: Utstyring av konsollen.
Eget fotografi 22.02.09



Figur 29: Orgelspill fra 1903
Eget fotografi 22.02.09



Figur 30: Hjul Kors fra gravmonument
Eget fotografi 22.02.09



Figur 31: Døpefont fra ca. 1750
Eget fotografi 22.02.09

Aktører bak kirken fra 1881.

Som nevnt var J.A. Johansen ansvarlig byggmester i arbeidet med kirkebygningen på Ibestad i 1881. Det finnes ikke tilgjengelig biografisk informasjon om Johansen, og det er uvisst om han hadde profesjonell arkitektutdannelse eller ikke. Det en vet er at han ble invitert opp fra Trondheim for å ta oppdraget. Ut fra publiserte dokumenter og protokoller (i kapittel VI ser jeg nærmere på disse) vet vi at byggeprosessen ble kontrollert av den kjente arkitekten Jacob Wilhelm Nordan, som var kirkedepartementenes konsulent på den tiden. Hans involveringen i saken gjorde at Ibestadkirken av 1881 fikk et preg som er vanlig for Nordans arbeider. Senere i kapitlet vil jeg se på noen av Nordans kirker og se de i sammenheng, samt vise til likheter mellom disse og Ibestad kirken.

Jacob Wilhelm Nordan var født i København i 1824. Han tok utdannelse i murerlære i Christiania og gikk i Den kongelige tegneskole under Johannes Flintoe, Christian Heinrich Grosch, Johan Henrik Nebelong. Rundt 1855 foretok han en toårs studiereise til München, Wien og Nürnberg. I løpet av sin arkitektkarriere var Nordan i perioden 1855-56 assistent hos arkitekt og professor Niels Sigfred Nebelong i København. Han hadde også

stilling i Kirke- og undervisningsdepartementet som fast konsulent i byggesaker fra 1869-86. Nordan fullførte flere oppdrag med å tegne leie- og forretningsgårder etter brann i Christiania i 1858. Dermed ble det bygget flere langkirker i nygotisk stil etter hans tegninger. Noen eksempler på disse er Kvelde og Kvæfjord kirke bygd i tre, og Kampen og Asker kirker som oppført i stein. Nordan jobbet med forskjellige stilarter som nygotikk, senklassisisme og florentisk ungrenessanse. Han jobbet også med ulike materialer.⁹⁸ Ved siden av de nygotiske trekirkene hos Nordan finnes det en del kirker i sveitserstil. Vanligvis består også disse av få detaljer og har ofte hovedvolumer som er i nygotiske utforminger. Et typisk eksempel er Gjøvik kirke fra 1882.

Nordan omtales som en av de mest produktive arkitektene i Norge, og han har tegnet bygninger i både tre og stein. Det som blir sett på som hans viktigste innsats, er hans arbeid som kirkearkitekt, særlig i andre halvdel av 1800-tallet. Totalt er det registrert 96 kirker tegnet av Nordan, hvor en stor andel av disse har blitt reist etter mønstertegningene.⁹⁹

Ibestad kirke har en god del likheter med mønstertegningskirkene til Nordan. Den består av sammensatte volumer hvor eksempelvis våpenhus med tårn over står på egen kvadratisk base, samt som inngangspartier på nord- og sør sidene.

Ibestad kirke har andre kjennetegn som er typiske for Nordans kirkearkitektur. I tillegg til at den er langkirke og består av flere arkitektoniske sammensatte volumer, har den tydelige markeringer av kvaderstein på hjørnene. Dette gjelder kanskje først og fremst rekken av renessanseinspirerte kirker med rundbuede vinduer, hvor kvaderstein innrammer vinduer og markerer hjørner. Men også Ibestad kirkes spisse nygotiske vinduer er omrammet av umalt stein, hvor hjørnene er markert på samme måte.

Nygotikk som kirkestil.

Mye av arkitekturen i andre del av 1800-tallet i Europa har blitt samlet under begrepet historisme. I Norge omfatter historismen perioden 1850-1910.¹⁰⁰ Betegnelsen for historisme dreier seg kort sagt om arkitektur og stilelementer hentet fra tidligere stilepoker som klassisisme, barokk eller gotikk. I det første tilfellet ikke var målet å kopiere, men hente inspirasjonen eller å imitere tidligere stilarter.

⁹⁸ Norsk kunstner leksikon. Bind 3. 1986:89-91

⁹⁹ Norsk kunstner leksikon. Bind 3. 1986:89-91

¹⁰⁰ Arkitektur leksikon 1999:338

Gjennom 1800-tallet eksisterte nevnte stiler samtidig og ble ofte knyttet til konkrete byggeoppgaver. Rådhusene ble gjerne fullført i nyklassisisme, mens i kirker var nygotisk og romansk stil vanlig. I begynnelsen av historismens epoke var stilvalget basert på mote og estetisk verdi. Etter en tid ble nygotisk stil prioritert i kirkebygningen. Når en kirke skulle bygges tenkte arkitekten ikke utelukkende kun på estetikk, men også på andre verdier arkitektens språk bærer med seg. Den gotiske stilen var oppfattet som sakral ved siden av de frodige og dynamiske barokkformene, og den rundbuede romanske stil. Den gotiske stilen ble i stor grad avgrenset til kirkelig bruk og ble ofte kalt ”sakralstil”.¹⁰¹ Nygotikken ga dessuten rom for nye former som var mer dramatisk, levende og til og med folkelige i motsetning til de akademiske klassisistiske formene som presenterer behersket ro.¹⁰²

Inspirasjonskilden for de nygotiske kirkene er selvsagt middelalderske katedraler med spisse buer og markante former. I England hadde de gotiske former til en viss grad vært i bruk siden middelalderen. Det kan se ut til at nygotikkens inspirasjon kom til Tyskland fra England, og videre til Norge. På midten av 1800-tallet spredte den nygotiske stilen seg raskt i hele Europa innenfor katedralbyggingen. Men det var også i Tyskland man tok de nygotiske former i bruk tidligst.¹⁰³ I tillegg til de allmenne gotiske formene hentet arkitektene inspirasjon fra de unike indre kildene i sitt land. I det kontinentale Europa hadde man forbilder i store gotiske katedraler, men for Norge har mindre trekirker og stavkirker, også stått som inspirasjonskilde for våre arkitekter. I Norge er Nidarosdomen den eneste store middelalderske katedralen vi har. Til en viss grad har også denne stått som et forbilde til den nygotiske stil i Norge, men Nidarosdomen selv er preget av impulser fra Europa.

Nygotikk i Norge og typekirker.

Rund 1840 opplevde Norge en rask vekst i arkitekturmiljøet. På den tiden kom landet i nær kontakt med utviklingen i den europeiske arkitekturen. Før hadde Norge vært en fjern provins i utkanten av Europa, men nå kom impulsene inn til landet via unge nye fagfolk som både hadde europeisk arkitekt og teologisk utdanning. Tyskspråklige regioner var på den tiden ledende innen arkitektutdanning. Påvirkningen fra tyske læresteder har vært

¹⁰¹ Sæther 2001(1):42

¹⁰² Eldal 2002:35

¹⁰³ Eldal 2002:35-36

viktige for Norge over lang tid, men ble særlig viktig under Norges mest aktive kirkebyggnings periode. I mangel på egne skoler av denne art, fikk disse stor betydning for Norge. Berlin, München, Zürich og Wien var læresteder der mange norske arkitektstudenter tok utdannelse. Den norske arkitekten Christian Heinrich Grosch reiste til Berlin i 1838. Dette kan oppfattes som begynnelsen på en nær arkitektonisk kontakt mellom Norge og Tyskland.¹⁰⁴

I 1818 fikk Grosch sin første utdannelse ved Tegneskolen i Christiania. Etter dette reiste han til Danmark for å studere ved Akademiet i København under C.F. Hansen, og kom hjem til Norge i 1824 som første fagutdannet arkitekt. Dette var den fremste og beste arkitektutdannelsen som var mulig å ta i samtiden.¹⁰⁵ Rundt samme tid begynte også typetegningene å tas aktivt bruk. Allerede i første halvdel av 1800-tallet utga arkitekten Hans Ditlev Frantz Linstow en hefte med en serie av typetegninger for kirker på landet. Før dette var kirkene på landet oftest bygget uten arkitekt, av en byggmester. Typetegningene ga mulighet for at en utdannet arkitekt på et vis kunne delta i byggingen uten å være på stedet. Omtrent tjue år senere (etter Linstow) utarbeidet Grosch, som på den tiden satt i kirkedepartementets komité, nye typetegninger. Med sitt arbeid hadde han stor innflytelse på samtidens kirkebygg og ble en av Norges mest betydelig arkitekt. Nordan, som også satt i kirkedepartementets komité i 1860, var med på utgivelsen av mønstertegninger for kirker.¹⁰⁶

Linstow, Grosch og Nordan omtales som de mest produktive arkitektene på 1800-tallet i Norge. Landet fikk rundt 100 kirker som ble bygget etter Nordans tegninger, omtrent 80 etter Groschs og 80 etter Linstows.¹⁰⁷ Behov for flere kirker forklares med stigende folketall, og mønstertegning var en god måte å utnytte faglige arkitekter som det nasjonalt fantes svært få av.

På 1800-tallet var langkirker foretrukket, hvor romanske og gotiske kirker stod som forbilder. Tilbaketrukket kor og lang skipgjennomgang ville skape akse og gi perspektiv, og for nygotiske langkirker har det vært vanlig å ha åpningen mellom kor og skip like bred som selve koret. Utformingen av kirkebygningen hadde også naturlig nok en liturgisk funksjon. Langkirkene skulle bl.a. symbolisere den hellige veien som menigheten skulle gå fram mot paradiset.

¹⁰⁴ Eldal 2002:34-35

¹⁰⁵ Hage 2005:61-62

¹⁰⁶ Eldal 2002, Hage 2005.

¹⁰⁷ Sæther 2001(1):328

Mønstertegningen og Groschs metode handler om at en hadde et visst utvalg av formelementer for kirkebygg som skip, kor og tårn, som Grosch igjen kombinerte forskjellig fra oppdrag til oppdrag.¹⁰⁸ Nordan, som Groschs elev, fulgte ideene og videreutviklet disse. Uten tvil spilte dermed Nordan en viktig rolle for utviklingen av den nygotiske arkitekturen i sitt hjemland. Nordan står for enkle nygotiske kirker, med rasjonell bruk av konstruksjoner og dekor. Hans metode har vært en økonomisk god løsning for kirkebyggingen, men Nordan som den første kirkekonsulent i Norge, husket også i følge Eldal å sikre den ”kirkelig verdighet”¹⁰⁹.

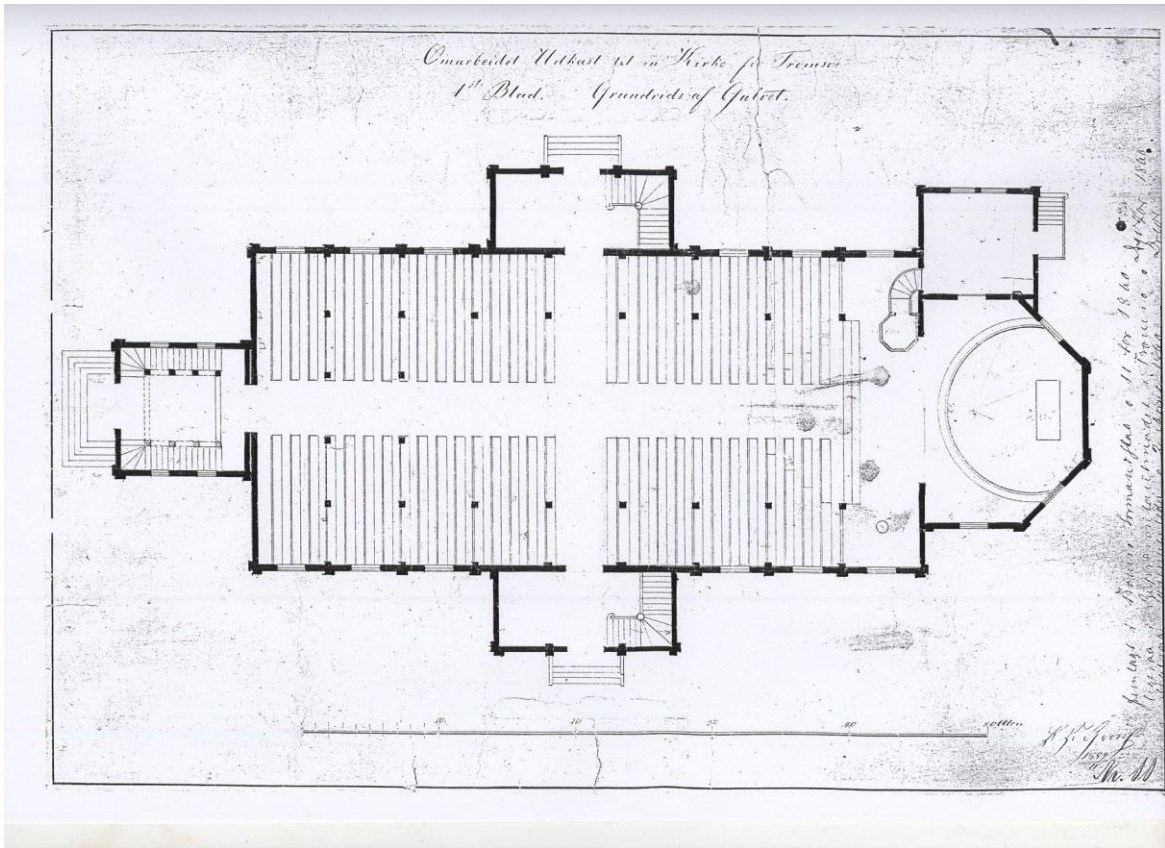
Etter typetegninger av Nordan og Grosch har det vært bygget en god del langkirker i både tre og stein. Disse satte standarden for den arkitektoniske utformingen av 1800-tallets kirker i Norge. Likheter i metodene til de to arkitektene gir mulighet også for å finne likheter i kirkene som er reist etter deres tegninger. Selv om Ibestad kirke ikke har vært bygget av en arkitekt, passer den likevel godt inn i rekken av nygotiske kirker som er reist etter mønstertegningene.

Ved å sammenligne Ibestad kirke med Tromsø Domkirke (1861) av Grosch finner en likheter i hovedformer selv om bygningsmaterialene er forskjellige. Begge kirkebygningene er langkirker, men Domkirkens skip er noe lengre. En av hovedforskjellene i grunnplanene er at Tromsø domkirkes (figur 32) sakristi er påbygget ved siden av koret, men koret har oktagon planform i likhet med Ibestad kirkes sakristi. Avslutningen på de to langkirkene er dermed nærmest identisk.

Både Ibestad og Tromsø domkirke har våpenhus som er smalere enn skipet og ekstra innganger på sør- og nordsidene. I tillegg til omtalte likheter i grunnplan ser vi også at vesttårnene er delt i flere ledd i begge kirker. Det nederste med hovedinngang, over er ledd med klokkestol, deretter tårn hette med kvadratisk base, og til slutt like utformede spir med kul på toppen. Lignende tårnavslutning kan vi se i Nordans Kampen kirke (1882) og Groschs Sørkedalen kirke (1865). Selv om alle disse er bygget med nesten 20 års distanse i tid, har kirkene i stor grad lik hovedutforming, noe som kan tyde på en varighet i tendenser.

¹⁰⁸ Hage 2005:61

¹⁰⁹ Eldal 2002:44-46



Figur 32.
Tromsø domkirke 1861.
Grunnplan.
Riksantikvarens arkiv.

Mange av de norske nygotiske kirkene fra perioden har store vinduer. Inspirasjon for dette har naturlig nok vært de middelalderske europeiske katedralene der det var viktig å slippe mye lys inn i kirkebygget. Både Tromsø Domkirke og Ibestad kirke har spissebuede vinduer som dominerer kirkeveggene. Det er interessant at den arkitektoniske løsningen på vinduene er nesten lik. Hos Grosch er vinduene hele i korpartiet, mens de i skipets yttervegger er brutt opp med dekorative felt hvor galleriets gulv befinner seg. Vinduene i Ibestad kirke er delt i to slik at den største og øverste delen slipper inn lys fra kirkens sør- og nord-gallerier, mens de små vinduene er under gallerienes gulv. Vinduene i Tromsø domkirke slipper også lys både under og over galleriene. Slik jeg allerede har beskrevet vinduene i Ibestad kirken, ser likevel disse helhetlige ut i eksteriøret. Samme løsning med delte vinduer splittet av galleriet ser vi i Kvæfjord kirke av Nordan fra 1875-1876. Disse eksemplene viser evnen til å finne typiske løsninger på praktiske og estetiske utfordringer.

Det er tydelig at samme utforminger og elementer gjenfinnes i både tre og steinkirker. I Europa og særlig Tyskland var kirker bygget i stein vanlig, mens man i Norge

av flere årsaker bygde kirker i tre. I Nordan og Groschs arbeider var trekirken dominerende, selv om de også jobbet noe i stein. Steinkirken fikk innflytelse på trekirkens utforming. Slik har det vært i Norge siden middelalderen. Stavkirkene for eksempel har en god del elementer som etterligner steinarkitektur. Men siden både Nordan og Grosch jobbet med begge materialer, og med utgangspunkt i mønstertegninger er det mulig at utforming av tre og steinkirker har påvirket hverandre.

For tidens idealer for langkirker var det viktig at bygningskroppen ble oppfattet som virkelig lang. Tromsø Domkirke er på samme måte som mange av Groschs langkirker, langstrakt, med en lengde på 30 meter. I dette tilfellet er planformen prioritert foran stabiliteten. Korte korsarmer, hvor inngangspartiene i sør og nord er benyttet til å stabilisere konstruksjonen.¹¹⁰ Ibestads korte korsarmer med sideinngang har ikke, og trenger ikke denne konstruktive funksjonen da kirken er bygget i stein.

Valg av materialer har ofte vært begrunnet ut fra kirkens plassering. På landet ble det ofte reist trekirker. Disse var malt i hvitt eller andre lyse farger. I byene var det vanligste å bygge kirker av rød tegl.¹¹¹ Det var ingen strenge eller formelle regler på dette, men tendensen om hvilke kirker som er plassert hvor kan likevel sees i Nordans kirker. Noen eksempel er trekirkene Kvelde og Kvæfjord som er kledd med hvite trepaneler og befinner seg på små steder, mens Kampen kirke er fullført i stein og ligger i byen. Ut fra observasjonen av enkelte av disse kirkene synes det at steinkirkene har flere detaljer og utsmykking i eksteriøret, mens utformingen av trekirkene på landet kan oppfattes som renere og enklere med fokus på hovedvolumene. Selv om Ibestad kirke er oppført i stein har også den enkle og rene volumer i likheten med de ovennevnte trekirkene av Nordan.

Murkirker av upusset naturstein ble allerede bygget på 1840-tallet, da kirker i middelalder inspirert stil begynner å bli populært. Tjøtta av Grosch fra 1846 er et godt eksempel på en slik type kirke i naturstein. Nordans store arbeid i naturstein er Kong Oscar den II kapell fra 1867-69 i Sør-Varanger kommune i Finnmark. Kapellet ble reist som grensevern mot Russland, for å synliggjøre grenseovergangen mellom Russland og Varangerfjorden. Bruk av naturmursteins mur her skulle vise soliditet og makt.¹¹² Som påpekt tidligere har Ibestad kirke hjørner og vindusomramninger av naturstein, disse er også de eneste dekorative elementene i eksteriøret.

¹¹⁰ Hage 2005:69

¹¹¹ Sæther 2001(1):43

¹¹² Eldal 2002:44-46

Nordan fikk som kirkedepartements faste konsulent stor innflytelse over kirkebyggets utforming, både gjennom bedømmelse av andres tegninger og ved sine egne arbeider. For han og hans kollegaer var det viktig at kirkebygninger skulle være gjenkjennelig med det samme, og bygget måtte derfor "se ut som en kirke". Benyttelsen av mønstertegninger ga større kontroll over denne kirketypologien.

Kirkearkitekturens norm i Norge og Ibestad kirken.

Tyskland var i tillegg til fremst innen teknologi og arkitektur, også det største lutherske området og satte tonen for luthersk teologi og kirkearkitektur. Siden norske teologi- og arkitektstudenter reiste til Tyskland for å få seg utdanning, påvirket dette naturligvis den norske arkitekturen. Frem til midten av 1800-tallet utviklet det seg i Tyskland ved hjelp av teoretikere og arkitekter, regler om hvordan kirkebygningen skulle se ut. Valg av nygotisk stil for lutherske kirker var i stor grad basert på kritikk av klassisismen. Mens klassisismens former var oppfattet som verdslig og for enkle, ville gotiske former etter middelaldersk inspirasjon gi et inntrykk av det opphøyde og det guddommelige. Rent praktisk fungerte det slik at det allerede i 1852 ble bestemt at kirkebygninger skulle ha utvendig synlig kor, i tillegg til sakristi som var et tilbygg til hovedbygningens kropp.¹¹³

Den lutherske konferansen i Dresden, satte i 1856 nye regler for den lutherske kirkens utforming og utstyr. Nygotiske kirker skulle ha grunnplan som langkirker eller latinske kors. I tillegg til dette skulle hovedinngangen være på vestsiden, det vil si på motsatte side av alteret. Selve koret skulle ligge høyere enn skipet for å gjøre det lettere for menigheten å høre og observere det som foregikk ved alteret, som igjen skulle ligge enda litt høyere enn korets gulv. Menigheten skulle kunne følge og delta i alle handlinger som dåp, konfirmasjon og ekteskap. Forbindelsen mellom kor og skip skulle være åpen uten benker som sperret. Prekestolen skulle plasseres hvor kor og skip møtes. Selve kirkebygningen måtte også være utført i en helhetlig historisk stil både utvendig og innvendig, dette gjaldt også inventaret. Døpefonten måtte være utført i stein, og det skulle ikke være mulig å flytte den. Senere, i 1861, ble det formulert flere konkrete krav for de nygotiske kirkebygningene. Disse ble fremlagt i Eisenach av en av Tysklands ledende protestantiske arkitekter, Carl von Grüneisen (1802-1878).¹¹⁴ Reglene har blitt kalt for

¹¹³ Eldal 2002:36-37

¹¹⁴ Eldal 2002:37-39

Eisenach-regulativet og inneholdt seksten punkter. Kravene som ble fremlagt i Eisenach-regulativet var først og fremst skapt for lutherske kirker.

De fleste tyske stater gikk i 1860-årene bort fra mønstertegninger for offentlig bygninger. Særlig gjaldt dette kirker, fordi slike tegninger, ifølge Eldal, ”virket konserverende for arkitekturen”¹¹⁵. Norge, Sverige og noen få tyske stater fortsatte å utgi mønstertegninger for kirker, mens en i England og Tyskland holdt seg til regler for utforminger. På en måte kan en dermed si at Eisenach-regulativet åpnet for flere arkitektoniske fortolkninger da mønstertegningene ikke ble fulgt i samme grad som før.

I vårt land kom det også inn et forslag til tilsvarende regler. Departementet i Norge viste liten vilje å ta disse i bruk, og reglene fikk ingen offisiell status, men i praksis har de delvis vært i bruk. Departementets faste konsulent Nordan hentet mye inspirasjon fra den tyske side, og fulgte dermed i en viss grad Eisenach-regulativet i tegningene sine. Forskjellen er at reglementet ikke var like tydelig på norske nygotiske kirker, og dermed ikke lot seg følge i samme grad som i Tyskland. De norske reglene var heller ikke identiske med de tyske, da et av tilleggene i den norske kravversjonen var at det skulle tas hensyn til kulturminner. For eksempel måtte stavkirker og steinkirker fra middelalderen ikke ombygges eller utvides uten godkjenning av Fortidsminneforeningen. Selv om det ikke finnes offisiell kravversjon for kirkebygningene i Norge har Eldal formulert hovedtendensene i *Kirker i Norge*.¹¹⁶

Med utgangspunkt i Eldals formulerte regler, vil jeg videre vurdere i hvilken grad de gjennomføres i Ibestad kirke¹¹⁷. Ifølge norske regler skulle de gamle materialene bli tatt aktivt i bruk når kirken skulle ombygges eller tilbygges. Dette var viktig for nygotikkens prinsipper, basert på et ønske om ”ekte konstruksjoner og materialer”¹¹⁸. Når det gjelder Ibestad kirke, har en god del materialer fra middelalderen, både tre og stein, blitt gjenbrukt i den nye kirken. I kapittel III har jeg sett nærmere på det som er gjenbrukt som fundament, og i kapittel VI på andre materialer som er tilgjengelig for oss i dag.

Neste punkt gjelder skillet mellom kor og skip. Som tidligere nevnt, skulle dette skillet være synlig utvendig. Ibestad kirkes tre hovedvolumer oppfyller kravet med skip, sakristi og et kor som er markert i eksteriøret. Venterom for dåpsbarn var ikke omtalt i de tyske reglene, men ifølge de norske skulle det plasseres på siden av koret, motsatt sakristiet, og begge disse tilbygg skulle være synlig utvendig. Ibestad kirke har ikke et slikt

¹¹⁵ Eldal 2002:40

¹¹⁶ Eldal 2002:40-41 (jeg følger Eldal i det videre)

¹¹⁷ I dette tilfelle velger jeg selvsagt kun de reglene som er aktuelle for langkirke.

¹¹⁸ Eldal 2002:41

rom ved siden av sakristiet, slik den sto ferdig i 1881. Det eneste tilleggs rommet kirken har, kom som nevnt ikke før 1976, mye senere.

Selv om langskipsformen ble foretrukket for de norske nygotiske kirker, finnes det også tverrskipskirker. I dette tilfelle måtte det sørges for at sikten fra skipet mot alteret ble bra. Kirken på Ibestad er en langskipskirke og det er ingen tvil om at sikten mot alteret er god. Inngangen skulle være i vest med kirketårn over. Ibestads retning er riktig i forhold til dette kravet, med samme vest-øst orientering som den tidligere kirken.

Takrytter skulle stå ved vestre gavl på langkirker, men for øvrig skulle den plasseres på mest hensiktsmessige måte, etter hva kirkeformen tilsa. Om kirken ikke hadde tårn eller forhall, skulle det bygges våpenhus utenfor. Kirkene av Nordan og Grosch, har våpenhus og tårn som reiser seg over dette. Også Ibestad kirke har en slik løsning.

Med de nye reglene forsvant korskillet ikke bare i de lutherske kirker i Europa, men nå også i de norske kirkene. Dette skulle skape nærhet mellom menighet og de kirkelige handlingene i koret. Grensen mellom koret og skipet skulle markeres med et lite trappetrinn, samt at alteret skulle skilles ut ved en oppheving av det. Ut fra fotografier av kirkens interiør kan vi tydelig se at Ibestad kirke har begge de påkrevde trappetrinnene. Tyske liturgireformer var også virksomme for norske kirker, selv om de i Norge ble mindre tydelig uttalt.

Alterutsmykkingen skulle være et enkelt kors eller fremstilling av et emne fra Frelserens historie, men i Norge var det ikke spesifisert til et sentralt frelsesmotiv som i Tyskland. I Tidligere kapittel ble altertavlen tilhørende Ibestad kirke omtalt. Den svarer meget til de uoffisielle norske kravene, hvor altertavlen skulle være utformet som en portal med et stort maleri som kunne ses på lang avstand. Slike altertavler var vanlige og populære fra 1700 til langt ut på 1900-tallet. Utførelsen av rammene kunne imidlertid være utformet forskjellig, men vanligst var middelalder former med høy spiss gavl flankert av fialer eller slanke tårn. Ibestad kirke har en av de mest populære motivene. Som nevnt henger originalen i Bragernes kirke (1871) og kopiene i kirkene Ibestad, Lydra (1871) og Tromsø domkirke (1871) men med variasjon i innramningen.¹¹⁹

Fra midten av 1800-tallet forsvant dører i kirkebenker. Ifølge de norske kravene skulle alle benkene være lett tilgjengelige, og de skulle plasseres symmetrisk, vendt mot alteret.¹²⁰ I Ibestad kirke er det to rekker med 17 benker i hver rekke. Det svarer nok til

¹¹⁹ Eldal 2002: 58

¹²⁰ Eldal 2001:41, 58

reglene at disse er utformet med en svungen kontur på vangene. Med plasseringen og utformingen gir disse et ”rolig preg”, som var forventet i denne type kirke.

De norske reglene sier at prekestolen burde være plassert ved koråpningen. Den skulle absolutt ikke være i selve koret men av liturgiske årsaker stå nærmere menigheten. Prekestolen i Ibestad er plassert slik det kreves. Det samme kan man si om dens utforming, som er en åttekantet form dannet av rammer med fyllinger. Prekestolen er plassert høyt på en søyle ved høyre siden av alteret sett fra skipet. Snekkerarbeid med detaljering skulle ideell sett likne døpefontenen, men det var også rom for at disse kunne utformes forskjellig.¹²¹ I Ibestad kirke har prekestolen og døpefontenen flere forskjellige utsmykkingsdetaljer, men den åttekantete formen og fargene er de samme. Her er det også nødvendig å minne om at døpefonten stammer fra 1750, fra den gamle kirken. Da kirken ble bygd, fikk kirken tildelt en granittdøpefont med sekskantet utforming, en type døpefont som var vanlig for tyske kirker. For norske kirker var det vanlig å plassere døpefonten i koret, på siden. Det var viktig at den ikke stengte utsikten mot alteret. Døpefonten i Ibestad kirke er relativt lav og stenger dermed verken utsikten mot alteret eller stått i fare for å være i veien for bevegelse.

For nygotiske høyløftete kirkerom var det viktig med store og høye vinduer, plassert minst tre alen (omtrent 2 meter) over gulvet. De skulle slipper inn mye lys, men samtidig gi lite utsyn. Glasset skulle heller ikke være gjennomsiktig.¹²² Ibestad kirke følger kravet men vindusglassene fremkommer gjennomsiktige i hele kirken bortsett fra de fire vinduene i koret. Disse har farget glass og et dekorativt motiv øverst (figur 33).

Selvsagt måtte kirken ha et orgel. Dette skulle plasseres på vestgalleriet og fremstå så enkelt som mulig. Samme krav satte den tyske kirkekonferansen i Barmen i 1860. Orgelet som Ibestad kirke har i dag ble bygget i 1903, og det finnes ingen bilder av det opprinnelige orgelspillet. Stilen i dagens orgel svarer til det nygotiske interiøret.

Galleribenkene skulle ifølge kravene plasseres i stigende amfi bak hverandre. Ibestad kirken har tre rekker med benker på nord og sør galleriene, som igjen er vendt mot motsatt side og plassert i stigende høyden i forhold til hverandre.

¹²¹ Eldal 2002:41, 53-54, 58

¹²² Eldal 2002:41, 53-54



Figur 33: Vinduene i kor.
Eget fotografi 22.02.09

Selv om Ibestad kirke ikke ble bygget av en utdannet arkitekt, oppfyller den i stor grad kravene som kirkedepartementet stilte til 1800-tallets kirkebygninger. Denne nygotiske kirken har også flere likheter med kirkene som ble reist etter Nordan og Groschs tegninger. Ibestad er en langkirke med sammensatte volumer for skip, kor, sakristi og tårn, som igjen er satt sammen av flere mindre ledd. Flere av disse arkitektoniske elementene kan vi observere i andre norske nygotiske kirker fra samme periode. Samtidig finnes det ikke to helt like kirkebygningene og det finnes dermed ingen kopi eller tvilling kirke til Ibestad kirken.

I løpet av den nygotiske perioden ble det reist mange kirker i Norge, hvor en vesentlig overvekt av kirkebygningene var bygget etter typetegningene. Slike kirker kan til en viss grad oppfattes som skjematiske ved siden av andre individuelle bygninger som er tegnet unikt av en arkitekt. I sin generelle utforming ligner Ibestad kirken i stor grad andre nygotiske kirker reist etter Nordan og Groschs mønstertegninger. Samtidig har Ibestad kirke særegne trekk som gir en individualitet.

V. Geografisk kontekst og omgivelser.

Kirkestedet med dets omgivelser er for historikere oftest like viktig som selve kirkebygningen. Gjennom mange hundre år har selve kirkestedet gitt identitet til Astafjorden og det har vært av betydning for mange generasjoner som har bodd her. Flere av gårdene har i tillegg til kirkestedet også beholdt sine respektive geografiske lokaliteter gjennom flere generasjoner, noe som forsterker stedsidentiteten.

Vurderingen av landskapet i dag krever å trekke inn flere tolkninger enn kun den rent visuelle betraktningen. En av de nyeste metodene brukt i arkeologien de siste tretti årene, kalt den post-prosessuelle, ser på arkeologien som på en humanistisk, fortolkende vitenskap hvor det er umulig å oppnå absolutt sannhet i stedet på arkeologisk materiale som en direkte gjenspeiling av menneskelig atferd.¹²³ Når det gjelder betraktning av kulturlandskapet, gjennom den post-prosessuelle arkeologien, trekkes også andre dimensjoner i landskapet inn som myter, immaterielle faktorer, mangetydighet. Disse er blitt betraktet som viktige.

Betraktningen av landskapet i Astafjorden har blitt gjort av andre forskere før. Det er ovennevnt Hansen og arkeolog Audhild Schanche i masteravhandlingen *Nordnorsk Jernalderarkeologi. Et sosialgeografisk perspektiv* (1986). Hovedsakelig ser Schanche på jernalderbosetninga i hele Sør-Troms, men gir litt oppmerksomhet til Astafjorden også. Hansen bruker noen av Schanche sine opplysninger og kart i boken sin.

Når man ser på kulturlandskapet i Astafjorden er det viktig å huske at det i dette området har bodd to forskjellige etniske grupper (altså norsk/norrønt og samisk). Kart 1 (s. 85) viser at det eksisterer spor etter begge kulturene i Gratangen. Og selv om vi ikke har sikre dateringer på tuftene som er markert på kartet, opplyser både Hansen og Schanche at Gratangen og sørsiden av begge øyene inngikk i det samiske ressursområdet allerede i yngre jernalder/ tidlig middelalder. Hansen argumenterer for dette blant annet ved analysene av gårdsnavnene som **Storskog**, **Lilleskog** og **Breivoll** hvilke fra den norske side ble oppfattet som ”villmark”¹²⁴.

Vurderingen av kulturlandskapet kan være komplisert. I tillegg til de fysiske kultursporene som graver, gårder og gammetufter, ser ofte forskere på andre årsaker, for eksempel geografiske og økonomiske. Landskapet i Astafjorden er rikt på både skog, fjell og sjø. For den samiske befolkningen som levde på jakt og fiske, og var avhengig av disse

¹²³ Olsen 2002:59-63

¹²⁴ Hansen 2000:77

naturlige ressursene, ville dette landskapet være den perfekte plassen for å etablere seg. De samiske kulturminnene i Astafjorden bekrefter også samenes tilstedeværelse. En annen bekreftelse kan være navnet ”Rolla”, som har en samisk opprinnelse.

I sin vurdering av Astafjordområdet foreslår Schanche at de områdene som ikke har arkeologiske spor etter norrøn bosetning, kan defineres som mulige samiske bosetningsområder. Schanche ser på sundet mellom Rolla og Andørja som et senter for det kultiverte landskapet, etter norsk synspunkt. Innenfor ligger fjordområdene uten tidlig norrøn bosetning. Disse kan ifølge Schanche oppfattes som typiske samiske områder.¹²⁵ Problemet med samiske kulturminner er at det alltid er vanskelig å finne spor etter disse, som for eksempel gammer med jordvegger som forsvinner raskt. I tillegg til dette er Rolla en plass der det er en god del bygninger og veier fra nåtid, noe som også kan ha ført til tap av kulturminner.

Arkitektonisk utforming av Ibestad kirke har forandret seg i løpet av tiden, det samme kan man si om møtet med kirken. Samtidig har naturomgivelsene rundt som vi kan observere i dag, ikke forandret seg vesentlig siden middelalderen. Særlig gjelder det fjellene, og strandlinja, som har blitt bare noen meter lavere. Landskap og omgivelser her oppfattes som konstante elementer, mens forandring knyttet til kirkestedet og stedets identitet. Ved å betrakte Astafjordens landskap skal jeg se på hva som har blitt forandret, hva som holder seg konstant og hvordan er samspillet mellom kirkebygningen og dens omgivelsene, med å fokusere på en visuell oppfatning av kulturlandskapet.

Kulturlandskapet med Ibestadkirken som knutepunkt.

Det finnes flere forskjellige måter å analysere kulturlandskapet på. Jeg vil først påpeke at begrepet ”kulturlandskap” slik det er brukt i teksten, er hentet fra arkeologifaget og dekker fysiske naturomgivelser med spor etter menneskelig aktivitet. Kulturlandskapet rundt Ibestad kirke er eldre enn den første kirken fra middelalderen. I analysen har jeg begrenset meg til de områdene fra hvor man kan se både den middelalderske, og dagens kirke¹²⁶. Stedet der kirken befinner seg har alltid båret navnet Astafjorden. Fjorden strekker seg mellom øyene Rolla og Andørja som Ibestad kommune består av, og Gratangens nes, som

¹²⁵ Schanche 1986

¹²⁶ Utrekningen av synligheten av den middelalderske kirken har vært veldig grov. Ut fra fotografiet av kirken kan man foreslå omtrent høyde av skipet med takrytter (som antagelig er den eldste delen av kirkebygningen). Siden skipets lengd er 18 m, kan høyden på skipet med takrytter være 15-20 m. Ved bruk av ArcGIS-programmet har jeg sjekket synsfelt for den høyden og brukte et aktuelt avsnitt for mitt kart.

strekker seg over vestsiden av fastlandet. Det området som jeg her avgrensner som geografisk kontekst ligger i Ibestad- og Gratangen kommune og er presentert på kart 1. Begge øyene har mye vegetasjon og er rike på fjell. Slik det fremgår av kartet er det en god del aktivitetsområder her både fra middelalder og tidligere. Alle disse kulturminner bidrar til kulturlandskapet¹²⁷, og jeg vil trekke synlige og registrerte kulturminner inn i analysen.

Astafjordens landskap er preget av spesielle naturomgivelser. Rolla, Andørja og Gratangen inneholder flere spor etter menneskeaktiviteter fra forskjellige tidsperioder. De fleste kulturminner i området er godt markert og synlige på markflaten. Alle gårdshauger på kart 1 dateres til middelalder (1050-1537)¹²⁸, ettersom de fleste beskrivelser samt plasseringen i landskapet gjør at de faller innenfor den perioden.¹²⁹ Samtidig kan selve etableringen av noen gårdsplasser dateres til jernalder eller tidlig metalltid¹³⁰ (fra 1800 f.Kr. til år 0)¹³¹. Alle gravhauger og gravrøyser er her datert til jernalder. Fra noen av disse er det levert inn gjenstander til Tromsø museum, hvilket gjør dem mer sikker datert enn de andre. Ut fra kart 1 ser det ut til at gårdshauger og tufter er konsentrert i midten av landskapet, mens de fleste graver ligger nærmere åpent hav. Det ser også ut til at de fleste middelalderske kulturminner befinner seg på østsiden av Rolla øy, der også kirken står, mens jernalderske kulturminner er sentrert på Andørja.

De ulike kulturlandskapene vil behandles på forskjellige måter ved hjelp av ulike teorier. For å observere landskapet i Astafjorden har jeg valgt å bruke visuelle metoder fra *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder* (1997) av Terje Gansum, Gro B. Jerpåsen og Christian Keller. Denne tilnæringsmetoden passer godt når mitt utgangspunkt er kirkestedet. I dette tilfellet fremstår Ibestadkirken som et monumentalt kulturminne som jeg benytter som utgangspunkt for observasjonen av landskapsrommet i Astafjorden. *Landskapsrommet* er et av de sentrale begrepene hos Gansum, Jerpåsen og Keller. I likhet med rom i et hus består et landskapsrom av gulv, vegger og tak, hvor de flaterne områdene danner gulvet, og elementer som åser og fjellvegger utgjør veggene.¹³² Astafjorden ligger på et lavt nivå i forhold til fjellene, og alle kulturminnene er konsentrert rundt vannet på dette nivået. Rundt disse danner fjellene vegger og avgrensning. I en visuell landskapsanalyse ser man hvordan kulturminnene forholder seg til

¹²⁷ Informasjon om kulturminner i dette området er hentet fra "Askeladden" (riksantikvarens registrert over verne og fredete kulturminner i Norge). Ved bruk av GPS koordinatene har det blitt laget kart med valg av kulturminnene som er aktuelle her.

¹²⁸ Dateringer av Østmo og Hedeager (red.) *Norsk arkeologisk leksikon*.

¹²⁹ Bertelsen 1997:33

¹³⁰ Hansen 2000, Schanche 1986

¹³¹ I Nord-Norge tilsvarer tidlig metalltid til jernalder i Sør-Norge. Dateringer her er fra Olsen 1997:101

¹³² Gansum, Jerpåsen og Keller 1997:13

landskapsrommet som omgir dem. For å beskrive og analysere landskapsrommet anvender Gansum, Jerpåsen og Keller et begrepsapparat som jeg velger å bruke i min analyse.

Et første begrep er *kanter/grenselinjer*, forstått som avgrensende element i landskapet med lineær karakter, når det opptrer som en barriere. Disse kan også være forbindelsesledd mellom ulike arealkategorier. *Grenselinjer* presenteres av faste elementer som fjellsider, vannkanter og dalsider. *Bevegelseslinjer* har gjerne karakter av "visuelle passasjer", disse kan forandres over tid og oppfatningen av disse vil være kulturelt betinget. Ifølge Gansum (m.fl.) eksemplene på bevegelseslinjer eller passasjer er daler, elver, strandlinjer og stier. "Landskapet oppleves ofte fra bevegelseslinje, og landskapsopplevelsen er derfor i stor grad avhengig av utsynet av disse"¹³³.

Distrikt/landskapsområde kan forstås som naturlig avgrensende område, den kan bli presentert av dalrom eller avgrensede område som er knyttet til vann. Innen sine grenser kan distrikt ha ett eller flere landskapsrom, samtidig kan et større landskapsrom bestå av flere distrikt. Avgrensningen av distriktet kan være klar eller diffus. *Landmerker* er markerte punkter i terrenget. Det kan være spesielle, store trær, et markert fjell eller et byggeverk. Slike elementer kan også fremstå som orienteringspunkter i landskapet. I stor grad er landmerker et kulturelt betinget fenomen. *Knutepunkt* hos Gansum betraktes som "en sentral kjerne i et distrikt" og som et viktig krysningspunkt mellom forskjellige bevegelseslinjer.¹³⁴

Begrepene som Gansum (m.fl.) benytter er visuelt beskrivende, men ikke forklarende. Disse tas i bruk for generell landskapsanalyse og viser hvordan landskapsrommene er møblert. I min analyse vil Ibestad-kirken være et knutepunkt for hele Astafjorden som representerer et distrikt eller område. I den visuelle landskapsanalysen skal jeg se på hvordan fjorden forholder seg til landskapsrommet som omgir den, og til andre kulturminner som ligger i nærheten.

Hvordan Ibestadkirken spilte sammen med andre kulturminner i middelalder kan vi ikke vite, heller ikke hvordan området har sett ut tidligere. En av mulighetene for å skape et bilde av hvordan kulturlandskapet var i middelalderen, er å se det på et kart. Vi vet ganske sikkert at kirkestedet ikke har forandret seg siden Ibestadkirken ble bygget. Slik

¹³³ Gansum Jerpåsen og Keller 1997:16

¹³⁴ Gansum Jerpåsen og Keller 1997:16 [Begrepene som Gansum (m.fl.) bruker for sine landskapsanalyser er opprinnelig hentet fra Kelly Lynch *The image of the city* (1992). Gansum (m.fl.) har valgt å bruke norske begrepene, som er modifisert av Feste og Oterholm i *Landskapskarakter: vurdering av fattbarhet og estetiske kvalitet i naturlandskapet* (1973)]. Chr. Norberg-Schulz bruker også Lynch` begreper og forståelse bl.a. i boka *Stedsanalyse* (1995).

kan kart 1 representere det middelalderske kulturlandskapet i Astafjorden. I dette tilfelle er det mest gårdene som jeg skal se på og trekke i analysen.

Selve Astafjorden vil presentere distrikt i analysen min. På vestsiden av Rolla øy er det en fjellrekke som danner en vegg, og stenger utsikten fra kysten til resten av øya. Fjellene på Andørja danner den østlige veggen av distriktet eller det store landskapsrommet. Ved å bruke Gansum m.fl. sin visuelle metode kan landskapsrommet i Astafjorden deles i flere mindre rom, hvor sjøen deler landskapet fysisk i tre rom. Samtidig forbinder fjorden begge øyer og fastlandet. Kart 2 (s. 86) viser de tre rommene (avgrensinger markert på kart med røde linjer) etter stedsnavn, Rolla, Andørja og Gratangen. Alle kulturminner som er trukket inn i analysen ligger langs kysten der det er utsikt mot fjorden. Hvert av disse tre overnevnte rom er begrenset av strandlinjer og fjell, og fremstår her som naturlig og kulturell avgrensende områder.

Både på kartet og visuelt fremstår Ibestad kirken som et knutepunkt i dette kulturlandskapet. I tillegg til dens sentrale plassering har den siden sin tilblivelse vært synlig både fra sjøen og fra mange andre punkter i landskapsrommet. Kirkebygningen er også et markert punkt i terrenget og kan samtidig kalles et landmerke. Ibestad kirke har i disse årene spilt hovedrollen i dette landskapet på både politisk, symbolsk og sosialt nivå. I Astafjorden er det dette punktet som får oppmerksomhet. Ibestadkirken ligger sentralt i forhold til alle tre landskapsrommene. De blå pilene på kart 2 viser tydelig at det er omtrent samme avstanden fra kirkestedet til ytterkantene av Astafjordens landskapsrom.

Gårdene spiller også en viktig rolle for forståelse av kulturlandskapet siden disse eksisterte samtidig med Ibestadkirken. Mange av gårdene har beholdt sitt navn til i dag med bare litt forandring. De eldste gårdene har ifølge Eriksen vært på Rolla og Andørja. Gårdene som har ligget på Andørja het Laupandastadir, Å, Arnastadir og Igullstand. På Rolla; Roaldarnes, Bolå, Dyrastadir, Seljusetr, Vik, Ivarstadir, Breidavellir og Skog.¹³⁵ På kart 2 er disse områdene markert med gult. Hansen på sin side kartlegger kronologien for etableringen av gårdene i en serie av kart. De fleste gårdene som Eriksen opplyser om oppfatter han også som de eldste.¹³⁶ Forskjellen er Myland gård på Gratangens nes, som ifølge Hansens kart eksisterte allerede i Vikingtiden og utover i middelalderen.¹³⁷

Metodene som Hansen og Eriksen bruker er forskjellige. Eriksen jobber kun med dokumentasjonene som er knyttet til Astafjordens historie, mens Hansen har mange

¹³⁵ Eriksen 1962(1981):27

¹³⁶ Å datere presis etableringen av gården er ikke lett, siden at mange av disse har eksisterte gjennom veldig lang tid og det er flere generasjoner som har drevet samme gård.

¹³⁷ Hansen 2000:51,166,217 (kart)

opplysninger fra senere utgravninger som han selv har deltatt i. Og selv om opplysningene fra Hansen og Eriksen er litt forskjellige, har de til felles at de fleste gårdene har befunnet seg på Rolla.

Gårdsnavnet kan også fortelle litt om historien og alderen. Ifølge Hansen utgjør gårdsnavn som ender på *-stad* (gno.: *staðir*) en egen gruppe. Muligens knyttet disse seg til personnavn og var vanlig for vikingtiden, men samtidig kunne etterleddet *-staðir* bli tolket som ”bosted” fra gammelnorsk.¹³⁸ Alderen på denne typen gårdsnavn er svært omdiskutert blant forskere, men det er ingen tvil at disse kom frem før middelalderen. Dette kan tyde på at i hvert fall gårdene med *-stad* avslutning er blant de eldste.

Ut fra kart 2 fremgår det at disse tre landskapsrommene står i et hierarkisk forhold til hverandre. Rolla har minst åtte gårder, oppfattet som de eldste i Astafjorden i tillegg til selve kirkebygningen og prestegården som også spilte en viktig rolle gjennom tiden. Deretter kommer Andørja, som har kun fire gårder, ansett som eldste.¹³⁹ Og til slutt kommer Gratangen som har en del middelalderske gårder, men disse har blitt etablert senest. Gruppen av samiske kulturminner (altså de punkter på kart 1 som markerer gammetufter) ligger også i Gratangen. Disse er litt problematiske å trekke inn i analysen siden dateringen er uviss. Men at det eksisterer spor etter samisk kultur, viser at det i Astafjorden eksisterte to folkegrupper ved siden av hverandre, muligens over lang tid.

Valg av stedet der en kirke skulle bygges har aldri vært tilfeldig. Kirkens plassering i landskapsrommet hadde ofte en symbolsk og sosiokulturell funksjon, i tillegg til den praktiske. Å plassere kirken sentralt i området er vanlig for både by og bygd. Kirken har til alle tider skullet være lett tilgjengelig for alle menneskene som bodde rundt. Ibestad kirke ligger sentralt ikke bare i forhold til den store landskapsrommet formet av fjorden, men også i forhold til gårdene som befinner seg på begge øyene og fastlandet. Dette gjør kirken til både et visuelt knutepunkt for Astafjorden, og også et økonomisk. Eriksen opplyser at fjorden mellom Rolla og Andørja, og Andørja fra Salangen til Vågsfjorden var den gamle Astafjord. Bebyggelsen på begge sider av den var tinglagets eldste. Rolla og Andørja fikk rik bosetning allerede i vikingtid. Til omkring år 1500 har folkemålet blitt så stort at plassen fikk bygda, og bosetningen i bygden på denne tiden var helt norsk.¹⁴⁰ Dette kan delvis forklare den sentrale plasseringen av kirken her.

¹³⁸ Hansen 2000:32

¹³⁹ Det er en til gården (Engenes) som er sikkert en av de eldste ifølge både Eriksen og Hansen, ligger ytterst på nesene, nordøst siden av Andørja, men kartavsnittet ikke viser den.

¹⁴⁰ Eriksen (1962)1981:22,27

I tillegg til en sentral plassering i området skiller kirkebygningen seg alltid ut arkitektonisk. Hvordan den første Ibestad kirke har vært oppfattet, finnes det ikke svar på. Men jeg kan anta at kirken både før og etter reformasjonstid har vært den viktigste bygningen i bygda, et sted der det foregikk flere forskjellige handlinger i tillegg til de liturgiske som dåp, bryllup eller begravelse. Kirkebygningen og kirkebakken har vært brukt som samlingssted i mange andre sammenhenger for folk i bygda. På kirkebakken kunne man både treffe folk og avtale forretninger. Det var stedet for justis og eksersis. Gårdene som lå nærmeste kirken fungerte ofte som overnattingssteder for folk som reiste langt. Kirketårnet ble benyttet til militære effekter og kornmagasin på kirkebakken kan oppfattes som foreløperen til kirkebanken.¹⁴¹

Den påbygde kirken har gjennom 1700-tallet antagelig hatt de samme funksjoner som den første bygningen. Uten tvil har den fortsatt å være knutepunktet. På 1700-tallet fikk den en arkitektonisk utforming som tilsvarte estetiske idealer for kirkebygningen i samtida. I Norge har det vært vanlig med langkirkeplan med rektangulært skip og et mindre kor. Denne type utforming har vært populær siden middelalderen, da den var enerådende i Norge.¹⁴² Etter at kirken fikk sitt nye utseende har den fortsatt å være en bygning som skilte seg meget ut fra de andre bygningene rundt, og vært gjenkjennelig som kirke.

Berg sitt maleri av Ibestad kirke (figur 4, s.21) presenterer kirken med dens omgivelser, malt av en person som har sett den i virkeligheten. Maleriet er preget av det nasjonalromantiske, der naturen er dominerende. Selve kirkebygningen er ikke sentral i motivet, men fjellene på Andørja og fjorden i bakgrunn får mest fokus. Likevel er kirkebygningen gjenkjennelig på grunn av volumene og den spisse takrytteren. Ut fra maleriet eller foto fra samme tid, kan vi ikke si noe særlig om miljøet og andre kulturminner fra kirkens samtid, til tross for at historiske dokumenter viser hvordan disse også spilte sin rolle i Astafjordens virksomhet. Vi vet sikkert at prestegården har alltid vært på nordøstsiden. Den har stått på samme sted siden 1700-tallet, men i dag sees den ikke så tydelig på grunn av vegetasjonen som er plantet rundt kirken.

Dagens kirkebygning fortsetter å være et knutepunkt for Astafjorden. Den skiller seg ut blant alle bygningene rundt, og spissen på tårnet er høyere enn vegetasjonen i dette området. Det er først og fremst kirketårnet som gjør at en kirkebygning skiller seg ut fra alle andre bygninger. Arne Sæther sammenligner i sin bok *Kirken som bygg og bilde*

¹⁴¹ Sæther 2001(1):42

¹⁴² Sørmoen 2001:23

(2001) kirkens tårn med ”verdensakse” eller ”lysakse” som reiser seg mot himmelen.¹⁴³ Det teologiske perspektivet Sæther har på kirkebygningene trekker inn både det praktiske og det liturgiske. Før stedet fikk den nye nygotiske kirkebygningen med tårnet, hadde det den gamle kirken med takrytter. I likhet med Asker kirke som Sæther analyserer, kan Ibestad kirkens tårn her oppfattes som ”stedets verdensakse” eller ”landskapets brennpunkt”¹⁴⁴.

Valg av farge som Ibestadkirken fra 1881 er malt i, er neppe tilfeldig. Hvit bygning skiller seg best ut i det grønne massive, og viser seg tydelig mot grå fjell. Dagens Ibestad kirke kan uten tvil kalles for et landemerke. I tillegg til sin arkitektoniske verdi, har den nygotiske bygningen for lokalbefolkningen overtatt en regional identitet fra den tidligere Ibestadkirken. I alle århundrene har den vært et landmerke for Astafjorden. Sæther påpeker i sin landskapsanalyse av Asker kirke at kulturlandskapet rundt kirken har stor betydning i seg selv, og han kaller en kirkebygningen for stedets ”navle”¹⁴⁵. Den visuelle oppfatningen av kirkebygningen i landskapet må også settes sammen med den symbolske og praktiske betydningen som kirkestedet bærer. Identiteten som forbindes med kirkebygningen og dens sted, vil oppfattes om konstant og uforanderlig over tid. I den sammenhengen styrker stedets identitet kirken som knutepunkt i landskapet. Ibestad kirkebygningen som et landmerke viser også et tydelig forhold mellom figur og bakgrunn. Både kirken med påbygningen og den nygotiske kirken har volumene som gjør lett å identifisere seg både fra landet og sjøen. Det er ingen tvil om at sjøfolk benyttet den for navigeringen før.

¹⁴³ Sæther 2001(1):8 (Sæther sin analyse av Asker kirke sitt landskap oppfattes mer teologisk enn historisk. Likevel er det en del likheter mellom Asker og Ibestad).

¹⁴⁴ Sæther 2001(2):115

¹⁴⁵ Sæther 2001(2):113



Figur 34.

Flyfoto av Ibestadkirken.

Foto fra Mapaid AS. Tatt av Lasse Tur
27.8.2010

Bygningen skiller seg vesentlig ut fra andre bygningene rund. Den er synlig på avstand og fra havet.

Nære omgivelser. Møte med kirken før og i dag.

Ibestad kirkens prestegård kan oppfattes som er en del av kirkestedet. Historien til prestegården er like gammel og spesiell som kirkebygningens. I kulturlandskapet markerer ofte kirken og dens gård seg som enhet. Prestegården ble i gamle dager også oppfattet som kulturelt senter i bygda.¹⁴⁶

Figur 35 presenterer et fotografi av dagens prestegård i Ibestad, som ligger rett ved kirkebygning. Dagens anlegg består av fire bygninger hvor hovedbygningen (bolig) er størst og sammen med eldhus, stabbur, og uthus danner prestegårdstunet. Hovedbygningen er fra i 1758-76 og oppført i laftet tømmer i halvannen etasje¹⁴⁷, kledd med hvitmalt stående panel. Resten av de rødmalte bygningene er fra 1800-tallet. Hele anlegget er vedtaksfredet. Kart 3 viser hvordan bygningene ligger i forhold til hverandre og kirken¹⁴⁸. Her kan vi se at hovedbygningens fasade ligger mot tunet og har inngangsdør i midten. I dag ser det ikke ut at prestegården relaterer seg til kirkebygningen visuelt, selv om den fortsatt ligger i nærheten.

¹⁴⁶ Sæther 2001:42

¹⁴⁷ Svendsen 1981:26

¹⁴⁸ Utsnittet fra kart som jeg bruker her er fra Askeladden. Den mangler fjerde bygningen som ligger på vest side av anlegget mellom de to mindre husene.

Ifølge Eriksen stod prestegårdens hus siden middelalderen på Årsanden der presten bodde før. Husene var plassert nært jekteoppsettet og brent ned en gang i tiden. Den nye prestegården ble oppført på Ibestad på midten av 1700-tallet. Den ble bygget på en viss avstand til Ibestad kirke, slik at kirkebygningen i tilfelle brann ville være utenfor fare.¹⁴⁹ Fra avbildingen av prestegården etter ombygningen, kan vi på begge fotografiene fra 1800-tallet, samt Bergs maleri, se at prestegården står i samme forhold til kirken som i dag.



Figur 35.

Ibestad prestegården i dag.

Foto fra Arkitekturguide for Nord-Norge og Svalbard.

Siden 1170 har prestegården i følge Eriksen vært knyttet til kirken. Den var udelt siden vikingtida og het Ivarstadir. Selv om det ikke finnes informasjon om hvem Ivar var, foreslår Eriksen at det kunne vært Ivar Utsvik. I det gamle Astafjord er tingstedet eldre enn kirken. Arnarnes ting ble samlet i 1115 på Ånstad gården, der presten bodde helt frem til 1700-tallet. Både den og Ibestadgården skulle ifølge Eriksen sin tolkning beskytte kirken. Finneskatten var på den tiden en viktig økonomisk faktor både for kongen og kirke. Den viktigste veien til finnefjellene gikk gjennom Igeland og over Salangen mellom Hamnvik og Grøsnes til Laberget i Gratangen. Slik jeg opplyste tidligere i teksten (Kapittel III) var, etter Eriksens mening, Nikolas Skjaldvorsson første beskytter for Ibestad kirke. Og både kirkens og gården plasseringen har hatt en viktig strategisk og økonomisk funksjon. Kirkens og prestens økonomiske faste grunnvoll har vært tienden som var innført allerede i første delen av 1100-tallet.¹⁵⁰

Systemet med inntektstiende til kirken ble ikke introdusert før ut på 1100-tallet, og var ikke ferdig utviklet til en gjennomført og stabil ordening før på 1200-tallet. Det betyr at

¹⁴⁹ Eriksen (1962)1981:172

¹⁵⁰ Eriksen (1962)1981:156-158

utgiftene i den tidlige kristne tiden måtte dekkes på annen måte. Disse har bestått av kirkens ene eller flere byggeherrer (eieren ville stå for kirkens vedlikehold). I tillegg ble det trolig krevd betaling av folk til kirkelige tjenester.¹⁵¹

I likhet med Eriksen knytter Trædal Ibestad kirkens historie til dens gård også, men i en annen sammenheng. Som nevnt tidligere i teksten, definerer han Ibestad kirke som ”storgårdskirke” og ser på prestegården som en viktig samfunnsøkonomisk enhet. Det er ingen tvil at prestegården i løpet av mange århundrer også har blitt oppfattet som kulturell senter i bygda, og spilte en like viktig rolle som kirkebakken. Fotografiet av den gamle kirken med påbygningen fra 1860-70 (figur 3, s.21) viser at Ibestad kirke fra nordsiden og prestegården ved siden av den, også tar dominerende plass. Det første som sjøfolk møtet med å komme med båt til fjorden var både kirkebygningen og dens prestegården (som er en del av nærmeste omgivelsene).

Både den gamle og den nyere kirkebygningen på Ibestad har den samme tradisjonelle orienteringen med tårn i vest og kor i øst. Det er logisk å tenke at det første ”møtet” med kirken er orientert mot hovedinngangen i vest. Den siden vender seg mot åpent hav, der båter brukte å komme inn. Nå har derimot hverdagssituasjonen forandret seg, siden man ankommer kirken med bil og ikke med båt; det første man ser er da østveggen av sakristiet.

De brede veiene som ligger rundt kirkebygningen danner en trekant (jfr. Kart 3, s. 87). Disse veiene avgrensner rommet rund kirken, og fungerer også som bevegelseslinjer, foranderlige over tid. 1800-tallets fotografier av kirken med påbygninger, viser ikke det komplette bildet for veiens plassering på den tiden. Det eneste som går an å observere er veien som løper mot prestegården, forbi den østlige kirkeveggen. Ut ifra kartet fremgår det at denne veien har blitt borte i dag, og at plassen istedenfor har fått bilvei som kommer fra sørøst og løper videre forbi nordveggen av kirkebygningen. I tillegg til dette er det to mindre veier som leder fra hovedveiene til dagens prestegård. Forandringen av veiens lokasjon kan forklares med ulik bruk av kirkestedet før og i dag. Prestegården er ikke lenger like viktig for dagens kirke. Den har ikke lenger de samme funksjonene som den hadde i middelalderen, og har blitt naturlig skilt fra kirkens ”rom” med nordøstveien. I dag er det ingen rask vei direkte fra kirkebygningens østside til prestegården. Hvis utgangspunktet er kirken, må man ta flere veisvinger for å komme frem til prestegården.

Selv om møtet med kirken i dag hovedsakelig skjer fra østsiden, er det fremdeles vestinngangen som danner hovedankomst. I tillegg er døren på sørsiden også i aktiv bruk.

¹⁵¹ Trædal 2008:59

For at disse to inngangene skulle vært lett tilgjengelige, er det liten vei som forbinder hovedveien og den mindre veien på sørsiden av bygningen. Den lille veien løper rundt kirkebygningen på vestsiden og danner et slags ring, som også representerer bevegelseslinjen.

Ved å analysere de nærmeste omgivelsene av kirkebygningen er man nødt å se på hele kirkestedet som inneholder ulike aspekter, og betydningen i seg selv. Jeg vil påpeke at det er vesentlig forskjell mellom de to begrepene: ”rom” og ”sted”. Hvis landskapsrommet er et fysisk rom som begrenses av kanter og grenser, forbindes av bevegelseslinjer, så kan stedet defineres som et rom i bruk. Christian Norberg-Schulz i boken sin *Stedskunst* (1995) analyserer stedet som er i bruk ved å benytte slike begreper som ”ankomst”, ”møte”, ”opphold og samvær”, ”overenskomsten”, ”forklaring” og ”tilbaketrekning”. Ved bruk av disse begrepene vil jeg analysere Ibestad kirkestedet og foreslå hvordan kunne fungerte det i ulike tidsperiodene.

Ifølge Norberg-Schulz innebærer ankomsten overgangen fra et område til et annet.¹⁵² Hans metode å observere stedet er å bevege seg i det fysiske rommet, ved først å anskue stedet på avstand, så tilnærme seg det og komme inn i dets indre. I dette tilfelle fungerer forholdet mellom ”ute” og ”inne” som ”grunnleggende for stedsidentiteten”¹⁵³. De gamle fotografiene fra Ibestad kirke og muligheten å oppleve stedet i dag, gir en sjanse til å observere forandringen av kirkens sted. Fotografiene fra 1800-tallet viser kirkebygningen som står på et åpent sted, godt synlig fra både havet og fjellene. Kirken fra 1881, slik den fremstår i dag, oppleves litt annerledes; Trærne som ble plantet i 1978-79 skjuler delvis dagens kirkebygning (figur 37). På nord- og østsiden av bygningen er det nok en rekke med furutrær (figur 36). Den nordlige vegetasjonsrekken danner en allé som sterkt avgrenser rommet rundt kirken og danner en ledelinje med stien langs alleen. Disse trekkene danner grensen mellom det ytre og selve stedet. For å komme frem til det må man komme nært, og for å bevege seg ”inne” i kirkestedet er man nødt å følge disse ledelinjene som alleene danner. Sørsiden, mot havet, er kanskje mest åpne av alle kirkens veggene. Med andre ord åpner landskapsrommet seg mot sør og mot havet.

¹⁵² Norberg-Schulz 1995:25 (her og videre sitater og begreper fra Norberg-Schulz)

¹⁵³ Norberg-Schulz 1995:25



Figur 36.

Ibestad kirke sett fra sørøst
Eget fotografi 22.02.09



Figur 37.

Ibestad kirke sett fra sørvest side.
Eget fotografi 22.02.09



Figur 38.

Ibestad kirken ca.1900. 17.mai feiring.

Kirkebygningen sett fra sørøst side.

Foto fra *Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981*/ redigert av oppnevnt komite ; (Peder Gabrielsen, form.)



Figur 39.

Ibestad kirke 1893, sett fra vestsida

Foto fra *Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981*/ redigert av oppnevnt komite ; (Peder Gabrielsen, form.)

Hvis vi ser på fotografiene som har blitt tatt noen år etter at den nye Ibestadkirken ble bygd, før vegetasjonen ble plantet (figur 38 og 39), kan vi se at opplevelsen av bygningen må ha vært litt annerledes, men likevel gjenkjennelig. Kirkens tårn og volumene er godt sett på avstand i begge tilfelle. Norberg-Schulz påpeker at forventningen som vi får fra ankomsten til stedet er også viktig, slik at for eksempel en byport fra gammelt av noe mer enn forsvarsverk; den representerer stedet selv og bekrefter forventning.¹⁵⁴ Samme funksjonen har kirkens tårn som allerede fra lang avstand tyder på at det er kirkebygningen som vi tilnærmer oss.

Før ombygningen i 1880 hadde Ibestad kirke annerledes arkitektonisk utforming, men også den hadde tårn, det faste elementet i kirkearkitekturutformingen på dette stedet. Ut fra eldre fotografier før rivingen, fremstår det at den gamle kirken ikke hadde noe vegetasjon nært bygningen, men den har noe som ligner på et lavt gjerde med en portal. Fotografiet som er fra 1800-tallet er tatt fra sørøstsiden, og inngangsportalen er plassert nærmere vestsiden, der kirkens hovedinngang befinner seg.

Det er logisk å trekke inn her det neste begrepet som Norberg-Schulz har formulert, nemlig ”møtet med stedet”. Ifølge forfatteren skjer dette møtet når vi kommer inn i steds indre.¹⁵⁵ Ibestad kirken har flere veier rundt i tillegg til sjøen som er også veldig nært. Det gjør at møtet med kirkebygningen kan skje fra ulike punkter i landskapet. Det er vanlig at hovedinngangen i kirkebygningen er på vestsiden, så det skulle vært forventet at når vi går frem til bygningen som vi har planer å komme inn i, vil vi se hoveddøren eller i hvert fall raskt finne ut av dens plassering. Siden middelalderen hadde Ibestad kirken orienteringen med hovedinngangen i vest, og jeg kan anta at i mange tilfeller kom man frem på Rolla øy med båt. Så hvis man kommer frem til kirken fra havet, gjennom Astafjorden, er det første man ser vestveggen. Dagens situasjon med veier rundt kirkebygningen gjør slik at første møte med kirken skjer fra sørøstsiden av bygningen. Ved sin forklaring av begrepet ”møte” påpeker Norberg-Schulz at vi alltid har en ”forventning” om stedet vi skal oppsøke. Ibestadkirken (både gammel og ny) hadde sin karakteristiske arkitektoniske utforming som alltid vært gjenkjennelig både på avstand og i nærheten. Ifølge Norberg-Schulz kan møtet med stedet ”skje hvor som helst, men krever et passende sted”¹⁵⁶. Denne oppgaven kan ifølge forfatteren også gaten fylle. Flere veier som er anlagt rund Ibestad kirkebygningen

¹⁵⁴ Ibid. 25

¹⁵⁵ Ibid. 25

¹⁵⁶ Ibid.25

og dagens vegetasjonsrekke presenterer de passende elementene som Norberg-Schulz skriver om.

”Opphold og samvær” er de neste begrepene som er knyttet til stedet eller plassen. Når vi har sluttet å bevege seg mot stedet som vi har forventet å møte, kommer vi oppholde oss der vi er frem mot målet. Kirkebakken kan være et slikt mål, når vi snakker om kirkestedet, og Ibestad kirke er ikke noe unntak. Med å snakke om kirkestedet og kirkebakken henger neste begrepet ”overenskomsten” sammen med oppholdet og samværet. Overenskomsten ifølge Norberg-Schulz ”krever sitt eget sted, det samværet blir samfunn”¹⁵⁷. Nøkkelen til dette begrepet ligger i ordet ”samfunn”, dersom det handler om at ”man har «funnet» det samme”¹⁵⁸ og ”at valget er blitt overenskomst”¹⁵⁹. Norberg-Schulz gir eksempler i teksten sin for disse stedene som kommer til uttrykk (altså ulike institusjoner som rådhuset, torget og kommunehuset). Selvsagt er kirken også en institusjon. Ibestad kirke med sin gård er et sted som spilte ulike roller for bygden og hele Astafjorden. Dens sentral plasseringen i landskapet og funksjonene som prestegården fullførte tidligere tyder på dette.

Det neste begrepet hos Norberg-Schulz er ”forklaringen” eller stedets mening. Norberg-Schulz påpeker at i Europa har kirken spilt rollen han kaller for ”sted i stedet”. Arkitekturspråket forklarer til oss at det er kirken vi står foran, og dette vil være forståelig for seeren, uansett kulturell bakgrunn. Kirkearkitektur fra nyere tid har kanskje ikke den tradisjonelle formen, men er likevel alltid gjenkjennelig. For eksempel Ishavskatedralen i Tromsø (1965) som åpenbart henter inspirasjon fra bl.a. naturlige dannelsene som fjell, isbre eller nordlys, er likevel gjenkjennelig som en kirke på grunn av sine oppløftete former eller glassmosaikken på østveggen. Ibestad kirken har alltid hatt de klassiske volumene, vanlige for langkirke, og et tårn som ikke lar besøkende tvile på at den er en kirkebygning.

Kirkestedet Ibestad (både det tidligere og det nye) kan i middelalder til i dag oppfattes som det Norberg-Schulz kaller ”hellig sted”. Tårnet og de høye veggene strekker seg ut mot himmelen og tar et grep på den besøkende, skriver forfatteren. I tillegg skiller bygningen seg ut fra de øvrige lokale byggeskikken, og gir rom for eget liv og hendelser. Norberg-Schulz påpeker at et forklarende byggverk gir et ”bilde” av stedsbruken.¹⁶⁰ Stedet

¹⁵⁷ Ibid.25

¹⁵⁸ Ibid.25

¹⁵⁹ Ibid.25

¹⁶⁰ Ibid.28

Ibestad kirke har stått i mange år, har fått en identitet uløselig knyttet til kirken, dens kirkegård og prestegård.

Slik vi kan se har Ibestad kirken alltid befunnet seg i et landskap der naturen er dominerende. Men selv om de nærmeste omgivelsene har forandret seg, presenterer Ibestad kirkebygningen en kraftig symbolsk enhet i landskapet. Kirkens eksistens og kirkestedet på Rolla vil oppfattes her som kontinuerlige elementer. Og selv om møtet med kirken, og ankomsten har forandret seg over tid, har stedets mening holdet seg konstant. I løpet av de siste århundrer har kirkestedets funksjon forandret seg også. Antagelig fullfører den ikke navigerings oppgave for sjøfolk nå lengre, og prestegården fungerer ikke som et overnattings sted; men det er ingen tvil at Ibestad kirke fremdeles er et landsmerke for Astafjorden, og at kirkestedet har beholdt identiteten sin – kanskje har den også forsterket seg i tidens løp.

Stedet der kirkebygningen befinner seg og arkitektoniske løsningene som vært fullført i er på mange måtene henger sammen og skaper et eget bilde for hver konkret kirkestedet. I neste kapitlet skal jeg gi mer oppmerksomhet til arkitekturen og stilene som har skiftet seg ved overgangen til den nye bygningen.

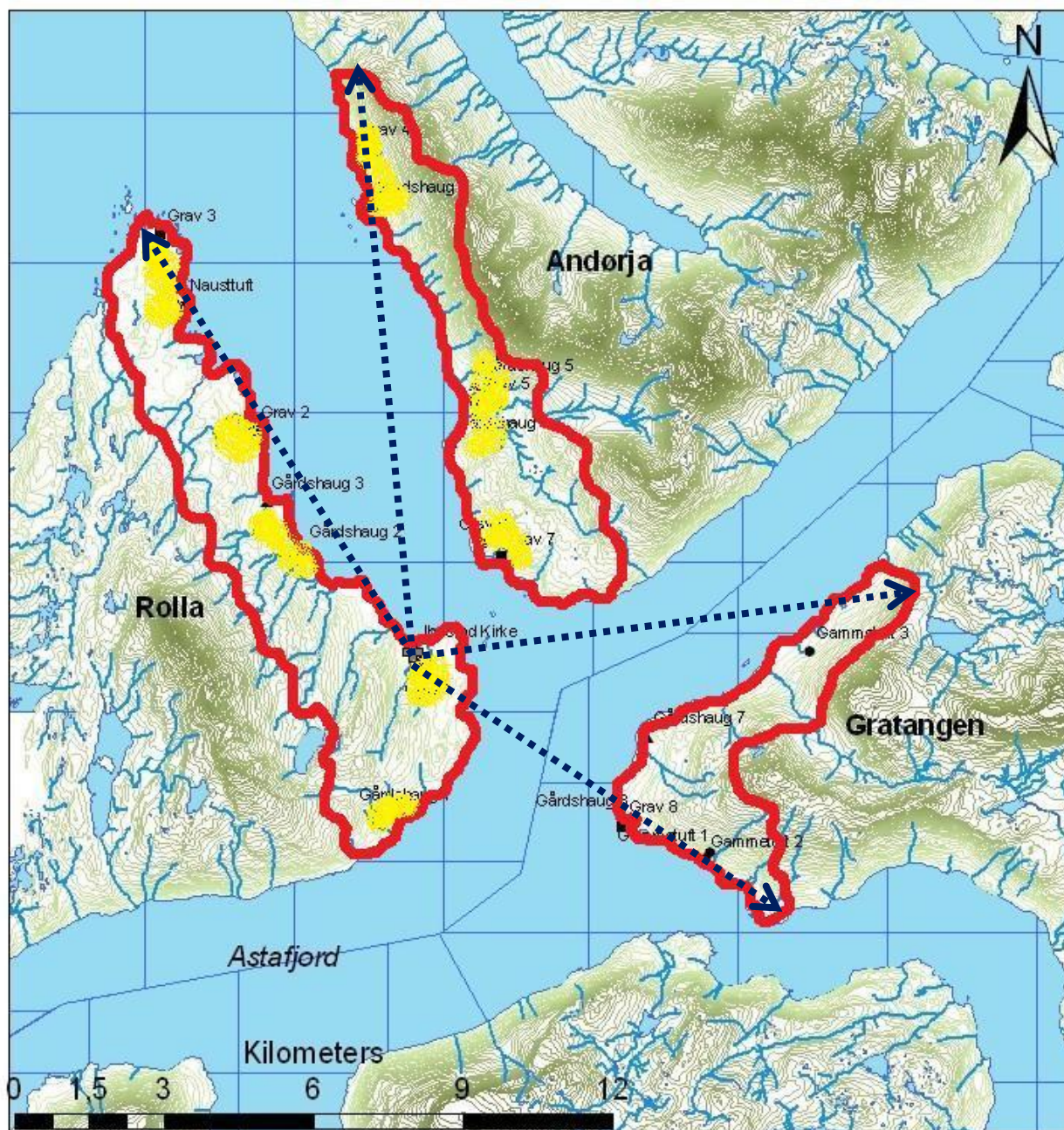
Kart 1.



Tegnforklaring

- ⊕ Ibestad Kirke
- Kulturminner fra jernalder
- ▲ Kulturminner fra middelalder
- Samiske kulturminner

Kart 2.



Tegnforklaring

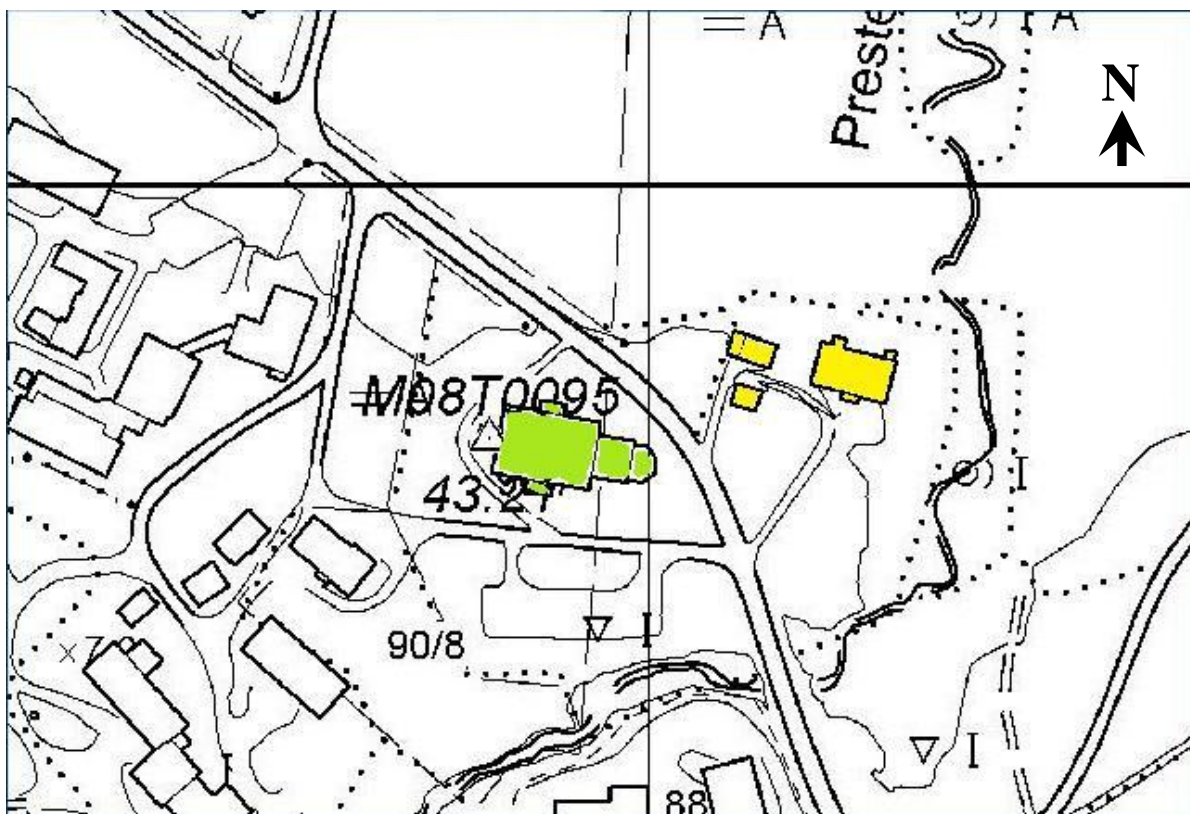


Eldste gårder ifølge Eriksen (ca. plassering)



Grenselinjer, deler distrikt i tre mindre rom.

Kart 3



Ibestad kirke. Markert på kartet i grønn.

Ibestad kirkes prestegård. Markert i gult (her mangler den fjerde bygningen som ligger på vest side av anlegget mellom de to mindre husene).

VI. Kulturminnevern anno 1880. Kontinuitet og forandring.

Etter rivningen av det eldre kirkebygget i 1880, står årstallet historisk sentralt for kirkestedet Ibestad. Å rive ned en kirke er en stor avgjørelse, hvor grundige vurderinger må gjøres før avgjørelsen om rivning blir tatt. Selv om den gamle kirken på Ibestad hadde gjennomgått ombygninger, hadde den eksistert i århundrer. Og selv om kirkebygningen i stor grad kunne oppfattes som regulær, var den i besittelse av vesentlige verdier.

Ved rivningen av kirken gikk verdier tapt, men ved reisningen av den nygotiske ble nye verdier tilført. Denne type kontinuitet og forandring, sammen med øvrige observasjoner, vil bli belyst og diskutert i følgende kapittel. Resultatet av kirkestedets endringsprosess var til en viss grad avhengig av synet samfunnet hadde på kulturminnevern i tiden. Kulturminnevern og utviklingen av dette gjennom tid, står dermed også sentralt i dette kapittelet.

Den eldre Ibestads kirke siste dager. Veien mot rivning

Årsaken til riving av den eldre kirken er en kompleks historisk hendelse som har flere og ulike årsaker. Først og fremst var den gamle kirkebygningen med sine påbygg i dårlig tilstand mot slutten av 1800-tallet. Som Nikolaisen opplyser hadde kirkens murer sunket vesentlig, noe som antakelig kunne fortsette med tiden.

Supplikken fra 1641 (se kap: II og III, s.17) oppgir kirkebygningen for å være forfallen. Samme dokument inneholder informasjon om kirkens små vinduer, hvor lokalbefolkningen klaget da de slapp for lite lys inn i kirkerommet. Ett år senere skrev biskop Schjelderup et tilsvarende svar til supplikken hvor han motsatte seg utvidelse av vinduene og ga en antikvarisk begrunnelse: at vinduene hadde vært slik ”av Arilds tid”.¹⁶¹

Senere, i 1654, viste en synfaring av kirkebygningen at: ”Gulvet i kirken og dørene måtte fornyes, taket måtte utbedres, tårnet var ”meget forraadnet” og våpenhuset måtte utbedres med ny dør og nytt gulv”.¹⁶² Ved samme vurdering av kirkens tilstand, ble det også igjen påpekt at kirken var mørk, og at vinduene burde utvides. Det ble også formulert et forslag om et ekstra vindu på nordsiden for å løse problemet.¹⁶³

¹⁶¹ Trædal 2008:451

¹⁶² Trædal 2008:451

¹⁶³ ibid

Ibestads kirke dårlige tilstand ble ikke regnet som ille nok for å utføre en rivning, eller for å vurdere en ny kirkebygning på Rolla. I stedet ble det gjort en del reparasjonsarbeid og utvidelser som forlenget bygningens liv til ytterlige 200 år. Slik Nannestad oppfattet Ibestadkirken i 1750 var at alt var gammelt, men godt vedlikeholdt. Det finnes dessverre ikke noen grundig synfaring av kirken fra 1800-årene, men det er all grunn til å tro at bygningen krevde flere reparasjoner og ytterlig vedlikehold.

En annen vesentlig årsak som har vært avgjørende, først for ombygningen deretter for den senere rivningen, er det gradvis stigende folketallet i Ibestad prestegjeld. Folketallet begynte å stige allerede på 1700-tallet, men da holdt det med en utvidelse og oppføring av gallerier. Som et resultat av dette gikk kirkebygningen fra å ha 200 til 400 plasser. Folketallet fortsatt imidlertid å stige jevnt, og på midten av 1800-tallet ble spørsmålet om en større kirke tatt på alvor.¹⁶⁴

Det samlede folketallet i Astafjord, Gratangen, Lavangen, Salangen og Bardu var i 1838 rundt 3819 sjeler. Frem til 1875 økte befolkningen til 4956. I tillegg, kom det rundt midten av århundret en egen lov (lov av 24.sept.1851) som tilsa at kirken måtte ha kapasitet og plasser for minst tretti prosent av menigheten. På slutten av 1800-tallet ville dermed Ibestad kirke måtte ha godt over 1000 plasser for å være i tråd med den nye loven. For å dekke behovet for kirketjenester for den økende folkemassen, måtte herredsstyre ta en avgjørelse for å løse dette. Da folketallet var på det høyeste i 1864, begynte styret å jobbe mot en løsning. Første forslag om utvidelse eller, i tilfelle, oppførelse av en ny kirkebygning, kom fra lensmann Schjølberg, og i 1866 ble det nedsatt en komité som skulle vurdere saken. Den første planen fra 1875 var å oppføre en ny kirke i tre med 900 plasser. Dette var den vanlige størrelsen på kirkebygninger i Norge i perioden.

I første avstemning (som 46 gårdbrukere deltok i) stemte 43 stk. for den nye trekirken. Noen år senere ble det gjennomført en ny avstemning hvor det ble bestemt at kirkebygningen helst burde utvides, slik at så mye som mulig av materialene fra den gamle bygningen kunne gjenbrukes. I *Jubileumstidskrift 1881-1981* for kirkens 100 års jubileum, forklares denne beslutningen med, ”bygdas fedre” hadde insistert på dette.

Situasjonen førte til at det i 1878 ble valgt en ny plankomité som var for utvidelse av den gamle kirken. Byggeoppdraget ble gitt til byggemesteren John Andreas Johansen fra Trondheim, som foreslo erstatning av det gamle skipet med et større. Et nytt tårn skulle stå på egen fot og korets mur forhøyes til ”passende forhold”. Ellers skulle kor og sakristi tas

¹⁶⁴Videre i teksten kommer det mer informasjon om denne saken. Dette er basert på ulike dokumenter som protokoller og brev som har blitt publisert i *Jubileumstidskrift 1881-1981: Ibestad kirke 100 år*.

vare på. Ved dette forslaget skulle bygningen få nye dører og nye vinduer. Murene fra den gamle kirken skulle i størst mulig grad bli brukt til det nye skipet som var beregnet for 900 sitteplasser. Johansen fikk også i oppgave å lage tegninger, samt starte arbeidet i begynnelsen av påfølgende år. Vedtaket ble sendt til Kirkedepartementet i 1879, og deretter kom saken på bordet til departementets konsulent Nordan. Nordan godkjente imidlertid ikke planen i første omgang. Grunnen var at utvidelsen av skipet ikke ga 800 plasser, som Johansen beregnet, men kun 600. Skipet måtte ifølge Nordan utvides både i lengden og i bredden for at det skulle være nok plass. I tillegg kommenterte Nordan vinduene, som skulle bidra til lysvirkningen i kirkerommet.

Byggemester Johansen måtte revidere planen og lage nye tegninger. Etter andre behandling i herredstyret og etter Nordans godkjenning i 1879, fikk Johansen byggekontrakt. Samme år ble det ved den Kongelige resolusjonen av 29. november bestemt at Ibestadkirken skulle utvides etter Johansens tegninger. Her er det viktig å bite seg merke i at Nordan ved sin andre vurdering av Johansens tegninger, insisterte på at stilen for vinduene skulle være gotisk, og ikke med en blanding av gotiske og romanske motiver som Johansen hadde foreslått. I tillegg ga Nordan råd om takverket og andre tekniske detaljer.

Arbeidet startet i 1880 slik som planlagt. Og som vi vet, ifølge planen for ombygningen, skulle det gamle koret og sakristiet beholdes. Noen måneder senere, da rivingen av kirken allerede var påbegynt, oppdaget imidlertid Johansen at korets og sakristiets vegger var ”så brøstferdige at det må ansees uforsvarlig å påbygge dem”.¹⁶⁵ Johansen tok bestemmelsen å rive kor og sakristi og deretter gjenoppføre dem på et ”likeså dypt og bredt fundament som skipet”. Nytt sakristi skulle ifølge protokollen avsluttes i en ”åttekant eller brekkede hjørner”. I tillegg nevnes det at byggemesteren skaffet ny prekestol og ny innfatning til altertavlen.¹⁶⁶ I 1881 endte historien med at Ibestad i stedet for ombygging fikk en helt ny kirkebygningen i nygotisk stil.

¹⁶⁵ Protokollutdraget ”År 1880, den 5. mai” her hentet fra *Jubileumstidskrift 1881-1981: Ibestad kirke 100 år* s.19

¹⁶⁶ *Jubileumstidskrift 1881-1981: Ibestad kirke 100 år*:14-20

Kulturminnevern rundt 1880.

Planen som ble gjennomført i 1881 medførte i praksis delvis utslettelse av den opprinnelige middelalderske Ibestadkirken. I dag har vi lovverk og forvaltningsapparater som hjelper oss å vurdere verdier og viktighet av kulturminner, samtidig som vi har et annet syn på bevaring enn vi hadde i 1800-tallets Norge. Riksantikvarembetet ble først opprettet i 1912, og i 1978 kom *Lov om kulturminner*, hvor alle kulturminner som er fra før 1537, regnes som automatisk fredete kulturminner ifølge §3. Samtidig kan monumenter fra nyere tid bli vernet og beskyttet gjennom loven, oftest hvis disse er særegne eller representerer lokal eller regional historie. På 1800-tallet fantes det ikke noen lignende lov som beskyttet kulturminner, men interessen for disse begynte å øke.

Dag Myklebust ser i artikkelen *Utviklingen av kulturminnevernet gjennom 1900-tallet* (1999) to store utviklingsperioder i norsk kulturminnevern, hvor den første tidsfestes til 1897-1920, og den andre til 1972 frem til i dag. Ifølge Myklebust fremgår det at perioden rundt midten av 1800-tallet kan oppfattes som utgangspunktet for de senere utviklingsperiodene. Siden det ikke fantes noe eget lovverk for vern av kulturminner, utførte Fortidsminneforeningen denne oppgaven, med utgangspunktet i enkelte bestemmelser i andre lover.¹⁶⁷

I 1844 ble ”Direktionen for Fortidsminnemerkers bevaring” opprettet. Etter Johan Christian Clausen Dahls initiativ foretok en restaureringer, registreringer og utgravninger. Dahl var en av pionerene som startet interessen for bevaring av historiske monumenter og som la grunnlaget for fortidsvern. Dahl er mest kjent som maler, og hans grunnleggende arbeid startet innen den nasjonalromantiske kunstretningen, som oppstod på begynnelsen av 1800-tallet. Den norske nasjonalromantiske ideologien baserte seg på ”Norges storhetstid”, nemlig høymiddelalderen.¹⁶⁸

Middelalderarkitektur ble viktig for den romantiske ideologien, særlig den gotiske arkitekturen både i Norge og Europa, som knyttet seg spesifikt til kristen kultur. For de europeiske landene fikk de store katedralene fornyet virksomhet, mens stavkirkene i Norge fikk status som nasjonalsymbol.¹⁶⁹ I.C. Dahls arbeid omfattet først og fremst bevaringen av stavkirker og steinbygninger fra middelalderen.

¹⁶⁷ Myklebust 1981:10

¹⁶⁸ Wexelsen 1973:43

¹⁶⁹ Lidén 2005:120

Et av de store spørsmålene for Fortidsminneforeningen var hvordan en burde verne. Allerede i første del av 1800-tallet var det diskusjon rundt kulturminnebevaringen, der den ene siden stod for konservering og den andre for restaurering. Nicolay Nicolaysen (1817-1911) var en av Dahls etterfølgere, og han gjorde stor innsats for kulturminnevernet i Norge. Dahls vernepolitikk ønsket konservering fremfor restaurering, mens Nicolaysens senere arbeid siktet seg inn mot restaurering.¹⁷⁰

Flere av verneprosjektene fra denne tiden, som Dahl eller Nicolaysen utførte, gjelder de kulturminnene som i dag kan kategoriseres som nasjonalmonumenter. I kategorien ligger eksempelvis stavkirkene, Trondenes domkirke og Håkonshallen i Bergen. Ibestad kirke, som var en regulær kirkebygning på bygda, stod ikke på samme nivå som disse monumentene, og bygningens sjanse for å overleve var mindre. Likevel ble saken om Ibestad kirke tatt på alvor, og gjennomgikk to avstemninger før den endelige bestemmelsen ble tatt. Bare dette i seg selv kan tyde på at rivning eller fjerning av kirkebygg ikke ble sett lett på, eller lot seg gjøre uten grundige vurderinger.

Det som også er viktig å ta i betraktning, er at de funksjonelle behovene alltid ble prioritert foran kulturminnevern på denne tiden. Det vil si at sjansen for bevaring av den gamle kirken ikke var lovende, først og fremst på grunn av kravet om å øke kirkens størrelse. Samtidig må en ikke glemme at det ble gjort mest mulig for å bevare størst mulig del av gammelt og verdifullt inventar. Dette er fremdeles i stand og befinner seg ved Tromsø Museum.

Da det ikke eksisterte lovverk knyttet til bygningsvern når saken om utvidelsen av Ibestadkirken ble vurdert, kan vi i dag bare anta hvordan vurderingen foregikk. Vi kan støtte oss til Myklebust, som mener at kulturminnevernets dynamikk først og fremst baserer seg på et *behov* for kulturminnevern. Myklebust fokuserer også på *aktørene* som skaper den. I saken om Ibestad kirke kan Dahl og Nicolaysen oppfattes som aktører, ettersom de skapte interesse for kulturminnevern i landet. Videre i denne prosessen krever aktørene hjemmelsgrunnlag som definerer nye aktører og objekter. I prosessen rundt kirken på Ibestad står komiteen som aktør, som videre tok avgjørelsen om kirkens ombygging.

En ytterligere aktør som gjorde en innsats for å skape interesse for kulturminner på 1800-tallet, og som har gitt sitt bidrag i Ibestad kirkes historie, er den tidlige nevnte maleren Berg, som malte Ibestad kirke før den forsvant. Biografiske opplysninger om kunstneren kan delvis tyde på at maleriet har vært malt med et relativt objektiv blikk. Berg

¹⁷⁰ Lidén 2005:152

ble født i 1813 og døde i 1874 og allerede på trettitallet ble han akvarellmaler og satset på å bli portrettist. Utbredelsen av fotografiet gjorde det vanskelig å livnære seg som portrettmaler, og Berg ble nødt til å jobbe innenfor andre sjangere for å livnære seg. Det finnes en rekke orientalske portretter, landsbymiljø og bygninger av Berg. Han er også kjent for sin oppmerksomhet for detaljer og realistiske fremstillinger både av natur og mennesker. Berg fikk også god kritikk for kopier av de store mesternes verker. Perioden 1840-70, da bildet av Ibestad kirke ble malt, var Bergs mest aktive periode. Han reiste mye i utlandet, men samtidig var han veldig engasjert og opptatt av Norges natur. Fra perioden finnes en god del motiver fra Nord-Norge. Berg tjente på lokale motiver som han solgte til stedets befolkning.¹⁷¹ På bakgrunn av dette bør akvarellen regnes som en informativ kilde til Ibestad kirke og dens omgivelser. Jeg antar at Bergs virksomhet og arbeid viser at det var en interesse for den gamle arkitekturen i de landlige miljøer og at hans produksjon er følge av en etterspørsel. Berg, kan etter eget syn, oppfattes som en etterfølger av I.C. Dahl som var en av grunnleggerne for den nasjonalromantiske kunst retningen i Norge.

Myklebust skriver at behovet for kulturminnevern kan være *filosofisk* eller *ideologisk begrunnet*, ikke minst kan det skapes av *ytre trusler* mot kulturminnet, som øker bevisstheten om kulturminnes verdier.¹⁷² Ibestad kirke sto i fare for å forsvinne, og aktørene måtte vurdere hvilke verdier ved Ibestad kirke som måtte prioriteres. Prosessen rundt ombygningen krevde andre aktører, det krevdes fagfolk, og Johansen og Nordan står ansvarlig for det endelige resultatet. Hvilke verdier som måtte vurderes her, kan vi ikke vite nøyaktig, da de ofte er komplekse og sammensatte. Videre i teksten vil jeg, i et kulturminnevernperspektivs lys, se nærmere på noen av verdiene som Ibestad kirke hadde, tapte og fikk.

¹⁷¹ Falahat og Laumann 2000:5-13.

¹⁷² Myklebust 1999:12-13

Verdier på spill.

Saken om Ibestad kirke demonstrerer en historisk prosess godt. For å ta en avgjørelse om den nye kirken på Rolla, måtte styret vurdere og klargjøre hvilke verdier man burde prioritere. Som vist under finnes det en rekke argumenter både for og mot rivning av bygninger. Verdier som taler for bevaring er oftest antikvariske, byggetekniske, aldersmessige, historiske, de handler om brukbarhet eller funksjonalitet og også om det estetiske. Årsaker som spiller mot bevaringen av de gamle bygningene, er at det hindrer utvikling, er kostbart å bevare, at det ikke er brukbart, ikke unikt, at det er mulighet for å bygge noe annet, politisk krav osv.

Bygningens symbolverdi kan oppfattes både negativt og positivt og kan spille inn for både bevaring og for fjerning av en bygning som bringer negative minner. Siden det er nok tilgjengelig informasjon om hele prosessen rundt ”kirkeskiftingen” i Ibestad, er det i dag mulig å anta hva som førte til komiteens bestemmelse og endelige resultat.

Kunsthistorikeren Alois Riegl vurderer i sin kjente tekst *Der moderne Denkmalkultur – sein Wesen und seine Entstehung*¹⁷³ fra 1903 verdiene som kulturminner har. Hans diskusjon omfatter ulike kulturminner fra forskjellige tidsperioder. Mitt valg om å bruke Riegls teori er begrunnet i hans virksomhet som teoretiker og praktisk ”kulturminneverner” ved Österreichisches Museum für Kunst und Industrie (i dag Museum für Angewandte Kunst) fra midten av 1880-tallet. Hans beskrivelser av tendenser i tiden synes relevante også for saken om Ibestad kirke.

Jeg har valgt å ta utgangspunkt i et utvalg av Riegls begreper for å se på begge kirkebygningene i lys av disse. Deretter vil jeg gjøre en vurdering på hva kirkestedet mistet og hva det fikk ved utskifting av kirkebygningen. Riegl beskriver det han kaller aldersverdi, estetisk verdi, historisk verdi, intensjonell minneverdi, bruksverdi, kunstverdi, nyhetsverdi og gjenbruksverdi.¹⁷⁴ Ifølge Riegl står disse verdiene av og til i konflikt med hverandre, og ved bevaring av den ene tapes ofte den andre.

Både alder og historisk verdi kan være relevant å se nærmere på når det gjelder den gamle Ibestad kirke som i dag er tapt. Aldersverdi er et begrep som ifølge Riegl knytter seg til det estetiske og involverer umuligheten i det å bevare en bygnings eller gjenstands opprinnelige utseende. Naturlige prosesser av ødeleggelse og slitasje etter menneskelig

¹⁷³ ”Den moderne minnesmerkekult – dens vesen og oppkomst” (oversatt av Myklebust i 1981)

¹⁷⁴ Riegl 1903(1982)

bruk er en viktig del av det som gir aldersverdi. Dette endrer kulturminnets utseende og brukes for datering.

For å beholde aldersverdien kan bygningen ikke restaureres eller repareres. Et godt eksempel på dette er ruinene, som ikke kan skapes på kort tid. Gamle bygninger eller ruiner vekker ulike følelser, og mennesker opplever ofte slike kulturminner med særegne følelser, ulike fra sted til sted. Den gamle Ibestad kirken måtte ha blitt opplevd som en vesentlig bygning for lokale folk. I flere hundre år har Ibestadkirken vært et landmerke og en bygning som har gitt identitet til stedet.

Riegel skriver også at dyrkingen av aldersverdien fordømmer både bevisst ødeleggelse av monumenter og også alle forsøkene på bevaring, på grunn av at begge deler oppfattes som en uberettiget forstyrrelse.¹⁷⁵ Selvfølgelig har aldersverdien sin grense og vil forsvinne til slutt. I tilfellet med Ibestadkirken forsvant aldersverdien delvis allerede ved dens påbygninger gjennom 17- og 1800-tallet.

Historisk verdi ligger ifølge Riegl i en utvikling av menneskelig aktivitet i et bestemt område. Ibestadkirken med påbygninger representerer uten tvil en lokal kirkebygningshistorie. Den første utvidelsen har vært nødvendig og representerer i noen grad en bruksverdi, med Riegls begreper. Riegl gir i sin tekst noen eksempler på monumenter som har historisk verdi. Ifølge han er ruinene eller bygningsrestene som eksisterer i dag et materiale som gir mulighet til mental eller hypotetisk rekonstruksjon.¹⁷⁶ Det er vanskelig å skape en korrekt vitenskapelig rekonstruksjon, men det er ofte den eneste mulighet for å finne ut hvordan monumentet har sett ut før de store inngrepene. Ibestad kirke har flere slike rekonstruksjoner i form av malerier, som tidligere vist i kapittelet om den middelalderske kirken. Det finnes både malerier av den første bygningen, samt malerier av eksteriør og interiør av kirken med ombygninger. Alle disse var malt lenge etter gammelkirkens eksistens, men de gir oss mulighet til å forestille hvordan kirken så ut før.

Ombygningen og bevaringen av de gamle materialene fra den middelalderske kirkebygningen er også en viktig del av Ibestad kirkes historie, og demonstrerer den historiske verdien som kirkebygningen ble oppfattet å ha. Ved undersøkelse av sporene etter den gamle kirken, ligger det et potensial for rekonstruksjon av bygningens historie. Befaringen fra 2009 (Trædal, Larsen og Gaguina) er et slikt forsøk som gir muligheter for å utfylle manglende ledd i Ibestads kirkes historie. Grunnplan av dagens kirke på Ibestad

¹⁷⁵ Riegl 1903(1982):31-33

¹⁷⁶ Riegl 1903(1982):34

med fundament restene tegnet inn (figur 18, s.38) baserer seg på de fysiske restene av den gamle bygningen. I dette tilfelle kan den antas som en av rekonstruksjonene av den første Ibestad kirkebygningene.

Ibestad kirke er, som beskrevet, delvis bygget av materialer fra den tidligere bygningen. Nesten samtlige steinmaterialer fra de gamle murene ble gjenbrukt i den nye kirkebygningen. I kapittel III så jeg nærmere på murene under gulvet av dagens kirke, og påpekte at flere av de store steinene som er gjenbrukt i fundamentet har spor på overflaten etter kalkpuss og gammelt bindemiddel. I samme kapittel så jeg også på den massive stokken som antageligvis tidligere har vært brukt i kirkens interiør, og i dag er en del av konstruksjonen under gulvet. Noen av disse materialene kan ved dendrokronologisk undersøkelse kaste lys over kirkens opprinnelige datering.

Jeg kan anta at det fantes flere grunner til slik gjenbruk. Noen av disse er ressursmessig og økonomiske, en måte å spare penger på kostbart materialet. Dette kan også forstås som en bruksverdi. En annen grunn er kanskje enda viktigere og mer interessant når det gjelder kirkelige monumenter. De flere hundre år gamle murene i Ibestadkirken hadde aldersverdi i seg selv, og var kanskje av betydning for lokalsamfunnet. I tillegg har de historisk verdi som i dag kan hjelpe oss til å tolke og datere den tapte bygningen, samt sette den i en bredere kontekst ved sammenligning med andre kirker fra samme periode. Aldersverdien synes å gjelde også andre fragmenter som Ibestad kirke arvet fra forgjengeren sin.

En interessant observasjon av gjenbruk finner vi på prestegården, på en liten skjå som før i tiden ble brukt til oppbevaring av kull. Over den eneste døren er det utvendig festet et utskåret bueelement (figur 40). Selve bygningen er enkel og ser ut som den i utgangspunktet har tjent som en sekundær bygning og brukt som et bur. Derfor er det logisk å anta at buen trolig er gjenbrukt fra et annet sted. Trædal foreslår i sin rapport at den sannsynligvis er fra 1700-tallet og kunne vært brukt i inngangspartiet til kirkegården, ”slik disse er gjengitt på gamle foto av kirken”¹⁷⁷. Fotografiet fra 1800-tallet, som er tatt fra sørøstsiden, viser portalen som antagelig er blitt gjenbrukt i skjåen.¹⁷⁸

¹⁷⁷ Trædal 2009 (upublisert rapport)

¹⁷⁸ Fotografiet har relativt dårlig kvalitet, som gjør det vanskelig å se enkelte detaljer. På grunn av dette valgte jeg i tillegg også å omtale og trekke inn maleriet av Schwer.



Figur 40

Utskåret element over døren av en skjå. Befinner seg noen meter fra nordøst side av Ibestad kirke.

Eget fotografi. 22.02.09



Figur 41.

Maleriet av Ibestad kirke med påbygninger.

Schwer. 1924

Eget fotografi 22.02.09



Figur 42

Maleriet av Ibestad kirke med påbygninger av Schwer, 1924 (detalj)

Maleriet av Ibestad kirke og dens omgivelser signert Schwer i 1924 (figur 41 og utsnitt i figur 42)¹⁷⁹ viser tydeligere kirkegårdens portal. Man kan se at portalen består av to søyler som bærer en bue.

Spørsmål her er hvorfor objekter som den gjenbrukte stokken og buen har blitt gjenbrukt i en helt annet kontekst enn de opprinnelig har vært lagd for. Dette kan vise at materiale fra den gamle kirken uten tvil er verdifull, men stedet der det blir gjenbrukt ikke er like viktig. I tillegg til aldersverdi, bruks- og gjenbruksverdi har materialet i seg selv en historisk verdi. Den reduseres når en fjerner materialet fra sin opprinnelige kontekst, men den går ikke tapt. Men, som det har blitt påpekt før, åpner nye forskningsmetoder for ny mulighet til tolkningen og dateringen av materialet.

Myklebust tolker Riegl i artikkelen *Verditenkning: en arbeidsmetode i bygningsvernet* (1981), og skriver at ”historikerens oppgave blir å *konservere* minnesmerket i den tilstand det er overlevert, og derefter sørge for vedlikehold”.¹⁸⁰ Ifølge hans tolkning fører dette til konflikt mellom historisk verdi og aldersverdi, hvor den første krever stans av forfallet, mens aldersverdi forutsetter forfallet.

Historisk verdi er for Riegl et veldig bredt emne, og han gir det stor vekt. Hver historisk hendelse er uerstattelig og er lenker i en historisk prosess. Kunsthistoriske monumenter har ofte større historisk verdi enn kunstverdi.¹⁸¹ Ved å støtte seg på den tanken kan man si at alle de tre utformingene av kirken på Ibestad hadde en historisk verdi, siden de kan fortelle om stedets utvikling gjennom tiden. Samtidig kan de kunstneriske og arkitektoniske kvalitetene ved hver bygning være av mindre verdi, siden både den første og den andre kirkebygningen i stor grad kan oppfattes som kirkebygninger uten egentlig særpreg.

Det som Riegl formulerer som ”intensjonell minneverdi” gjelder den verdien som er knyttet til artefakter som er skapt for å bevare minnet. Slike typer monumenter krever bevaring og restaurering, men samtidig står dette i konflikt med aldersverdi.¹⁸² Ibestadkirken som monumental arkitektur sto de siste hundreårene før nedrivningen midt i denne konflikten. På den ene siden ble det lenge forsøkt å bevare bygningen mest mulig, mens på den andre kunne ikke inngrepet unngås.

¹⁷⁹ Maleriet har vært skapt samtidig med det nevnte bildet av interiøret, men det er tvilsomt at det har vært malt, i likhet med interiørbilde, etter muntlige fortellinger. Jeg kan også anta at Schwer har sett fotografiet først og muligens kopierte det. I hvert fall tyder alle detaljene og vinkelen på bygningen på dette.

¹⁸⁰ Myklebust 1981:92

¹⁸¹ Riegl 1903(1982):21-22

¹⁸² Riegl 1903(1982):38

Bruksverdi, som Riegl også skriver om, har vært en av de mest sentrale i saken om Ibestad kirke. Den krever gjerne ødeleggelse av kulturminner og medfører tap av aldersverdi. Det vil si at disse to verdiene ofte kommer i konflikt med hverandre fordi samtidige menneskelige behov ses som viktigere enn aldersverdien til et kulturminne.¹⁸³ I saken om Ibestad kirke på 1800-tallet ble bruksverdien prioritert foran de andre verdiene. Men ved siden av dette ble alt gjort for å forlenge kirkens levetid. De flere reparasjonene og påbygningene fungerte helt frem til det tidspunktet da man var nødt å foreta det siste og største inngrepet, rivningen.

Nødvendig ødeleggelse kan skje med både sekulære og religiøse monumenter, og Ibestad kirke har ikke vært noe unntak. Dersom bruksverdien vinner, er det også vanlig at et nytt monument blir bygget opp på samme sted som det gamle. I dette tilfelle får monumentet ifølge Riegl nyhetsverdi. Den nye Ibestad kirke, som ble utført i datidens populære nygotiske stil, hadde verdi som ”det nye”.

Alderen til bygninger som er i aktiv bruk er ikke alltid en positiv verdi, men den kan også oppfattes negativt. Riegl påpeker det nye som ofte oppfattes som vakkert, og det gamle som oppfattes som stygt. I norsk historie er kanskje et av de mest berømte eksemplene Bryggen i Bergen, hvor bergenserne på 1950-tallet var svært misfornøyde med bygningsmassen. Historien viser godt konflikten mellom den historiske verdien og bruksverdien som 50-tallssamfunnet ønsket å prioritere. Ved å vurdere dette i forhold til periodene som Myklebust skiller ut (altså før og etter 1972) kan man se hvordan den historiske verdien tapte sin posisjon i tiden. Slik Riegl nevner, behandler hver tidsepoke monumenter ulikt. Når monumentet mister bruksverdi, begynner også aldersverdien å tape sin posisjon. Når gamle bygningene er i bruk, oppfattes disse ofte som råtne og utdaterte.

Supplikken av 1641, med klagen på de små vinduene sammen med Nannestads anmerkning er et klart bevis på at Ibestad kirke på et tidspunkt har blitt opplevd som en mørk og gammel bygning, i denne sammenhengen forstått som noe negativt. Nyhetsverdi og aldersverdi står ofte i konflikt med hverandre, og det er logisk at det ikke går å ha de begge samtidig. Riegl påpeker at nyhetsverdien også alltid har vært identifisert med *kunst* eller med det moderne hos fleste.¹⁸⁴ Den nye Ibestad kirke i nygotisk stil kunne godt stå for noe nytt og populært på slutten av 1800-tallet. Her kan det også være relevant å tenke at nyhetsverdi og historisk verdi på en måte spiller sammen. 1800-tallet er kjent for interesse for det historiske. Og selv om Ibestad kirke ikke kunne blitt bevart i mest mulig

¹⁸³ Riegl 1903(1982):39

¹⁸⁴ Riegl 1903(1982):42-43

opprinnelig form, har den nygotiske stilen blitt en løsning for å bringe frem gammel stil med ny impuls. Vi vet ikke helt sikkert, men det er godt mulig at den gamle Ibestad kirke på 1800-tallet har vært oppfattet som umoderne, og dette også kunne være en til årsak som fulgte til behovet for ny kirkebygningen på stedet.

Riegl skiller ut en gruppe av verdier som kanskje går mest på det estetiske. Han formulerer disse som ”kunstverdi”, ”relativ kunstverdi” og ”absolutt kunstverdi”. Ifølge Riegl er det moderne synspunkt at alle monumenter har kunstverdi, og ikke minst at det moderne ser på monumentene som kunstverk.¹⁸⁵ Ibestad kirke, som uten tvil alltid har vært oppfattet som monumental, tillegges også en slik verdi i det moderne. Men for å vurdere rivningen av den gamle kirken på Ibestad er det nødvendig å prøve å sette seg inn i synspunktene som man hadde på 1800-tallet. Hadde den gamle Ibestad kirke estetisk verdi for det sene 1800-talls samfunnet? Muligens ikke for alle, siden rivning av det gamle bygget ble diskutert, og konflikten med bruksverdien ble avgjørende for inngrepet. Ifølge Riegl innebærer relativt kunstverdi mulighet for å se noe moderne i det gamle, og begrepet ”absolutt kunstverdi” kan kun brukes ved vurderingen av moderne arkitektur knyttet til en bestemt opphavsmann.¹⁸⁶

Selv om hverken den gamle eller den nye Ibestad kirke kan oppfattes å ha ”absolutt kunstverdi”, har både den gamle og den nye kirkebygningen uten tvil, relativ kunstverdi. Den nye Ibestad kirken, fullført i nygotisk stil, måtte ha blitt oppfattet som en moderne bygning for sin tid. På den ene siden fremsto den nok som moderne og ny, men på den andre siden var forminspirasjonen for den nygotiske bygningen kjent og tradisjonell. Muligens kunne den nygotiske formen også ha stått som en påminnelse om den første kirken som var etablert på Ibestad.

Motsetningene mellom ulike verdier er en del av bygningens liv, og det er ikke mulig å unngå disse. I tilfellet med Ibestad kirke har ikke konflikten mellom historisk verdi og bruksverdi stått så steilt. Historisk verdi i seg selv kan være mer fleksibel i forholdet til bruksverdi. Verdikonfliktene har her blitt løst med vektlegging på de verdier som har vært mest aktuelle i tiden og for situasjonen.

Før jeg ser nærmere på arkitekturutforming av den gamle og den nye Ibestad kirken vil jeg tydeliggjøre de verdier som jeg nettopp har vurdert. Det er ulike stadier i en bygnings liv, men når fokuset settes på situasjonen i 1880, kan de verdiene som tillegges den gamle kirken summeres opp som aldersverdi og historisk verdi, men også med en

¹⁸⁵ Riegl 1903(1982):42

¹⁸⁶ Riegl 1903(1982):47, 49-50

relativ kunstverdi. Den nye kirken hadde en større bruksverdi i tillegg til en nyhetsverdi og en relativ kunstverdi. Jeg mener at verdien som har hatt kontinuitet i begge bygningene er den relative kunstverdien. Når spørsmål om rivingen av den gamle kirken har stått steilt, har alt blitt gjort for å bevare mest mulig av den gamle kirkebygningen, det vil si at komiteen som vurderte saken så på den gamle bygningen som på et kulturminne, med den forståelsen man hadde på slutten av 1800-tallet.

Enkelte ting er konstant i samtlige kirkebygg på Ibestad, men har ulik bruk. Et element som har konsekvent tilknytning til Ibestad kirke og dens kirkestedet er et hjulkors av kleberstein, som ble funnet under gulvet til dagens kirke. Det har til en viss grad vært brukt av Hansen til datering av den opprinnelige kirkebygningen. I dag er den utstilt i kirkens rom, og den er brukt som emblem i kommunevåpenet. Det er åpenbart at denne gjenstanden alltid har hatt verdi i seg selv, men den har forandret seg i løp av tiden. Den opprinnelige funksjonen som gravmonument forsvant med tiden, siden graven som den tilhørte ikke lengre eksisterer. Når steinen så ble oppdaget ”på nytt” i 1968, fikk den en helt annen verdi og betydning. Det viktigste er at hjulkorset alltid har befunnet seg på kirkestedet, og i dag har det også fått plassering i den mest betydelige delen av kirkerommet, nemlig koret. Hjulkors som symbol er kanskje et av de eldste av symbolene som finnes i verden, som både har vært knyttet til religiøse og seremonielle sammenhenger. Kors i seg selv med flere variantene i avbildingen har alltid vært forbinnet med religiøs symbolikk. Fra Hansens opplysninger, vet vi at hjulkorset på Ibestad var en del av gravmonumentet og kan ha blitt brukt fra 1200-tallet frem til 1500-tallet (jfr. kapittel III). Det vil si at det allerede har vært bruk på en kristen grav, mens det i dag og helt siden 1986 har blitt brukt som kommunevåpen og dermed har fått helt annen symbolbetydning. Dette kan tyde på at kirken på Ibestad er en betydelig bygning i området da gjenstanden som opprinnelig tilhørte et kirkested nå er kjent som offentlig kommunevåpen. Hamnvik på Ibestad har en kirke som fremdeles fungerer i dag og som antageligvis vil være funksjonell i lang tid fremover. I tillegg representerer den en historisk epoke og har allerede oppnådd både historisk verdi og aldersverdi.

Arkitekturen og kirkestedet.

Proessen som fulgte frem til utskiftningen av kirkebygning på Ibestad, viste at forslaget om bevaring av størst mulig del av opprinnelige materialer og bygningens sentrale deler ble prioritert. Den første komiteén tenkte at det ville være mulig å rive ned den gamle

steinkirken og bygge en helt ny kirke i tre. Selv om denne løsningen ble valgt i den første avstemningen, fantes det likevel aktører som ville bevare mest mulig av den gamle kirken. Resultatet ble til slutt at en helt ny bygning har erstattet den gamle. Likevel er det flere elementer som etter min syn har blitt opprettholdt, og som bidrar til kontinuitet på stedet.

Begge kirker er fullført i stein, og hovedutformingen er i stor grad den samme. Både den gamle og den nye kirken er satt sammen etter additive komposisjonsprinsipper. Begge bygninger har tårn, den gamle kirken i form av takrytter, mens den nye kirken fikk separat tårnkonstruksjon. Vinduene har blitt mye større i den nye kirken, og dette ville man forventet på grunn av stilistiske krav og den tidligere klagen på små vindusåpninger. Innvendig har kirkerommet i stor grad beholdt sin utforming. Begge kirkene er langkirker med to rekker av benker og gallerier. Korets rom er i begge skilt fra skipet, men utformet på ulike måter. Den gamle kirken hadde korskille, mens den nye kirkebygningen har hevet gulvnivå og senket himling i koret, slik at den liturgiske betydningen av kirkerommet ble beholdt.

Det er også viktig å nevne at selv om hovedutformingene har noe til felles i begge kirker, klarte ikke kirkestedet å beholde noen av de samme funksjonene. Man skal selvfølgelig ikke forvente at kirken skulle spille samme rolle for bygda i middelalderen som på 1800-tallet. Samfunnet forandret seg og selve kirkestedet og funksjonen til kirkebygningen er endret. For 700 år siden var kirkebakken et møtested hvor man kunne diskutere politiske og økonomiske saker og ta viktige avgjørelser. Kirketårnet kunne også ha en militær funksjon. Nærmere vår tid ble kirkebygningen brukt kun for liturgiske og sosiale funksjoner, men det siste har også forandret seg i stor grad. I tråd med samfunnets utvikling forandrer også arkitekturen seg. Valget av de nygotiske formene for den nye bygningen var de som var aktuelle på andre delen av 1800-tallet, og disse var igjen diktert av samtidens behov.

For å løse en del av verdikonfliktene som reiste seg gjennom bytting av kirkebygningen valgte man å beholde mest mulig fra den eldre bygningen. Som belyst i dette kapittelet har material blitt beholdt og ”overført” til den nye kirkebygningen. Dette, og at kirken ble lagt på akkurat samme tomt som den gamle, gir en veldig sterk kontinuitet i seg selv.

Avslutning.

Arbeidet med Ibestad kirke som tema har vist meg at en kirkebygning som ved første øyekast kan oppfattes som vanlig kan inneha en særegen historie. I løpet av 1800-tallet gikk mange av Norges middelalderske kirkebygninger tapt, og disse ble som regel erstattet med kirkebygninger utført i den populære nygotiske stilen. Samtidig, på slutten av 1800-tallet, begynte tanken på å verne om kulturminner å utvikle seg. Det kan virke paradoksalt, men interessen for den gamle Ibestad kirke begynte først å vokse etter rivingen. Tjuefem år etter kirkebygningen forsvant, kom Tromsø museums aarsheftet *Kirker i Nord-Norge* (1915-16) av O. Nicolaissen ut, og i 1925 sokneprest Bertelsen sitt foredrag om Ibestad kirke, (basert på tidligere forskning). Dette kan oppfattes som starten for interessen rundt Ibestad kirkebygning og lokal historie.

Synet på kulturminnene og behandling av disse i dag er svært annerledes enn for hundre år siden. Man kan også si at denne type arbeid og metodene som er i bruk, er i forandring hele tiden. Dagens kirkeforskning viser interesse for enkelte kirkebygninger som kanskje er forsvunnet med tiden. Siden dagens lovsystem beskytter alle kulturminner fra før 1537 (og det gjelder absolutt alle bygningene, religiøse sekulære, mer eller mindre verdifull eller særegne), vil en vanlig kirke på landet, som Ibestad kirken, ikke bli ansett som mindre verdifull enn en katedral eller større kirke i en stor by. I dag har også begge Ibestadkirkene en historisk verdi, og presenterer kirkestedsutviklingen i tillegg til kontinuitet og forandring av stedet.

Det finnes få tidlige tekster om Ibestad kirke, men bygningen og kirkestedet har fått oppmerksomhet hos historikere, kunsthistorikere og bygdeforfattere fra vår tid. De gir opplysninger om den første kirken, men ingen ser på begge kirkene samtidig, eller på overgangen mellom dem og årsakene som førte til tapet av middelalderbygningen. Det er vanskelig å forestille seg hva som ville skjedd hvis Ibestadkirken ikke hadde blitt revet ned. Muligens kunne dette gi svar på mange spørsmål som gjelder den opprinnelige kirkebygningen. utfordringen for tidligere forskere og meg selv er å benytte materialrestene, fotografiene, maleriene, tekstfragmenter og andre representasjoner som er tilgjengelige for å rekonstruere kirkebygningen.

De siste forskningsarbeidene, som har blitt gjort av Hansen, Liepe og Trædal, setter også fokus på den opprinnelige kirkebygningen og dens tilblivelse. For mitt arbeid var disse skriftlige kildene like viktig som de materielle restene og egne observasjoner av

kirkebygningene og stedet. Til sammen har dette vært til hjelp for å skape et bilde av den forsvundne kirkebygningen og å sammenligne den med den nye kirken i nygotiske stil.

Til slutt vil jeg understreke at den type arbeid som jeg har fullført, og de materielle restene som har blitt oppdaget nylig, åpner muligheter for flere undersøkelser av Ibestad kirke og kirkested. Med dette vil jeg plassere mitt arbeid som et ledd mellom tidligere forskningen og det fremtidige arbeidet som er mulig å gjøre om Ibestad kirken.

Litteraturliste.

- Bergersen, Rognald H., *Nordnorsk kirkekunst. Håndbok til utstillingen på Tromsø Museum*, Tromsø Museum – Universitetsmuseet 2004
- Bertelsen, Reidar, ”Gårdshaugene i Sør-Troms”, *Fortidsvern* 23 (1997), nr.3, s. 33-35
- Bertelsen, Reidar, L.I. Hansen & B. Olsen, ”Mellom tradisjon og modernitet: Vern av kulturminner i Nord-Norge”, *Kulturminner og miljø*, Birgitte Skar (red.), Oslo: Norsk institutt for kulturminneforskning, 2001, s. 85-108
- Ekroll, Øystein, *Med kleber og kalk. Norsk steinbygging i mellomalderen 1050-1550*, Det Norske Samlaget. Oslo 1997
- Ekroll, Øystein, *Moster. Trygg hamn i 1000 år*, Boksentrert Forlag Fortidsminneforeningen, 1995
- Eldal, Jens Christian, *Kirker i Norge. Bind 3: Med historiske forbilder 1800-tallet*, ARFO 2002
- Eriksen, Hilmar, *Det gamle Astafjord og Ibestad, Bind 1*, Nordenfjelske LITO A/S Trondheim 1962 (2. opplag 1981)
- Falahat, Ann og Laumann Svein, *Maleren Hans Johan Fredrik Berg*, Fredrikke (Nesna) 2000 nr 2.
- Gansum, Terje, Jerpåsen Grå B. og Keller Christian, *Arkeologisk landskapsanalyse med visuelle metoder*. Ams-Varia 28, Arkeologisk museum i Stavanger 1997
- Gunnarsjaa, Arne, *Arkitektur leksikon*, Abstrakt forlag AS 1999, 2. utgave 2007
- Hage, Ingebjørg, ”Grosch og trekirkene. Addisjon som formgivingsprinsipp”, *Architectura* 27, Arkitekturhistorisk Årsskrift. Selskabet for Arkitekturhistorie. København 2005 s 61-79
- Hansen, Lars Ivar, *Astafjord bygdebok. Fra eldre jernalder til ca. 1570. Bind 1*, Utgitt av Lavangen kommune 2000
- Hansen, Lars Ivar og Bjørnar Olsen, *Samenes historie. Fram til 1750*, Cappelen Akademisk Forlag. 2004
- Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981/* redigert av oppnevnt komité; (Peder Gabrielsen, form.)
- Kirkene i Ibestad prestegjeld*, Trykt: Hamnvik, Ibestad kommune, Kulturkontoret og Soknepresten i Ibestad 2003
- Lidén, Hans Emil, ”Middelalderens steinarkitektur i Norge”, *Norges kunsthistorie Bind 2*, Peter Anker (red.), Gyldendal Norsk Forlag A/S. 1981 s 7-126

- Lidén, Hans Emil, *Nicolay Nicolaysen. Et blad av norsk kulturminneverns historie*, Abstrakt forlag AS, Oslo 2005
- Liepe, Lene, *Medieval Stone Churches of Northern Norway*, Universitetsbiblioteket I Tromsø, Ravnetrykk 2001
- Myklebust, Dag, ”Utviklingen av kulturminnevernet gjennom 1900-tallet”, Årbok (*Foreningen til norske fortidsminnemerkes bevaring*), Bind nr. 153(1999) s 9-34
- Myklebust, Dag, ”Verditenking: en arbeidsmetode i bygningsvernet”, Årbok (*Foreningen til norske fortidsminnemerkes bevaring*), Bind nr. 135(1981) s 85-106
- Nicolaissen, Olaus Martens, *Kirker i Nord-Norge*, Tromsø Museums Aarshefter 35 & 36. – 1915 – 16, Tromsø (trykt i 1918) s 163-196
- Norberg-Schulz, Christian, *Stedskunst*, Gyldendal Norsk Forlag A/S. Oslo 1995
- Norges kirker* utgitt av Riksantikvaren i serien *Norske minnesmerker* i årene 1959, 1962, 1965, 1969, 1973, 1980, 1981, 1994, 2000.
- Norsk kunstner leksikon. Bildene kunstnere – arkitekter kunsthåndverkere, Bind 3*, Redigert av nasjonalgalleriet. Universitetsforlag AS 1986.
- Olsen, Bjørnar, *Fra ting til tekst: Teoretiske perspektiv i arkeologisk forskning*. Universitetsforlaget AS 1997. 2. opplag 2002.
- Olsen, Bjørnar, *Bosetning og samfunn i Finnmarks forhistorie*, Universitetsforlaget, Oslo 1997
- Riegl, Alois, 1903 “The Modern Cult of Monuments”, *Oppositions: a journal for ideas and criticism in architecture. Volum 25*, Cambridge, Mass.: Published for the Institute for Architecture 1982 s 21-51
- Schanche, Audhild, *Nordnorsk jernalderarkeologi: et sosialgeografisk perspektiv*. Avhandling (magistergrad) – Universitet i Tromsø 1986
- Skov, Erik, ”Almbuebænk og herremansstol?”, *Strejflys over Danmarks bygningskultur: festschrift til Harald*, København Nationalmuseet 1979 s 235-249
- Stamsø Munch Gerd, *Steigen kirke, Arkeologiske undersøkelser under gulvet*. Tromsø/ Kulturhistorie, (Bind nr.20), Tromsø: Universitetet i Tromsø, Institutt for museumsvirksomhet 1991
- Svendsen, Ola Øgard, *Fredete hus og anlegg 1. Finnmark Troms Nordland*, Utgitt av Riksantikvaren Universitetsforlaget 1881
- Sæther, Arne E.(1), *Kirken som bygg og bilde. Rom og liturgi ved tusenårsskifte*, Kampen Grafiske AS, Oslo 2001

Sæther, Arne E.(2), ”Kirken i landskapet – med Asker kirke som eksempel”, *Ett måntydig rum*, Carl-Göran Bergman & Sven-Erik Brodd (red.), Norma Bokförlag 2001 s 113-119

Sørmoen, Oddbjørn, *Kirker i Norge: 1700-tallet. Skjønnhetens århundre. Bind 2*, ARFO 2001

Trædal, Vidar, *Kirkesteder og kirkebygninger i Troms og Finnmark før 1800*. Doktoravhandlingen – Universitet i Tromsø 2008

Trondhjems Reformats 1589. Trykt utgave ved Hamre, Anne-Marit, *Norske Kyrkjelege Jordebøker etter Reformasjonen II*, Oslo 1983

Wexelsen, Einar, *J. C. Dahl. Forståelse og innsats for bevaring av norske fortidsminnemerker: et bidrag til Dahls biografi*. Hovedoppgave i historie. Universitet i Bergen 1973

Wolff, J.U. (red.), ”Biskop i Trondhjem dr. Fr. Nannestads optegnelser i hans almanakk av 1750 om kirker i Nord-Norge med noter og anmerkninger ved J.U. Wolff”, *Tromsø Museums Årshefter, Kulturhistorisk avdeling nr. 4. Vol. 54 (1931), nr. 3*, Tromsø 1942.

Østmo, Einar og Lotte Hedeager (red.), *Norsk arkeologisk leksikon*, Oslo Pax, 2005

Upubliserte kilder.

Trædal, Vidar, *Innberetning om befaring i Ibestad kirke, 24.-25*. Upublisert manus. Februar 2009

Nettkilder.

Arkitekturguide for Nord-Norge og Svalbard:

<http://www.ub.uit.no/baser/arkinord/index.php?l=norwegian>

<http://www.dokpro.uio.no/> Diplomatarium Norvegicum. Bind VI, brev nr.302

NIKU (norsk institutt for kulturminneforskning): www.niku.no

Riksantikvarens arkiv. Register over kulturminner: <http://askeladden.ra.no>

Ibestad historielags hjemmesider:

http://www.ibestadhistorielag.com/Ibestad_middelalderkirke.html

Flyfotoarkivet: <http://www.mapad.com>

Billedliste.

Den middelalderske kirken.

Figur 1: Den middelalderske Ibestad kirken (Maleri etter Nannestads oppteignelser)

Figur 2: Foto av Ibestad kirke (ØS-side) trolig fra før 1872. (Hansen 2000:140)

Figur 3: Ibestad gamle kirke med omgivelser (N-side). Fra ”Ibestad historielag”

Figur 4: Ibestad gamle kirke med omgivelser. Akvarell av H. J. F. Berg, 1868

Figur 5: Maleri av interiøret. B. Schwer 1924, eget fotografi 22.02.09

Figur 6: Fragment av maleri av interiøret. B. Schwer 1924, eget fotografi 22.02.09

Figur 7: Drueklase fra den gamle Ibestadkirken. Foto fra Jubileums tidskrift.

Figur 8: Skisse av stokken fra Ibestad kirke. Trædal.

Figur 9: Noten i midten av stokken. Eget fotografi 22.02.09

Figur 10: Stokken, fragment. Eget fotografi 22.02.09

Figur 11: Stokken, fragment. Eget fotografi 22.02.09

Figur 12: Reinli stavkirke (andre del av 1200-tallet). Tegningen av arkitekt Bull (1853)

Figur 13: Stokken fra Moster kirke. Foto fra: *Moster. Trygg hamn i 1000 år*, Ø. Ekroll (1995)

Figur 14: Tegningen av stokken fra Gjellrup kirke. Bilde fra ”Almbuebænk og herremansstol?” (1979)

Figur 15: Den østre kanten av fundament K1 (se figur 17). Foto: V.Trædal.

Figur 16: østmuren under koret, inn mot NØ-hjørnet. Eget fotografi.

Figur 17: østmuren under koret. Eget fotografi.

Figur 18: Grunnriss av dagens kirke på Ibestad, med fundamentrestene K1 og K2 tegnet inn.

Dagens kirke.

Figur 19: Ibestad kirke. Eksteriør fra nord side. Eget fotografi 22.02.09

Figur 20: Ibestad kirke. Eksteriør fra sørøst side. Eget fotografi 22.02.09

Figur 21: Ibestad kirke. Tårn i vest. Eget fotografi 22.02.09

Figur 22: Ibestad kirke. Murstein på hjørnet. Eget fotografi 22.02.09

Figur 23: Ibestad kirke. Fra østside. Eget fotografi 22.02.09

Figur 24: Ibestad kirke fra 1881. Grunnplan.

Figur 25: Ibestad kirke. Interiøret mot øst. Eget fotografi 22.02.09

Figur 26: Ibestad kirke. Alter. Eget fotografi 22.02.09

Figur 27: Ibestad kirke. Interiøret mot vest. Eget fotografi 22.02.09

Figur 28: Utsmykking av en konsoll. Eget fotografi 22.02.09

Figur 29: Orgelspill fra 1903. Eget fotografi 22.02.09

Figur 30: Hjulekors fra gravmonument. Eget fotografi 22.02.09

Figur 31: Døpefont fra ca. 1750. Eget fotografi 22.02.09

Figur 32: Tromsø domkirke 1861. Grunnplan. Riksantikvarens arkiv.

Figur 33: Vinduene i kor. Eget fotografi 22.02.09

Geografisk kontekst og omgivelser.

Figur 34: Flyfoto av Ibestadkirken. Foto fra Mapaid AS. Tatt av Lasse Tur 27.8.2010

Figur 35: Ibestad prestegården i dag. Foto fra Arkitekturguide for Nord-Norge og Svalbard.

Figur 36: Ibestad kirke sett fra sørøst. Eget fotografi 22.02.09

Figur 37: Ibestad kirke sett fra sørvest side. Eget fotografi 22.02.09

Figur 38: Ibestad kirken ca.1900. 17.mai feiring. Kirkebygningen sett fra sørøst side. Foto fra *Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981*/ redigert av oppnevnt komite ; (Peder Gabrielsen, form.)

Figur 39: Ibestad kirke 1893, sett fra vestsida. Foto fra *Jubileumstidskrift for Ibestad kirkes 100-års jubileum 1881-1981*/ redigert av oppnevnt komite ; (Peder Gabrielsen, form.)

Kart 1: Utsnittet viser Astafjorden med kulturminnene, tegnet inn ved bruk av GPS koordinatene. Informasjon om kulturminner i dette området hentet fra askeladden.ra.no (Riksantikvarens database for kulturminner i Norge)

Kart 2: Astafjorden kalt i teksten som ”distrikt”, kan deles i tre landskapsrom. Markeringene av disse og plassering av de eldste gårdene gjort på egen hand.

Kart 3: Utsnittet viser nærmeste omgivelsene rundt dagens Ibestad kirke. Kartet er fra askeladden.ra.no

Kulturminnevern anno 1880. Kontinuitet og forandring

Figur 40: Utskåret element over døren av en skjå. Befinner seg noen meter fra nordøst side av Ibestad kirke. Eget fotografi. 22.02.09

Figur 41: Maleriet av Ibestad kirke med påbygninger. Schwer. 1924. Eget fotografi 22.02.09

Figur 42: Maleriet av Ibestad kirke med påbygninger av Schwer, 1924 (detalj)